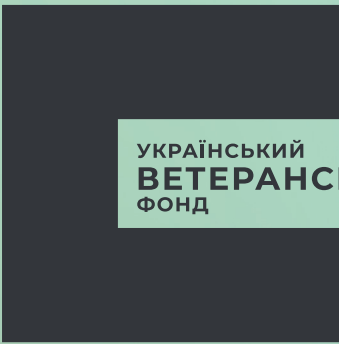

УКРАЇНСЬКИЙ
ВЕТЕРАНСЬКИЙ
ФОНД

СТИГМАТИЗАЦІЯ ВЕТЕРАНІВ І ВЕТЕРАНОК:

СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ ТА ДОСВІД США

Дослідницька команда Українського ветеранського фонду:

Анастасія Селянінова

Дар'я Чебаненко

Володимир Кузьбіда

Дослідницькою команда Сірак'юського університету:

Аріель Кемп

Міка Коллінз

Джаред Перес

Мішель Мендес-Кастро

Соціологічна група "Рейтинг"

МІНВЕТЕРАНІВ

S Syracuse
University

ЗМІСТ

Концептуалізація і скорочення	6
Вступ	8
Теоретичне підґрунтя дослідження стигматизації ветеранів	9
Методологія	13
Розділ 1. Аспекти стигматизації у досвіді ветеранів і ветеранок	17
Ставлення населення до ветеранів	18
Зміни у ставленні до ветеранів	24
Стереотипи щодо ветеранів	26
Героїзація	30
Образ ветеранів у медіа	32
Жінки-ветеранки	34
Ветерани з інвалідністю	36
Небезпека стигматизації	38
Ставлення, якого очікують ветерани	41
Аналіз глибинних інтерв'ю і висновки	43
Розділ 2. Аспекти стигматизації у досвіді близьких ветеранів і ветеранок	47
Ставлення населення до ветеранів	48
Зміни у ставленні до ветеранів	49
Ставлення до близьких ветеранів	50
Стереотипи щодо ветеранів	52
Героїзація	53
Жінки-ветеранки	54
Ветерани з інвалідністю	54
Образ ветеранів у медіа	55
Небезпека стигматизації	57
Аналіз глибинних інтерв'ю і висновки	57

Розділ 3. Репрезентація ветеранів і ветеранок в українських медіа	61
Категорії тем статей, що стосувалися ветеранів	62
Виявлення проявів стигматизації в новинах	65
Прояви протидії стигматизації	67
Висновок контент-аналізу	69
Розділ 4. Історичний аналіз досвіду ветеранів в США та еволюції ветеранської політики	71
Основні історичні періоди та ветеранська політика в США	72
Друга світова війна	73
Корейська війна	81
Війна у В'єтнамі	91
Поточний стан ветеранської політики в США	97
Висновок історичного аналізу досвіду ветеранів в США та еволюції ветеранської політики	101
Рекомендації	103
Висновки	106
Список літератури	111
Додаток А Таблиці респондентів	119
Додаток Б Методологія контент-аналізу	122

Концептуалізація і скорочення

Ветерани — особи, які відповідно до Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” брали участь в російсько-українській війні та отримали статус учасника бойових дій за пунктами 11, 19-22 статті 6 (розміновувачі, військовослужбовці Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, військовослужбовці військових прокуратур, особи рядового та начальницького складу підрозділів оперативного забезпечення зон проведення антитерористичної операції центрального органу виконавчої влади, добровольці) та особи з інвалідністю внаслідок війни, які отримали статус згідно з пунктами 10-15 частини другої статті 7 цього закону (Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту, 1993).

Ветеранська політика — процес діяльності державних інституцій направлений на забезпечення систематизованого комплексу заходів, що створює сприятливі умови та надає можливості ветеранам та ветеранкам для реінтеграції та повноцінного функціонування в суспільстві, в умовах цивільного життя.

Героїзація — позитивне або часто ідеалізоване висвітлення особи або категорії осіб, задля формування на їхній основі суспільних ідеалів, поширення цих ідеалів в суспільстві.

Державні інституції — це заклади або установи, що представляють державні структури та надають відповідні послуги.

Дискримінація — поведінка або рішення, засновані на описових характеристиках, таких як раса, етнічне походження, належність до певної групи тощо (Fibbi, R., Midtbøen, A.H., Simon, P., 2021, с.21).

Екзистенційна війна — найвищий ступінь протистояння, який передбачає, власне, боротьбу за саме існування нації, незалежності країни та національної ідентичності.

Інклюзивний простір — система структурних компонентів (середовищ), в якій у досяжному для кожного учасника форматі реалізуються міжособистісні відносини, забезпечуються можливості особистісного і соціального розвитку, соціалізації, саморозвитку, тощо.

Інклюзивність — це характеристика інституцій, просторів, політик або ін., що пе-

редбачає доступність і включеність у всіх категорій населення.

Маргіналізація — витіснення когось з суспільних відносин через визначення нужденним, неповноцінним, знедоленим через у будь-який спосіб недотримання “ідеалів”, норм, цінностей чи прагнень певної групи (Mowat, J. G., 2015, с.458).

Особа з бойовим досвідом — особа, що володіє практичними знаннями і навичками, набутими у ході бойових дій.

Пільги — це встановлені законодавством або іншими нормативними актами переваги, що надаються особі (або групі осіб) порівняно з іншими громадянами.

Посттравматичний синдром — важкий психічний стан, різновид тривожного розладу (неврозу), який виникає в результаті поодинокі або повторюваної психотравмуючої ситуації.

Реінтеграція — адаптації окремих індивідів (або населення окремих територій), що опинилися у певних соціальних, соціально-політичних, соціально-економічних умовах, які ускладнюють або унеможливають їх участь у суспільному житті держави як повноцінних членів; передбачена нормативними актами держави, різноманітна допомога у набутті звичного для особи соціального статусу (Webster's New World Law Dictionary, 2024).

Соціальна категорія — сукупність людей, що мають спільні ознаки, які вважаються соціально важливими. Найчастіше, це такі, наприклад, ознаки, як стать, вік, раса, національність, громадянство, соціальний статус.

Соціальна структура — сукупність соціальних (клас, трудовий колектив, група, верства), соціально-демографічних (молодь, пенсіонери), професійно-кваліфікаційних, територіальних (тип поселення) й етнічних спільнот (нації, народності), пов'язаних між собою відносно сталими стосунками.

Стереотипи — це непохитні й помилкові узагальнення, які можуть бути спрямовані на групу в цілому або на окрему особу, яка є членом цієї групи (Fibbi, R., Midtbøen, A.H., Simon, P., 2021, с.21, цит. Olport, G., 1954).

Стигма — соціальний конструкт, згідно з яким вирізняють за певним “ярликом” соціально знецінюються. Стигма має культурний та соціальний вплив через маргіналізацію груп людей символічно та практично. (Major, B., Dovidio, J., Link, B., 2018, с.11).

Стигматизація — це “навішування ярликів”, тобто негативне ставлення до людей

на основі їхніх характеристик або статусу.

Упередження — це надмірне судження, сприятливе чи несприятливе, щодо предмета, особи чи речі, що лежать в основі індивідуальних пояснень того, чому відбувається дискримінація (Webster, R.J., Saucier, D.A. and Harris, R.J., 2010, с.311, Fibbi, R., Midtbøen, A.H., Simon, P., 2021, с.21).

Учасники бойових дій — особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час (Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту, **1993**)

Цивільне або мирне населення — визначається міжнародним гуманітарним правом як особи, які не є членами збройних формувань і не беруть прямої участі у бойових діях під час збройного конфлікту. Цивільний відрізняється від некомбатанта, оскільки деякі некомбатанти не є цивільними, зокрема військові священики

УВФ — Український ветеранський фонд.

АТО — Антитерористична операція.

ЗСУ — Збройні Сили України.

УБД — Учасник бойових дій.

ПТСР — Посттравматичний стресовий розлад.

ТЦК та СП — Територіальні центри комплектації та соціальної підтримки (іноді скорочено вживається ТЦК)

НАКО — Незалежна антикорупційна комісія.

ООН — Організація Об'єднаних Націй

VA — Міністерство у справах ветеранів США

Вступ

В умовах екзистенційної війни, якою є війна України проти росії, постають нові виклики як перед державою, так і перед громадянським суспільством.

Одним із таких викликів сьогодення, є створення ефективної системи реінтегра-

ції ветеранів та осіб, які були безпосередньо задіяні у заходах пов'язаних із протистоянням збройній агресії російської федерації проти України. Показником ефективності роботи даної системи є повноцінна інтеграція ветеранів у суспільство. На цьому шляху перед ветеранами та ветеранками можуть поставати різні перепони. Саме тому важливе значення мають дослідження, пов'язані із вивченням явищ, що можуть стати на заваді процесу реінтеграції захисників і захисниць, після завершення військової служби. Таким, потенційно загрозливим для якісного повернення ветеранів до цивільного життя, явищем є стигма, яка здатна посилювати відмінності між суспільством і цією соціальною категорією, відділяти її і формувати негативне ставлення до її представників/ць. Це явище не тільки ускладнює інтеграцію особи, належної до стигматизованої категорії до суспільства, воно погіршує її якість життя та породжує потенційні соціальні конфлікти. Це дослідження має на меті з'ясувати, чи існує в українському суспільстві стигматизація ветеранів, які її прояви і які є шляхи її запобігання та подолання.

Теоретичне підґрунтя дослідження стигматизації ветеранів

Для того, щоб ідентифікувати стигму щодо ветеранів і ветеранок, потрібно визначити це поняття, окреслити складові цього явища та механізм його виникнення. Враховуючи, що стигматизація є соціологічним поняттям, універсальним для різних соціальних категорій, соціологічна теоретична база дає можливість глибше проаналізувати емпіричний матеріал, зібраний в рамках дослідження та зрозуміти його. Тож мета цього розділу — сформулювати це теоретичне підґрунтя.

Що таке стигма?

Вивчення стигматизації як соціального концепту вважається започаткованим Ірвіном Гофманом. Проте часто оминається питання впливу стигматизації на відтворення соціальної нерівності, тож уявлення про стигму досі у стані формування, адже додаються все нові аспекти розуміння цього явища (Tyler, & Slater, 2018, с.721). Стигма — соціальний конструкт, згідно з яким вирізняють за певним “ярликом” соціально знецінюються. Стигма має культурний та соціальний вплив через маргіналізацію категорій людей символічно та практично (Major, Dovidio, Link, 2018, с.11). Відповідно, стигматизація є “навішуванням ярликів”, тобто негативним ставленням до людей на основі їхніх характеристик або статусу. Для існування стигми необхідна наявність наступних чинників:

- підкреслення відмінностей,
- стереотипи,
- відокремлення,
- втрата статусу та дискримінація,
- обмеження доступу до влади,
- емоційна реакція (Andersen, Varga, Folker, 2022, цит. Link, Yang , Phelan, Collins, 2004, с.848).

Варто додати, що Лінк і Фелан стверджують, що стигма існує в певному ступені (Andersen, Varga, Folker, 2022, цит. Link, Yang , Phelan, Collins, 2004). Ступінь відокремлення може бути більш-менш повним, а навішування ярликів — більш-менш помітним, з кількома або багатьма, більш-менш негативними стереотипами, і ці фактори впливатимуть на ступінь втрати статусу та дискримінації, що виникають в результаті.

Шарлотта Грін Шварц вказала, що стигма має «два значення: по-перше, те, що у свідомості інших людина виокремлюється — тобто відрізняється від так званої нормальної людини; по-друге, що вона виділяється «міткою», яка вважається «ганебною» або навіть «аморальною», через яку її можуть сприймати «неповноцінною»» (Schwartz, 1956, p. 7).

Існує два типи стигми, які було більш детально виділено в цьому дослідженні: зовнішня і внутрішня. Іншими словами зовнішня стигматизація — це нетолерантне ставлення оточення до людини, яка чимось відрізняється від інших. Це можуть бути як видимі ознаки, так і не видимі, такі як особливості поведінки, що характерні для категорії людей або їм приписуються. На відміну від зовнішньої стигматизації — внутрішня стигма є результатом внутрішніх переживань стигматизованого індивіда (відчуття власної неповноцінності, безпорадності), тобто вона є “наклеюванням ярликів” на самого себе. Важливо також зазначити, що зовнішня і внутрішня стигми взаємопов’язані й підсилюють одна одну (Pattyn, Verhaeghe, Sercu, Bracke, 2014). Коли суспільство має негативне, упереджене ставлення до певної категорії осіб — зовнішню стигму, формуються загальновідомі норми та очікування щодо поведінки стигматизованих людей, які часто існують у формі стереотипів. Представники/ці стигматизованої категорії інтерналізують ці норми поведінки, тобто засвоюють зовнішні норми і приймають як власні, формуючи внутрішню стигму. Коли стигматизовані індивіди демонструють стереотипно очікувану від них поведінку зовнішня стигма закріплюється або посилюється.

Додаткові фактори стигматизації

При вивченні стигматизації важливо враховувати, що для конкретного індивіда чи навіть групи вона не є прямим результатом чітко визначених чинників — вона формується під впливом комплексу владних відносин, норм та цінностей у суспільстві. Саме тому у цьому дослідженні ми послуговуємося інтерсекційним підходом до розгляду стигми, тобто беремо до уваги перетин соціальних позицій та статусів, що можуть потенційно посилити стигму (Hankivsky, 2014). Враховуючи це, у цьому дослідженні ми детальніше розглядаємо досвід ветеранів з інвалідністю та жінок-ветеранок.

Інвалідність

Одним зі статусів, що нерідко накладається на статус ветерана або ветеранки — це людина з інвалідністю. Законодавчо такий статус закріплений посвідченням людини з інвалідністю або людини з інвалідністю внаслідок війни. Відповідно до критичної теорії інвалідності, інвалідність — це в першу чергу не медична, а соціальна характеристика, яка сама по собі є підкресленням відмінностей між представниками даної категорії та рештою населення, що, як було зазначено вище, є одним з видів стигматизації (Hall, Melinda C., 2019). Проблематичність статусу ветеранів з інвалідністю також підтверджують результати кількісних досліджень. Наприклад, «Національного соціологічного дослідження про сприйняття людей з інвалідністю в Україні» (2023), хоч і демонструють, що майже все населення (98%) вважають, що люди з інвалідністю є повноправними членами суспільства, з усіма громадянськими правами, висвітлюють деякі елементи стигматизації. Наприклад, про втрату статусу та дискримінацію свідчить неінклюзивність громадського простору, що обмежує мобільність, можливості для отримання послуг та працевлаштування людей з інвалідністю. Також дослідження демонструє емоційну реакцію суспільства на цю категорію людей. Так, українці переважно відчують до людей з інвалідністю співчуття (71%) та печаль (34%). Треба зауважити, що до ветеранів з інвалідністю, за результатами дослідження, ставлення в суспільстві більш позитивне, ніж до цивільних з інвалідністю, а також відрізняються емоції щодо перших: при зустрічі з військовими з інвалідністю переважає емоція вдячності (60%), а наступною за популярністю є співчуття (50%) (Рейтинг, 2023).

Водночас, ветерани з інвалідністю, хоч і є категорією, що стрімко зростає, зазнають упередженого ставлення та дискримінації, зокрема при працевлаштуванні, як показує аналітична робота "Відсутність можливостей для працевлаштування ветера-

нів з інвалідністю” (УВФ, 2023). Про це свідчать і кількісні опитування цієї соціальної категорії. За даними дослідження “Реінтеграція ветеранів в Україні” в рамках проекту «Зміцнення стійкості громад шляхом соціально-економічної підтримки ветеранів» про досвід дискримінації зазначили 53% ветеранів які мали статус особи з інвалідністю та 54% осіб, що мали травми, отримані під час служби на Сході (МОМ, 2021).

Так, статус колишнього військовослужбовця підвищує поважне ставлення до людини, яка при цьому має інвалідність. Однак, наявність інвалідності слугує додатковим фактором дискримінації для ветеранів та ветеранок.

Гендер

Іншою категорією, стигму щодо якої варто розглядати детальніше у контексті стигматизації колишніх військових загалом, є жінки-ветеранки. Їхній досвід може містити дискримінацію їх як військовослужбовиць, як зі сторони побратимів, так і зі сторони суспільства. Часто упереджене ставлення до жінок-ветеранок засноване на невідповідності статусу військової традиційним гендерним ролям жінки, досі поширеним в українському суспільстві. Наприклад, результати дослідження УВФ, проведеного на замовлення Незалежної антикорупційної комісії (НАКО) щодо дискримінації різних соціальних груп у ЗСУ, яке містило в собі дані загальнонаціонального опитування Соціологічної групи «Рейтинг» «Україна під час війни. Образ ветеранів в українському суспільстві», показали, що 59% населення України скоріше або цілком погоджуються з тезою, що головне покликання жінки — народити дітей, а 24% вважають, що чоловіки є кращими керівниками, ніж жінки (2023). Однак, можна побачити, що кількість людей, що притримуються цих думок зменшилася, порівняно з 2021 роком (Рейтинг, 2023 як цит. у УВФ, 2023) .

Упереджене сприйняття жінок, яке ускладнює їхню інтеграцію в армії або заважає кар’єрному чи професійному зростанню в цій структурі, впливає на їхній досвід і після закінчення служби. Відтак, статус жінки-ветеранки може бути стигматизованим з огляду і на суспільні уявлення про жінок, і на уявлення щодо людей, що проходили військову службу.

Відповідно до цього теоретичного підґрунтя, було проаналізовано думки та спостереження ветеранів, ветеранок та їхніх близьких, отримані в результаті глибинних інтерв’ю та фокус-груп, новинні статті про ветеранів і ветеранок та політики направлені на дестигматизацію ветеранів у США.

Методологія

Метою дослідження є з'ясувати, чи існує в українському суспільстві стигматизація ветеранів, які її прояви і які є шляхи її запобігання та подолання.

Завдання дослідження наступні:

1. визначити явище стигматизації, його можливі причини та наслідки;
2. виділити аспекти стигматизації у досвіді ветеранів та їхніх близьких;
3. окреслити образ ветеранів зображуваний у медіа;
4. виокремити успішні міжнародні політики, направлені на боротьбу зі стигматизацією ветеранів;
5. розробити рекомендації для дестигматизації українських ветеранів.

Методологія дослідження складається з чотирьох частин. Першим було здійснено аналіз глибинних інтерв'ю (ГІ) з ветеранами та ветеранками, оскільки потрібно було глибинне розуміння досвіду стигматизації ветеранів, що є потенційно сенситивною темою. У межах цього етапу було проведено та проаналізовано 15 глибинних інтерв'ю з ветеранами та ветеранками, аби з'ясувати, чи наявний у них досвід стигматизації та як він проявлявся. В інтерв'ю брали участь представники та представниці ветеранської спільноти різних вікових категорій, що є мешканцями обласних центрів, інших міст області та селищ, з інвалідністю та без, Учасники різних етапів сучасної російсько-української війни: до 2022 року та після. Інтерв'ю проводилися за допомогою напівструктурованого опитувальника у жовтні-листопаді 2024 року.

Друга частина дослідження полягала в аналізі досвіду та спостережень близьких ветеранів та ветеранок щодо стигматизації. У рамках цієї частини у грудні 2024 року соціологічною групою "Рейтинг" на замовлення Українського ветеранського фонду було проведено 6 фокус-групових дискусій (ФГД) та 8 глибинних інтерв'ю, вибірка будувалась за віком та регіонами. 6 фокус-групових дискусій були проведені з дружинами/партнерками ветеранів, які не служать (по 2 ФГД з дружинами/партнерками ветеранів АТО, ветеранів з 2022 року, та ветеранів, які мають інвалідність) (Таблиця 2). 8 глибинних інтерв'ю проводились з чоловіками/партнерами ветеранок, які не служать (по 4 ГІ з чоловіками/партнерами ветеранок АТО та ветеранок з 2022 року) (Таблиця 3).

Третьою частиною був контент-аналіз новин, у межах якого було відібрано та опрацьовано 66 новинних статей, що стосуються подій з життя ветеранів та ветеранок російсько-української війни. Даний метод був обраний, оскільки він надав змогу оцінити, чи є прояви стигматизації в медіа, адже вони слугують джерелом інформації щодо ветеранів для великої кількості населення, тож вони формують суспільну думку щодо цієї категорії осіб, потенціо позитивну, негативну або нейтральну. Новини відбиралися відповідно до кодових слів за критеріями “останні 30 днів”, “найбільш відповідне”, оскільки саме цей показник стоїть за основними налаштуваннями. Джерела відбиралися в проміжку з 24 по 28 жовтня 2024 року. Детальніше щодо методології контент-аналізу в Додатку Б.

Четвертою частиною було кабінетне дослідження досвіду США у боротьбі зі стигматизацією ветеранів і ветеранок, виконане дослідницькою командою Сірак'юського університету. У цій частині було систематизовано досвід протидії стигматизації у контексті Другої світової війни, Корейської війни, В'єтнамської війни та сучасної ситуації, підсумовано розвиток ключових стратегій, спрямованих на протидію стигматизації та підтримку ветеранів, та запропоновано рекомендацій для України.

Опрацьовані матеріали - це якісні дані, тож не є репрезентативними.

На фото:
Ігор «Туман» Ухімчук

РОЗДІЛ 1.

АСПЕКТИ СТИГМАТИЗАЦІЇ У ДОСВІДІ ВЕТЕРАНІВ І ВЕТЕРАНОК

Ставлення населення до ветеранів

Складові комплексного явища стигматизації проявляються у ставленні до певної категорії людей. Ставлення до ветеранів може бути як упереджене або відверто негативне, так і нейтральне або позитивне. Саме тому для того, щоб з'ясувати, чи відчувають ветерани та ветеранки на собі стигму, варто розуміти, яке ставлення до себе вони загалом спостерігають та як взаємодіють з суспільством.

Різний досвід такої взаємодії опитаних нами ветеранів сформував у них різне розуміння ставлення цивільного населення до них. Майже кожен та кожна респонденти могли назвати приклади як негативної, так і позитивної взаємодії з цивільними. При цьому, поширеною була відповідь, що у ветеранів було дуже мало такої взаємодії, тобто деякі респонденти в основному перебували в колі військових, ветеранів, своїх близьких або інших родин військових навіть після звільнення з служби, що є прикладом відокремлення цієї соціальної категорії. Однак, коли респондентам таки доводилось взаємодіяти з цивільним населенням, часто вони відчували до себе відмінне ставлення, зумовлене їхнім статусом ветерана або ветеранки.

Наголошення на відмінності яскраво виражалось, коли деякі їхні співрозмовники міняли свою поведінку, дізнаючись, що перед ними особа з бойовим досвідом. У деяких випадках ставлення до ветеранів не сильно змінювалось і залишалось нейтральним, однак реакція була емоційною. Так, один з респондентів говорив, що його співрозмовники дивувались, дізнаючись, що він є ветераном, однак негативного ставлення не проявляли. Більшість респондентів таки зауважують зміну ставлення до себе після відкриття статусу ветерана, і в деяких випадках воно змінюється на більш позитивне:

“Наприклад, коли знайомлюся з людьми, познайомився я з людиною, і вона в процесі дізнається, навіть не я це кажу, а вона дізналась це з інших уст, що я учасник бойових дій. Відношення інше, вже, відповідно, повага, що я брав участь у війні” (Респондент 6).

Іноді більше поваги до ветерана проявляють, коли дізнаються не про їхній статус, а про напрямок, на якому вони несли службу, або завдання, які виконували. Також респонденти зауважують, що реакція на статус ветерана/ки може супроводжуватись шанобливим ставленням тому, що негативне ставлення до цієї категорії вважається неприйнятним та суспільно несхвалюваним:

“А в цілому, якщо дізнаються, що я ветеран, то нормально реагують. На-

впаки, більш позитивно. Може хтось і міг би відреагувати негативно, але ж розумієте, що ніхто відкрито прямо про це не говорить” (Респондент 7).

Однак, інші опитані ветерани спостерігають негативні зміни у ставленні до себе, коли стає відомо про їхній статус. Часто те, що у людини є статус ветерана війни, відкривається завдяки наявності у нього або неї посвідчення УБД. Наявність цього документу, на думку однієї з респонденток, може викликати заздрість або інші негативні реакції, що спонукає ветеранів приховувати свій статус в деяких ситуаціях. Існування в суспільстві стереотипів щодо ветеранів, може робити їх вразливими до упередженого ставлення, особливо в конфліктних ситуаціях:

“Якщо буде скандалити якась звичайна людина в магазині там в черзі, ще ну будь-який привід - ну це нормально скандалити. Вони обоє погавкалися, як то кажуть, продавщиця йому, він їй. Нормальна побутова ситуація. Але не дай Бог, та продавщиця знає, що він УБД, це буде все. “От ви кончені, ви вообще, як з вами можна розмовляти, це ви все провокуєте, вас треба лікувати”. Тобто її не треба лікувати, а його треба лікувати. Ну тобто коли дізнаються про статус [УБД] - то це є вразливість для учасника бойових дій, тому що завдяки цьому статусу УБД його будуть клювати” (Респондентка 3).

Ставлення на основі набуття індивідом статусу ветерана війни може змінюватись навіть з боку близьких людей. У таких випадках погіршення ставлення може мати часто ціннісне підґрунтя і відбуватись з обох боків. Однак у випадку близьких стосунків зміна ставлення може спричинятись об'єктивними змінами у поведінці або світосприйнятті ветерана, які спостерігають друзі або родичі. У такому випадку, інше ставлення може мати особистісний характер, а не ґрунтуватись на стигмі.

При цьому, треба враховувати, що ставлення до ветеранів як знайомих, так і незнайомих людей, не завжди змінюється, коли вони дізнаються про їхній статус. Одна з респонденток, наприклад, говорить, що ставлення до неї не змінилось і пояснює це сталими особливостями характеру.

Відокремлення на основі “особливого” ставлення до ветеранів може проявлятись і від самого початку взаємодії, виявляючи загальні тенденції сприйняття суспільством цієї соціальної категорії. При цьому, різний досвід учасників дослідження формує у них часто суперечливі уявлення, щодо того, як суспільство сприймає ветеранів. Опитані ветерани та ветеранки не мають єдиної думки щодо ставлення суспільства до них: деякі вважають, що воно є переважно позитивним, деякі — не-

гативним, а інші мають середню позицію. Кількісні опитування дають нам змогу побачити відсоткове співвідношення цих категорій. За даними опитування “Аналіз потреб та проблем ветеранів та ветеранок за 2024 рік” 33% респондентів-ветеранів вважають, що суспільство їх поважає, а протилежне ставлення суспільства відчують 59% опитаних (Селянінова, Чебаненко, Кузьбіда, 2024). При цьому, серед тих, хто взяли участь в глибинних інтерв’ю, деякі респонденти спостерігають переважно шанобливе ставлення і прояви поваги до ветеранів:

“Так само, як і до будь-якого учасника [бойових дій]. Плюс позитив, допомога, увага. Я бачу, що люди не з острахом відносяться, людина є без кінцівок, да, там і в кріслах, і з паличками, тобто допомога від громадян іде і підтримають і руку і допоможуть і в транспорті, тобто без жалю, просто звичайна людяність. Ну такого не було такого не бачу бачу звичайну людяність, повагу, ну так як має бути” (Респондент 9).

Дехто спостерігає позитивне ставлення на рівні своєї громади або міста, дехто на рівні інституцій або у взаємодії з цивільним населенням у міському просторі або в закладах, інші відчують підтримку від сусідів та знайомих. Наприклад, респондент ділиться історією, як його з побратимами пригостили в кав’ярні, або безкоштовно зробили ремонт військової машини. Двоє опитаних ветеранів високо оцінили ставлення медичного персоналу до ветеранів у лікарнях. Часто прикладом шанобливого ставлення до ветеранів (і до військових загалом) респонденти називали випадки, коли перехожі на вулиці дякували або прикладали руку до серця.

Іноді поважне ставлення до ветеранів у суспільстві може напряду приносити вигоду носіям цього статусу. Одна з респонденток спостерігала за собою використання статусу УБД для того, щоб змусити надавачів певних послуг поступитись або піти на співпрацю:

“Я за собою помічаю, що якщо там хтось не йде на контакт одразу, то я можу зманіпулювати, показати посвідчення, наприклад, так що мені, ну, вкрай необхідно, потрібно вже потрапити, і все. Наприклад запису немає, а я знаю, що, ну, без варіантів, бо я просто фізично більше не зможу. Я можу сказати, ну там, будь ласка, допоможіть, бо там мені треба вирішити питання по УБД. І всі йдуть на допомогу, кажуть, ну раз так, то давайте ми якось допоможемо, щось протиснемо, якось віконечко давайте, там ще щось зробимо, перенаправимо” (Респондентка 2).

У такому випадку ветерани можуть отримувати додаткові блага на основі поваж-

ності їхнього статусу. Однак, іноді повагу до ветеранів можуть використовувати для збагачення або виправдання ненормативної поведінки і невійськові люди. Так, респондентка наводить приклад аферистів, що збирають гроші нібито на допомогу військовим або лікування. У таких випадках експлуатація довіри та поваги до ветеранів може призвести до погіршення ставлення населення до цієї соціальної категорії.

Іншу точку зору виражають респонденти, які здебільшого спостерігають негативне ставлення до ветеранів, яке іноді свідчить про сформовану стигму. У таких випадках деякі опитані говорять про байдужість як реакцію суспільства, яку ветерани, вважають виявом негативного ставлення. Власне, емоційна реакція суспільства щодо ветеранів та ветеранок є складовою стигматизації (Link, Yang, Phelan, Collins, 2004, як цит. у Andersen, Varga, Folker, 2022, с.848). Однією з емоційних реакцій, яку спостерігають деякі ветерани, є агресія або ворожість, які суперечать очікуванням опитаних щодо ставлення до них:

“Тому що ми приходимо і думаємо, що підтримка повинна бути, а тут таке — ворожість” (Респондент 13).

Іншою емоцією, про яку ветерани зауважують у ставленні до себе, є страх. Вони пояснюють це тим, що цивільне населення може сприймати їх як загрозу і очікувати деструктивної поведінки:

“А негативний [досвід] — це коли, наприклад, на роботі, в моїй присутності, говорять те, як будуть поводитись хлопці після війни, і що вони будуть тут кидати гранати, що вони неадекватні і в такому роді” (Респондент 6);

“Більшість дивляться, таке враження, що зараз дивляться на воєнних, як на передвісників біди. Причому на всіх” (Респондент 13).

Крім цього, один з опитаних ветеранів зауважив, що спостерігав острах до людей у формі не тільки у дорослих, а і у дітей, що його особливо стривожило.

Негативне ставлення до ветеранів проявляється на різних рівнях соціальної взаємодії, але здебільшого опитані діляться таким досвідом в контексті громадського простору або отримання послуг. Серед таких послуг, наприклад медичні, адже у цивільних медичних закладах деякі опитані зтикались зі зверхнім ставленням персоналу. Говорячи про негативну взаємодію, ветерани часто наводили її приклади у громадському транспорті, де пасажери відмовлялись поступатись місцем ветера-

нам з інвалідністю, а водії оскаржували їхнє право безкоштовного проїзду. У цьому контексті говорять про випадки, коли можна відстежити формування чіткої стигми, яка закріплюється навіть у мові:

“... у транспорті вони нас неформально, не знаю, як в інших місцях, але в Чернігові вони називають нас “покемонами”. Ну це так. Що ми шаровики якісь, халявщики, розумієте? І вони так: “О, покемон зайшов” (Респондентка 3).

Респонденти спостерігають негативне ставлення до себе зокрема під час реалізації своїх пільгових прав, що може бути зумовлене відчуттям несправедливості у населення. Так, опитані наводять приклади, коли їх не хотіли пропускати в черзі, бо вважали, що це пільгове правило є несправедливим. Самі опитані пояснюють таке ставлення тим, що деякі люди не усвідомлюють внесок ветеранів у власний добробут. Водночас, пільги сприяють формуванню стигми щодо ветеранів як непрацевдатних громадян, яких має забезпечувати держава і все суспільство:

“А так, от, кажу, що УБД-шніков стає більше, цивільне населення хапається за голову, вся країна - УБД, вся країна - ветерани, оце ж ви сидите на шиї, оце ми з-за вас нічого не заробляємо, оце ми вас маємо на шару катати” (Респондентка 3).

Іншим контекстом вияву упередженого ставлення до ветеранів є процес працевлаштування. Статус ветерана або ветеранки може викликати упереджене ставлення до кандидата ще на етапі співбесіди та перешкоджати працевлаштуванню. При цьому таке упереджене ставлення висвітлює наявні в суспільстві стереотипи щодо ветеранів та емоційні реакції. Так, наприклад, ветеран розповів під час інтерв'ю, що при працевлаштуванні в школу, його питали, чи не буде він бити дітей, сприймаючи учасника бойових дій як небезпеку. Ветеранка поділилась ситуацією, що їй відмовили від співбесіди на вакансію викладачки, дізнавшись, що вона ветеранка, адже також сприймали її як небезпеку для дітей:

“Тобто почала спілкуватися там з секретаркою, вона, як почула, що я учасниця бойових дій, вона така: “Та ні, що ви, куди ж вас до дітей пускати, взагалі це неможливо”. Тобто, ну, сразу нет, ректор вас навіть не приймає” (Респондентка 5).

Упередження щодо ветеранів також іноді перетинаються з упередженнями щодо людей з інвалідністю в цілому, що буде детальніше розглянуто у підрозділі нижче.

Так, респондент з інвалідністю поділився своїм досвідом пошуку роботи, під час якого рекрутери відмовляли йому на основі наявності у нього інвалідності, ніяк не аргументуючи це рішення.

При цьому, говорячи про місцями негативне ставлення суспільства до себе, деякі респонденти схильні нормалізувати його, аргументуючи це тим, що у людей не може бути єдиної думки щодо цієї соціальної категорії:

“Хтось вдячний за те, що захищають, а хтось ігнорує. Я думаю, що тут нічого такого дивного немає, бо різні люди, знаєте, ну, різні прошарки людей, різне ставлення до, звичайно, і до самої війни, і до ветеранів, звичайно” (Респондентка 5).

Розуміння ветеранами ставлення до них суспільства лягає в основу їхнього сприйняття цивільного населення та очікувань від взаємодії з ним. Так, з одного боку, деякі опитувані вважають, що суспільство переважно усвідомлене і відповідальне щодо ветеранів, якщо мали досвід позитивного ставлення до себе. З іншого, як вже згадувалось вище, ветерани пов'язують негативне ставлення до себе відсутністю визнання їхнього внеску. Відповідно, маючи досвід такого негативного ставлення, деякі опитані сприймають суспільство як переважно пасивне та байдуже до війни росії проти України:

“Коротше, я думаю, що є певний зріз суспільства, який не відчуває війни, і через це і немає там ніякої поваги до ветеранів, немає взагалі розуміння, що є такий прошарок суспільства як ветерани” (Респондентка 1);

“Люди живуть в іншій реальності, без війни, без захисту України” (Респондент 4).

Крім цього, деякі респонденти пояснювали негативне ставлення до ветеранів тим, що деякі індивіди відчувають власну провину за недостатній внесок у цій війні, тож знецінюють внесок інших, щоб змістити негативні емоції з себе назовні.

Іншим поширеним уявленням ветеранів про суспільство, яке сформувалося в результаті їхньої взаємодії з ним, є думка щодо того, що населення, у якого війна не є впливовою складовою досвіду, не розуміє ветеранів:

“Мені важко розмовляти з цивільними, тому що вони не розуміють всього. Ви знаєте самі, ви розумієте, що вони починають щось таке заряджати, а просто слухати не сприймаєш. Люди не розуміють. На різних планетах

знаходимося. Тому спільної мови я знаходжу дуже рідко з такими людьми. Я можу спілкуватися з людьми, які були, можу спілкуватися з родичами, або з тими, хто там втратив, так більш-менш комфортно, нормально. Або з людьми, які близькі до родичів. А навіть пересічні громадяни — це вже так дуже тяжко спілкуватися” (Респондент 13).

Відтак, опитані ветерани поділяють цивільне населення на дві категорії, які відрізняються у розумінні їхніх проблем та потреб, у ставленні до них та взаємодії з ними. Першою категорією є цивільне населення віддалене від військового досвіду. Саме до цієї категорії респонденти відносять переважну більшість суспільства і від неї очікують нерозуміння та складнощів у взаємодії. Другою категорією є цивільне населення наближене до військових, їхніх проблем та потреб. Сюди належать близькі військових, загиблих та полонених, а також активні волонтери та громадські діячі, що допомагають армії. Хоча люди з цієї категорії не мають безпосереднього бойового досвіду, близькість до людей з таким досвідом відділяє їх в очах деяких ветеранів від загальної маси цивільного населення, адже від них вони очікують більшого розуміння та більш позитивного досвіду взаємодії:

“Ну, а якихось нових цивільних людей в моєму житті, мабуть, і не з’явилося з моменту мобілізації, окрім, мабуть, дружин, дівчат побратимів. Але вони напівцивільні, я б сказала, бо вони якось долучені все одно до реалій армії” (Респондентка 1).

Різницю у сприйнятті ветеранів, їхніх потреб та проблем, між цими двома категоріями, ми можемо простежити і на прикладі кількісних даних, адже за результатами останнього дослідження “Образ ветеранів в українському суспільстві”, ми можемо побачити, що українське населення має деякі відмінності в сприйнятті явищ пов’язаних з ветеранами, порівняно з ними самими. Водночас близькі ветеранів дають відповіді більш наближені до відповідей учасників бойових дій (Селянінова, Чебаненко, Кузьбіда, 2024).

Зміни у ставленні до ветеранів

Крім того, що ставлення до ветеранів у суспільстві є комплексним явищем, щодо якого самі ветерани мають суперечливі думки, можна говорити, що воно змінюється в залежності від часового періоду. В історії незалежної України питання статусу ветеранів гостро постало після початку збройної агресії росії у 2014 році. Саме тоді чимало українських військових пройшли через АТО та отримали статус ветерана

або ветеранки після повернення з зони бойових дій. Наші респонденти, серед яких ветерани АТО, хоча і відзначають, що спостерігали деякі прояви поважного ставлення з боку суспільства на початку війни 2014-го року, загалом говорять про непоінформованість і байдужість населення, якого бойові дії не зачепили особисто. На думку опитаних, через те, що більшість населення України не були свідками війни і не відчували її загрози, вони не сприймали роль військових як таку, що має підвищену соціальну користь та престиж. Відтак, і статус ветерана не був поважним у суспільстві. Про це свідчить зокрема поширеність фрази “ми вас туди не відправляли”, яку згадують респонденти, описуючи ставлення суспільства до ветеранів до 2022 року:

“Так, ну, чесно кажучи, вже після АТО, оце все, що відбувалося, відношення, тоді якось не так було, як після повномасштабного вторгнення. Тоді якось люди більше, ой, ми вас туди не відправляли, третє, десяте, Тоді не відчувалась війна. Тоді реально, кожен жив своїм життям, а добровольці, сміливі люди, пішли захищати країну. Але їх тоді якось не дуже це оцінили” (Респондент 6);

“Багато людей думали, що це АТО, як поїхав на рибалку, приблизно. Ну, типу, все набридло, набридла жінка, діти, ти собі, а піду, ну, я повоюю. І поїхав собі там рік відвоював, повернувся” (Респондент 12).

Початок повномасштабної російсько-української війни став каталізатором багатьох соціальних змін, серед яких була і зміна ставлення до військових та ветеранів. Опитані відмічають підвищено поважне ставлення до себе з боку суспільства, що було спричинене підвищенням їхнього соціального статусу:

“А коли це дійсно стало масштабно і коснулося кожного, то тоді так, військових стали більш і поважати і помічати... З 22-го року люди змінилися і я, як військовий, я сам не знав як реагувати на ті подяки, які я отримував, як люди зупиняли і просто обіймали на вулиці” (Респондент 10).

На момент проведення інтерв'ю минуло вже більше ніж 2,5 роки від початку повномасштабного вторгнення і опитані ветерани вже спостерігають спад поваги та вдячності у ставленні населення до них:

“І якщо це в 2022-му році було на моменті страху і все, то зараз все це вже увійшло в своє русло, і війна далеко, і тому це якісь відношення до ветеранів і військових, що це якісь дивні люди, вони всі контужені, вони всі хворі

на посттравматичний стресовий розлад” (Респондент 4).

Однак, ветерани, що за рахунок свого досвіду взаємодії з цивільним населенням бачать позитивні тенденції у сприйнятті суспільством цієї категорії. Вони говорять про збільшення обізнаності невійськових людей про проблеми ветеранів, а також про поважне ставлення до людей з інвалідністю внаслідок війни, яких з’являється все більше.

При цьому, думка більшості опитаних, які бачать, що ставлення суспільства до ветеранів стає менш піднесеним, відповідає результатам загальнонаціональних опитувань. Завдяки регулярним вимірюванням з липня 2022 року, ми можемо побачити, що в суспільстві помірно знижується рівень абсолютної довіри до ветеранів, хоча ця категорія стабільно має надзвичайно високий кредит довіри. Також українське населення все нижче, порівняно з 2024 роком, оцінює рівень поваги до ветеранів в суспільстві (Селянінова, Чебаненко, Кузьбіда, 2024).

Крім цього, варто відмітити, що зміна ставлення до статусу ветерана російсько-української війни до і після 2022 року, на думку деяких опитаних, призводить до розділення цих двох категорій колишніх військових:

“Особливо зараз після повномасштабної так само відчуття, що колишніх комбатантів... ветеранська спільнота, вона розділилася та “істинних” захисників і захисниць і тих, хто були до цього. Оці ветерани і ветеранки зразку 2014 року - це таке собі, то ж не війна була, то було АТО. А зараз це ж повномасштабне, це вже інші ветерани. І це ще додає в цей розкол, вже і самої ветеранської спільноти” (Респондентка 5).

Відмінності у ставленні до ветеранів АТО та повномасштабної війни можна простежити зокрема у результатах вищезгаданих загальнонаціональних опитувань. Так, рівень довіри до ветеранів, які повернулись з війни, яка відбувається зараз є трохи вищим, ніж до ветеранів АТО, які воювали на Сході України у 2014-2021 роках, і зараз не воюють, однак цілком довіряють першій категорії на 15% більше (Селянінова, Чебаненко, Кузьбіда, 2024).

Стереотипи щодо ветеранів

Іншою невід’ємною складовою процесу “наклеювання ярликів”, тобто стигматизації, є формування усталених, негативних і часто помилкових узагальнень щодо певної соціальної категорії. Іншими словами це стереотипізація. Саме про стерео-

типний образ ветерана в уявленні цивільного населення респонденти часто згадували, описуючи ставлення до них суспільства.

Серед стереотипів стосовно ветеранів та ветеранок є такі, що стосуються військових загалом. Наприклад, стереотип щодо радикально націоналістичних поглядів всіх, хто долучається до оборони України. Також респонденти згадують про стереотип щодо виключно меркантильної мотивації піти на військову службу, який робить внесок у формування негативного образу ветеранів в очах деяких людей і може використовуватись для знецінення їхнього внеску та важливості їхньої ролі:

“І другий міф не набагато кращий. Це дійсно [військові-]заробітчани, які їхали на кілька місяців швидко заробити собі пільги і гроші” (Респондент 14).

Інші стереотипи пов'язані безпосередньо з статусом ветерана і стосуються переважно характеристик, які сформувались як результат військової служби і бойового досвіду. Серед таких негативних узагальнень є, згадані під час інтерв'ю, стереотипи щодо агресивності колишніх військових, відсутності у них страху та схильності до насилля. Варто зазначити, що в суспільстві можуть існувати суперечливі уявлення щодо однієї соціальної категорії, що проявляється і в стереотипах. Так, водночас з вищезгаданими стереотипами ветерани, що взяли участь в дослідженні, спостерігають існування стереотипного образу слабого і безпомічного ветерана, який потребує допомоги і пільг:

“Останній стереотип - це що ветеран, військовий, - це от чувак, якому треба допомога. Йому щось треба, і він не може розібратися. Це один такий найбільш популярний стереотип” (Респондент 7).

Деякі стереотипи щодо образу ветерана пов'язані з застарілими уявленнями щодо цього статусу. Іноді побутове визначення того, хто такий ветеран, суперечить законодавчому, адже населення може бути непоінформованим про актуальні підстави для його отримання, а уявлення щодо ветеранів може ґрунтуватись на образі ветерана війни в Афганістані або навіть Другої світової. Так, респонденти згадували про те, що деякі люди уявляють ветеранів як набагато старших людей:

“...Кожен раз, коли я показую [посвідчення УБД], дивляться спочатку на мене, інколи кажуть: “Покажіть ваш паспорт. Скільки тобі років, що в тебе є посвідчення [УБД]?” (Респондентка 2).

Як окрему групу стереотипів було виділено такі, що стосуються психічного здоров'я ветеранів, адже саме їх найчастіше згадували респонденти. Опитані ветерани та ветеранки спостерігають тенденції в суспільстві до узагальнення або перебільшення проблем з психічним здоров'ям тих, хто мають бойовий досвід, та поширення їх на всіх ветеранів. Серед найчастіше згадуваних розладів, що стали частиною стереотипного образу ветерана: ПТСР, контузія (мінно-вибухова травма або акубаротравма) та залежності (алкогольна чи наркотична):

“Основні з них [стереотипів] – це психічні розлади, особливо набуті, умовний, в кавичках, “ПТСР-щик”. Це така популярна думка, що люди без медичної освіти ставлять діагнози усім, кого бачать у формі. Це і, знову ж таки, алкоголізм, наркоманія. Ну, з точки зору цивільних, які взагалі були недотичні до цього, і особливо ті, в яких немає серед рідних і знайомих військових, то вони дійсно якось дико до цього ставляться” (Респондент 14).

До цього було згадано стереотипи, що пов'язані з зовнішньої стигматизацією, однак саме на темі психічного здоров'я можна простежити ознаки внутрішньої стигми ветеранів. Інтерналізовані стереотипи щодо психічних хвороб, а також упередження щодо отримання психологічної допомоги спостерігаються серед самих ветеранів. Переформатування психологічної допомоги з санаторіїв до диспансерів проявляє внутрішні упередження ветеранів та страх стигми, яка походить від проблем з психічним здоров'ям:

“Ну мені це взагалі дико, розумієте, ну дико взяти направлення в психоневрологічний диспансер для психологічної реабілітації. Це якась зразу як клеймо ... Де ти був? У психдиспансері. Як би вам довелося так сказати, куди ви їздили підлікуватися — у психдиспансері? І так, знаєте, будуть всі не те, що УБД-шника і так обходять боком, [а так] взагалі будуть обходити і коситися ... Не всі УБД-шники психи до такого ступеню, що їх потрібно реабілітувати всіх у диспансерах” (Респондентка 3).

Частина ветеранів, що брали участь в дослідженні, демонструють позитивне ставлення до отримання психологічної допомоги від фахівців та відзначають його цінність. Однак, навіть такі респонденти усвідомлюють ризик упередженого ставлення до ветеранів, що звертаються до психотерапії. Так, один з респондентів підсумовує взаємозалежність внутрішньої зовнішньої стигматизації:

“Інше, що в цілому піти кудись до фахівця — це визнати себе ненормаль-

ним. І це якраз впирається в третій фактор цієї зовнішньої стигматизації, ну от же на вулиці кажуть цивільні, що я псих, і я зараз піду до психолога і поставлю печатку собі на лоба, що все "я неадекватний", і люди будуть від мене на вулиці шарахатись. Тобто і ця зовнішня, і внутрішня [стигми], вони пов'язані прямо безпосередньо, бо це боротьба всередині людини проходить" (Респондент 14).

Пояснюючи формування стереотипів, ветерани посилялися на специфіку сприйняття цієї категорії населенням. На думку опитаних, люди, не маючи у своєму близькому колі ветеранів та не будучи поінформованими про цю категорію, формують свої уявлення на основі окремих спостережень, які можуть бути саме негативними:

"Так, я можу сказати зі свого спостереження, на жаль, військовослужбовці і ветерани, які зловживають алкоголем і речовинами [наркотичними], на жаль вони більш помітні, яскраві серед суспільства, особливо в маленьких містах, в селах, де їх знають люди особисто" (Респондент 14).

Крім цього, на уявлення щодо ветеранів впливає сприйняття близьких до них категорій, серед яких співробітники ТЦК та СП. Негативне висвітлення роботи цієї структури і бажання уникнути мобілізації деякими членами суспільства впливає на стереотипи і щодо ветеранів, які там часто працюють:

"З негативного був в мене випадок, бо я був переведений у ТЦК, так його зараз називають, бо там більшість зараз хлопців після поранень і всі ж ветерани, всі учасники бойових дій. Є такий захід, оцей оповіщення проходить, то там негатив ллється [як] з відра. Там дуже важко. У цьому плані, я думаю, суспільство якось, або це накручується якось, якісь зовнішні чинники, ІПСО, ворожа пропаганда працює" (Респондент 9).

Також респонденти пояснюють негативне ставлення до себе зі сторони окремих членів суспільства через індивідуальні особливості комунікації цих людей, такі як грубість та агресивність. Так, ті, хто прагнуть транслювати власні негативні емоції на інших можуть використовувати стереотипи для посиленого впливу на своїх співрозмовників-ветеранів:

"Не знаю, знаєте, якщо людина є людиною, то їй все одно ветеранка, не ветеранка, вона спілкується етично, чемно. Якщо людина сама по собі така, що їй подобається якийсь негатив виплескувати на інших, то їй цей статус ще більше драконить, тобто це привід ще більше вкисити, виразити

своє незадоволення, що в неї є якісь свої проблеми. А от я на тобі зараз відірвуся, тому що ти ж мабуть кончений чи кончена” (Респондентка 3).

Героїзація

Одним з явищ, які пов'язані з сприйняттям ветеранів у суспільстві, є героїзація — позитивне або часто ідеалізоване висвітлення особи або категорії осіб, задля формування на їхній основі суспільних ідеалів, поширення цих ідеалів в суспільстві. У результаті аналізу інтерв'ю з ветеранами було виявлено як позитивні, так і негативні, аспекти цього явища, адже деякі опитані зазначають, що не очікують та не потребують героїзації себе суспільством, інші зазначають, що вона є необхідною, а є і такі, що говорять про негативні наслідки від неї.

Щодо важливості героїзації та її позитивних аспектів, респонденти зазначають про те, що вона дозволяє формувати ідеали та приклади для наслідування суспільством:

“Всім потрібні свої герої, як мотивація, як приклад для наслідування” (Респондентка 1).

Однак найважливішою ціллю героїзації, про яку згадували багато респондентів, є визнання внеску військових в добробут усього суспільства. В такому випадку героїзація є способом вираження цивільними цінності військової служби:

“В загальному якщо кожна людина, як ви кажете, там, повертається з фронту, її там героїзують, то я думаю, це окей. Це так і має бути. Щоб людина розуміла, [за] що вона віддала свій час, своє здоров'я” (Респондент 6).

Ветерани, визнаючи позитивний вплив героїзації на становище чинних та колишніх військових у суспільстві, все ж говорять і про її негативні аспекти. Наприклад, опитані згадують спотворення образу військового як потенційний ризик цього явища. Це може відбуватись зокрема в процесі інтеграції героїчних образів військових та ветеранів у популярну культуру:

“Тобто робити це правильно, поступово, потихеньку, і воно виросте в те, що треба, а не затрамбовувати в голову якусь надмірну шароварщину, яка викликає лише сміх і утворення мемів на фоні цього, “армія, мова, віра” і все таке інше” (Респондент 14).

Іншим проблемним аспектом героїзації є нереалістичність образів, що формуються в її результаті. З одного боку, перебільшено ідеалізований образ ветерана в су-

спільстві формує завищені очікування до представників і представниць цієї категорії. Тому при зустрічі з ветеранами та ветеранками завищені очікування можуть призводити до розчарувань та негативного ставлення до таких людей:

“Спочатку героїзують ветеранів: наші сонечки, захисники, все прекрасно, все інше. Потім коли, знаєте, бо це ж знаєте ветеран спочатку це було таке осяяне, щось таке, що людина, яка пішла, яка захищала все, тобто оця героїзація. Потім стикаються з реальною людиною, з реальними потребами, з реальними емоціями, з реальними якимись там профітками, ще іншим, а воно ж не вкладається, оцю героїзований образ ветерана. Ну все, сукін син, все, розумієте, і пішло знецінення одразу” (Респондентка 5).

З іншого боку, правдивість зображення військових героїв є важливою, на думку опитаних, з точки зору прояву поваги до цих людей та їхніх близьких.

Ветерани та ветеранки також наголошують на важливості справедливого підходу в героїзації. Вони зазначають про поодинокі приклади героїзації тих, хто цього не заслуговують, і відсутність визнання вчинків тих, хто заслужили на пошану. Такі випадки викликали обурення у респондентів і спричиняли скептичне ставлення до героїзації.

Також респонденти згадують потенційні негативні наслідки від героїзації, одним з яких називають можливості зловживання поважним статусом ветерана. Так одна з респонденток наводить приклад батька-ветерана її учня, який жорстоко поводить ся зі своєю родиною, однак не отримує покарання, адже користується повагою в суспільстві.

Іншим негативним наслідком героїзації може бути перекладання відповідальності громадянами з себе на військових та ветеранів. Ідеалізований образ ветерана або ветеранки спонукає, за спостереженнями опитаних, деяких членів суспільства передавати першим відповідальність за процеси, до яких вони мали б долучатись власноруч, наприклад політику або громадську діяльність.

Відтак, опитані ветерани та ветеранки наголошують на важливості дотримання меж в героїзації, які б відділяли поважне ставлення до ветеранів від викривленого ідеалістичного зображення:

“Ну, знаєте, відрізнити герой і ідол — це ж різні речі” (Респондент 10).

Образ ветеранів у медіа

Оскільки до медіа має доступ велика кількість населення, отже, погляди, які через них транслюються, можуть суттєво впливати на уявлення про ветеранів та ветеранок серед цивільних. Серед позитивних аспектів репрезентації ветеранів та ветеранок у медіа було відмічено, що в новинах висвітлюються специфіка побуту ветеранів та ветеранок, демонструється їх агентність та активний спосіб життя через залучення у спорті, бізнесі або активності у медіа:

“...я бачу, що розвивається позитивно. Піднімаються питання різні, і протезування ветеранів, і проблеми, і житло. Бачу, що ці питання вирішують. У медіа вони з’являються, тому це добре...” (Респондент 9).

З негативних проявів респонденти найбільше виділяли акцентування уваги в новині на тому, що дійовою особою є саме ветеран, особливо якщо його чи її дії були негативного характеру:

“З одного боку, це нібито і об’єктивна журналістика, коли вказується, що людина і вчинила погане, і це військовий, і ще там якась інформація. Але мені здається, що зараз під час повномасштабної війни можна було би згладжувати якимось такі кути, щоб не розбурхувати ще більше якимось недовіру в суспільстві або страх, бо в багатьох є страх перед людьми зі зброєю” (Респондентка 1).

Було зазначено, що деякі медіа навмисно наголошують на тому, що у фокусі новини ветеран чи ветеранка, аби зробити історію “смаженою” та отримати високі рейтинги (Респондентка 5). Це спричиняє перенесення образу героя конкретної новинної статті на всіх ветеранів та ветеранок, сприяючи негативному ставленню до них за результатом дій конкретної особи, що може призвести до стереотипізації, відокремлення через страх, що дана поведінка притаманна усій категорії:

“...це створює таке враження, що от, якщо ти ветеран, то в тебе обов’язково є граната, ти нажрешся і обов’язково її десь підірвеш, підірвавши себе або сусідів” (Респондент 12).

Також наголошувалося на гіперболізації у формулюванні заголовків новин, що часто не відповідають подальшому змісту. Це викривлює сприйняття населенням інформації та сприяє формуванню негативного образу, оскільки не завжди читачі переходять до тексту самої новини. Ще однією проблемою визначали необ’єктивне

висвітлення інформації щодо ветеранів та ветеранок, показуючи її перебільшено позитивною та не інформуючи населення про реальну ситуацію. Внаслідок цього формується героїзований образ ветеранів, ветеранок чи військових, що спричиняє завищені очікування та відокремлення їх як “кращих”, і при зустрічі з реальністю можуть відбутися руйнування очікувань та збільшення недовіри від населення.

Також респонденти порівняли, як змінилася репрезентація ветеранів та ветеранок у медіа з 2014-го року. Перше, про що було зазначено, це збільшення “медійності” ветеранів, ветеранок та військових. Попри загальну позитивність даної тенденції, основним викликом, пов'язаним з нею, один з респондентів виділив неузгодженість думок та суджень, що продукують різні ветерани та ветерани в медіа:

“Потім різні, ну, теж інтерв'ю на різних платформах на Ютубі, де люди, кожен відповідає різне. Там один такий ветеран занадто політично ангажований, ... “можна було б там і усіх чоловіків, і усіх жінок, як в Ізраїлі, мобілізувати, і почати вже там із 14 років, як ... у Другу Світову, там ці фольксштурми... інші що навпаки, сам сидить у формі піксельній, але каже, що от дійсно там ТЦК, та це такі ж там от уроди, негодяї. Інший каже, то от я ТЦКшник, але я отже ж без руки, подивись я сам щойно повернувся звідти. І дійшло до того, що в середині армії вже один на одного бочку котить хто більш воювавший чи менш воювавший” (Респондент 14).

Оскільки часом медіа — це єдине джерело інформації про ветеранів та ветеранок або військових у населення, це може створюючи нерозуміння, потенційну проекцію цивільними неузгодженості в соцмережах на неузгодженість в реальній військовій або ветеранській спільноті, що може спричинити як зменшення довіри, так і стигматизацію як не гідних довіри, а також не потребуючих підтримки та допомоги.

Втім, деякі з опитаних вважають, що попри збільшення присутності ветеранів та ветеранок у медіа, цього все ще недостатньо для реального розуміння населенням проблем та потреб ветеранів, та потрібно більше інформації. Дехто загально вважає, що інформаційна політика щодо ветеранів і ветеранок дуже слабка. Один з респондентів наголосив, що інформацію про ветеранську політику, можливості для ветеранів і ветеранок отримати складно, особливо в умовах проживання у селі чи невеликому місті (Респондент 9). Також були присутні думки, що, порівняно з 2022-2023 роками, об'єм висвітлення питань ветеранів та військових знизився. Респонденти та респондентки зазначали, що переважно бачать висвітлення подій, по-

в'язаних зі співробітниками ТЦК, що викликають в населення негативну реакцію на представників цієї установи. Це може погіршувати ставлення населення до мобілізації й війська, оскільки негативний стигматизований образ співробітників ТЦК може викликати недовіру до армії як інституту, небажання з ним взаємодіяти та стигматизацією усіх, хто з ним пов'язані, як учасників примусу — як самого ТЦК, так і військових і, як наслідок, ветеранів і ветеранок.

Жінки-ветеранки

Відповідно до принципів інтерсекційності, неможлива оцінка людини за лише однією характеристикою, оскільки це не враховує багатовимірність людського досвіду. При перетині кількох статусів, які самі по собі є певним чином стигматизованими, представники чи представниці даної групи можуть відчувати посилену стигматизацію, що, відповідно, матиме ще негативніший вплив на них (Hankivsky, O., 2014). З цих міркувань розглянуто детальніше наявність стигматизації за гендерним принципом жінок-ветеранок. Респондентки зауважували, що помічали зневагу від цивільних, зокрема чоловіків, коли бачили їх у формі або дізнавались, що вони є ветеранками, чого не відбувалося щодо чоловіків у формі:

“... потім я почала спостерігати за поглядами чоловіків, чоловіки, які були в супермаркеті, це було літо, всі в шортах, майках, а я у військовій формі. Тоді ще не було такого, що ТЦК боялися, всі вільно почувалися. Але це було дивно, так що, знаєте, чоловіки просто відводили очі і відверто ніхто не дивився. І я зрозуміла, що в тому було стільки провини, стільки всього, і це все проявлялося, знаєте, через отаке знецінення, через злість. “Навіщо ти ту форму одягнула?”” (Респондентка 5).

Причиною може бути відчуття провини цивільними чоловіками за те, що жінка, яку вони стереотипізують як “слабшу” або “менш придатну” до військової служби, ніж вони, є військовою або ветеранкою, тобто виконує завдання, яке за гендерними ролями та за стереотипами призначені для чоловіків.

Ветеранки зазначали, що відчували оцінку себе не за діями чи статусом, а за їх гендерною ознакою, тож це можна визначити як стереотипізацію та дискримінацію, оскільки уявлення щодо загальних характеристик гендеру переважає над діями ветеранок, що перешкоджає гідному ставленню до них та отриманню вищих посад. Також була розповсюджена недовіра до того, що жінка справді була в зоні бойових дій, зокрема під час представлення посвідчення УБД для отримання відповід-

них пільг у транспорті. Крім цього, ставилася під сумнів мета її вступу на службу, а “справжньою” мотивацією вважали пошук партнера та сексуальну активність, а не бажання захищати державу. Респондентки зазначали, що поодинокі подібні випадки спричиняють стигматизацію усієї категорії жінок-військових та ветеранок. У той же час, такі очікування від жінок-військовослужбовиць формують сприйняття цієї категорії самими ж жінками, так висвітлюючи проблему внутрішньої стигматизації. Так, одна з респонденток зазначила, що сама має упередження щодо інших жінок у війську через негативний досвід:

“Є деякі жінки, які, на жаль, приходять в Збройні сили не для того, щоб нести службу. І це, на жаль, дійсність і правда, і вони не хочуть нічого міняти” (Респондентка 4).

Відчувалася недовіра від цивільних, що жінка може мати мотивацію та виконувати бойові завдання нарівні з чоловіком. Також одна з респонденток зазначила, що ставилася під сумнів її компетентність як лідерки та її можливість займати керівні посади через неможливість завоювати авторитет бійців, спротив керівництва проти призначення жінки головою ветеранської організації, оскільки статус ветерана переважно стереотипно асоціюється з чоловіками:

“Ну як ти будеш керувати там батальйоном? Ну це ж хлопці, чи будуть вони тебе слухати? Бо ти ж маєш там заробити певний авторитет.” Але коли стає чоловік, хоча в очах хлопців він не має ні авторитету, ні поваги, нічого. Вони не будуть його так слухати, хай так само, як і мене” (Респондентка 2).

Тобто можна було спостерігати перетин статусів, що супроводжувалося посиленням стигми: статус ветеранки надає право представляти ветеранську організацію, однак статус жінки суперечить цьому в очах інших людей та спричиняє недовіру.

Також було зазначено про паттерналіське емоційне ставлення до ветеранок від цивільних, прояви жалю до того, що вони долучилися до війська:

“...стереотипи щодо жінок-ветеранок діляться на дві прекрасні категорії. Перша — це, по-любому, польова дружина, або там нічого не робила, тільки пішла в армію, щоб знайти собі чоловіка. І це прям противно. Або це наша квіточка, наше сонечко, така молода, а вже на війні, що ж ти так з своїм життям, ти наша гордість і, коротше, повний список фейсбучних клішованих фраз” (Респондентка 1).

У той же час до ветеранок та жінок-військових спостерігалися прояви жалю та суму, що вони воюють та не виконують свої ролі, на відміну від чоловіків-військових та ветеранів. У свою чергу респонденти-чоловіки переважно зазначали, що вони не спостерігали стигматизації ветеранок та жінок-військових, ні в їхньому середовищі у війську з їх досвіду немає розподілу в ставленні до чоловіків та жінок:

“Я не розділяю, а так досвіду немає, не бачив я, що хтось відокремлював, якщо вона жінка, то вона жінка. У військовому середовищі взагалі всі однакові. Громадяни можливо розділяють, я особисто не бачив” (Респондент 9).

Це може бути свідченням того, що стигматизація за гендером відбувається не відкрито, якщо вона присутня, і її відчувають переважно безпосередньо ті, на кого вона спрямована, а також, що дана проблема не є достатньо висвітленою, тому багато хто лишається непоінформованим, що є проявами стигматизації жінок, тому люди не можуть її ідентифікувати.

У той же час, дехто з ветеранів вказував на “важку стигматизацію” до жінок у війську та ветеранок, оскільки існує стереотип щодо мотивації жінок йти в армію задля пошуку там партнерів, про що вже писалося вище зі слів самих ветеранок. Зазначалося, що респонденти спостерігали подібну мотивацію деяких побратимок, проте такі випадки траплялися рідко, втім, саме відповідно до них нерідко оцінюють жінок в армії або ветеранок:

“Навпаки, жінці складніше потрапити, бо армія вона створена чоловіками,..., і розроблена ... під чоловіків. І жінці там просто в звичайній невоюючій армії вже складніше. Через ту ж таки сексуалізацію постійну” (Респондент 14).

Ветерани з інвалідністю

Також з точки зору інтерсекційної парадигми було розглянуто прояви стигматизації стосовно ветеранів та ветеранок з інвалідністю, оскільки щодо інвалідності можуть бути присутніми упередження та стереотипи через необізнаність, тощо. Тож статус ветеранів з інвалідністю потенційно може бути подвійно стигматизованим. Респонденти зазначали, що помічали байдужість, зневагу до ветеранів та ветеранок з ампутаціями, сприймаючи їх як нагадування про війну, “передвісниками біди” (Респондент 13). Також проблемою виділяли те, що поранення чи певний тип інвалідності не завжди є видимим, проте все одно впливає на життя ветеранів та

ветеранок, втім, цивільні проявляли недовіру до них та відмовлялися, наприклад, поступатися місця в транспорті, особливо, якщо ветеран чи ветеранка були в цивільному одязі:

“Були такі випадки, вони [знайомі респондента] просили встати людей у маршрутці, місце вступити йому. Бо він довго не може стояти, у нього пластина в нозі, але її не видно, тому що вона всередині. І людина в військовій формі. Вони почали скандалити, ці люди, з ними” (Респондент 15).

Дехто зазначав, що низький рівень інклюзивності, зокрема в громадських місцях, у кав'ярнях тощо впливає більш негативно на життя ветеранів та ветеранок з інвалідністю, ніж ставлення інших людей, оскільки ветерани та ветеранки не можуть скористатися багатьма послугами, доступними решті населення. Зокрема наводили приклади громадських вбиралень, які не лише у більшості не є інклюзивними, а й часом відмовляються пропускати ветеранів та ветеранок без оплати, попри існуючі на те пільги. Це може призвести до соціальної ізоляції, неможливості отримати потрібну допомогу вчасно та загалом відчуття відокремленості від решти населення, що можна розглядати як дискримінацію.

Респонденти помічали, що частина населення ставиться до ветеранів та ветеранок з ампутаціями з жалістю, а не з повагою, зосереджуючи увагу не на їх досвіді внаслідок участі в бойових діях, а на пораненні як основній характеристиці. Це можна визначити як приклад виділення відмінностей та емоційної реакції, особливо коли ця жалість проявляється у наполегливій спробі “допомогти”, не поцікавившись, чи потрібна допомога. Дана поведінка не лише є проявом неповаги до ветеранів, оскільки порушується їх особистий простір, а й може сприйматися ними як приниження, зменшуючи бажання взаємодіяти з цивільними та проявляти агентність у суспільстві. Також через небажання проявляти слабкість часом ветерани та ветеранки відмовляються від допомоги, прагнучи виконувати ті ж дії, що люди без інвалідності, самостійно.

Це можна охарактеризувати як внутрішню стигматизацію інвалідності, оскільки ветерани та ветеранки вважають увагу до власної інвалідності принизливою, а допомогу від інших, яку пропонують у зв'язку з інвалідністю, визнанням власної несамостійності:

“Коли я з паличкою ходжу, в трамваї львівському буквально, дівчинка посміхається, ти думаєш : “Боже, класно, дівчинка посміхнулась”. Потім вона каже: “Сідайте, будь ласка”. Ти такий: “Невже я таке старе пудло?”” (Рес-

пондент 7).

Також на досвіді респондентів можна простежити помітну різницю в ставленні дітей до ветеранів з інвалідністю. Діти, яким батьки пояснюють причину видимого наслідку поранення, поведуться більш спокійно, проявляють повагу, можуть підійти задати питання або подякувати. Натомість, діти, які не мали попереднього досвіду пояснень від батьків, демонструють страх, здивування, часом гучно кричать про те, що побачили ветерана з ампутацією та привертають до цього увагу, що призводить до підкреслення відмінностей та, як наслідок, потенційне відокремлення від спільноти. Отже, можна зробити висновок, що ставлення до ветеранів та ветеранок з ампутаціями формується з раннього віку в родині, тож пояснення від батьків є необхідними для формування поважної та коректної поведінки та ставлення від дітей.

З іншого боку, деякі респонденти та респондентки зазначали, що, навпаки, рівень поваги та емпатії до ветеранів та ветеранок з інвалідністю зріс, і суттєвої стигматизації не було помічено. Один з респондентів пов'язував негативне ставлення населення та стереотипізацію ветеранів та ветеранок через асоціацією деякими цивільними їх з владою, до якої негативне ставлення, а отже, це проектується на учасників сучасної війни.

Небезпеки стигматизації ветеранів

Відповідаючи на запитання про небезпеки респонденти зазначали про наявність ризиків пов'язаних із стигматизацією ветеранів, що мають вплив на самого ветерана, на суспільство і на державу.

Стосовно впливу на ветерана більшість респондентів зазначали, що несприйняття їх цивільним оточенням може призвести до замкнутості, самоізоляції та відчуження від інших членів суспільства. На досвіді опитаних, прослідковується тенденція до самостигматизації ветеранів, коли вони замикаються в собі, в результаті несприйняття суспільством. Так, деякі респонденти зазначили, що намагаються уникати спілкування із цивільним населенням, внаслідок досвіду непорозуміння і різного сприйняття подій та ситуації, яка склалася в країні:

“З деякими ми перестали спілкуватися, бо виявилось, що в нас зовсім різні реалії життя” (Респондент 1);

“Я майже не спілкуюся з цивільним населенням. У мене окрема бульбашка, у мене вистачає роботи для того. Я спілкуюся з військовими, ветера-

нами, їх родинами, звільненими полоненими, родинами полонених. Моя бульбашка не передбачає майже нікого із цивільного життя. Це [тільки] волонтери, але також дотичні до війни” (Респондент 4).

Більшість респондентів висловлювалися про те, що ветерани після закінчення військової служби, потребуватимуть зовнішньої допомоги стосовно психологічної адаптації, працевлаштування, та загалом повноцінної реінтеграції в цивільне життя. Несприйняття цивільним населенням, може впливати на мотивацію ветерана або ветеранки реінтегруватись у суспільство. Відповідно, постає ризик зменшення схильності та бажання ветеранів користуватись програмами, які мають на меті їхню реінтеграцію в цивільне суспільство:

“Що мене найбільше турбує — це стан психоемоційний самих ветеранів... І ці стереотипи щодо того, що ветерани там алкоголіки, або про те, що на-впаки надто герої, це може дуже сильно вплинути на бажання ветеранів отримувати допомогу і комусь взагалі відкриватися, просити про допомогу” (Респондентка 1).

Одним із аспектів наявності стигми у ветерана дехто із респондентів наголошували також на можливих проблемах щодо погіршення стосунків в родині:

“Для особистості ну це морально - психологічне здоров'я, проблеми відносин в родині” (Респондент 8).

Також висловлювались думки про можливі варіанти розвитку подій, коли ветерани, відчуючи власне відчуження, матимуть схильність до розвитку шкідливих звичок та асоціальної поведінки, що матиме згубний вплив на подальшу долю ветерана:

“Якщо, наприклад, небезпека для ветерана, то [це ситуація коли], якщо він не знайде своє ком'юніті, то він може піти по такому шляху - наркотики, алкоголь” (Респондент 6).

Респонденти також зазначали про можливі трагічні наслідки у випадках, коли ветерани не знаходили себе в цивільному житті, не отримавши вчасно підтримки, зокрема психологічної, в межах програми супроводу і адаптації. У таких випадках відчуття несприйняття себе оточенням поглиблювало внутрішню кризу, що в деяких випадках призводило до суїцидальних наслідків:

“У мене, на жаль, вже є двоє знайомих, відносно близьких, які покінчили зі своїм життям самогубством, але вони ні з ким не поділилися тим, що в

них було на душі, і це дуже-дуже прикро, і я шкодую, що я якось вчасно не донесла до людей, що зі всім [можна] розібратися. Для мене це взагалі найгірше, до чого може призвести погане ставлення суспільства до ветеранів, бо життя військових – це на першому місці” (Респондентка 1).

Респонденти зазначали про обопільність відповідальності щодо реінтеграції ветеранів в цивільне середовище, адже зусилля повинні докладатися, як із сторони ветерана, так і зі сторони цивільного населення. Так само і наслідки від стигматизації значної та соціально важливої верстви населення обопільно проявлятимуться для ветеранів і для суспільства загалом.

Практично всі респонденти висловлювали думки щодо негативного впливу стигматизації на взаємовідносини ветеранської спільноти та цивільного населення, що полягає в розколі суспільства. Цей розкол стає більш видимим та більш відчутним за багатьма ознаками та наслідками, як для ветеранів, так і для цивільного населення, особливо в умовах країни, що перебуває в стані війни:

“Це розколює суспільство. Негативні образи... формується негативний образ. І воно не на користь і ветеранської спільноти, і суспільства в цілому. У країні, яка воює, це взагалі дуже складна історія, і як на мене” (Респондент 5).

Наявність стигми щодо ветеранів супроводжується формуванням негативного ставлення до цієї спільноти зі сторони цивільного населення, а відтак буде породжувати зворотну реакцію, тобто прояви негативного ставлення ветеранів до суспільства, що їх не приймає. Виникнення непорозуміння та ескалація агресії, внаслідок стигматизації, можуть спричинити соціальні конфлікти, що загалом негативно впливатиме на безпекову ситуацію в суспільстві:

“Звичайно, коли людину стигматизують, чим вона буде відповідати? Звичайно, вона буде відповідати агресією. Бо на агресію, ну це ж стратегія на війні, коли на агресію ти відповідаєш агресією. Ти не можеш іншим відповідати, бо, знаєте, ну, ти просто не виживеш фізично в тому. І це буде приходити з війни. І це буде посилювати агресію всередині суспільства. І це ризики виникнення протистояння між певними прошарками людей” (Респондент 5).

Щодо ризиків для держави, пов'язаних із стигматизацією ветеранів, думки респондентів стосувались впливу стигми на мотивацію до служби в армії України та на

економічну сферу. Респонденти наголошували на тому що наявність стигми ветеранів та ветеранок впливає на мотивацію до військової служби як самих ветеранів, що знаходяться в резерві сил оборони та безпеки, так і частини цивільного населення, що є мобілізаційним резервом країни. Становище ветеранів та ветеранок після завершення служби та ставлення до них, формують очікування потенційних військовослужбовців щодо їхнього майбутнього після закінчення служби. Якщо бути ветераном — це не престижний статус, а негативний “ярлик”, громадяни України уникатимуть мобілізації. Так, наявність стигми щодо ветеранів впливає на безпеку країни, на її обороноздатність:

“Тому, чим це буде, які це будуть наслідки для самого ветерана, [для держави]? Люди перестануть йти в армію. І ми просто в черговий раз за 400 років протистояння з московитами можемо програти”. (Респондент 4)

Респондентами також були висловлені думки стосовно негативного впливу стигми ветеранів на їхню реінтеграцію, логічним завершенням якої має бути працевлаштування. Затримка в працевлаштуванні або його відсутність, у значної частини працездатного населення, має прямий вплив на економічні показники країни:

“Суспільство втрачає нормальну продуктивну людину, яка повернулась [з військової служби]” (Респондент 3).

Ставлення, якого очікують ветерани

Ветерани та ветеранки у відповідь на питання, якого ставлення вони хотіли б до себе, давали схожі відповіді. В основному відповіді стосувались двох аспектів: ставлення, як до всіх, та поваги. Пояснення такого бажаного ставлення до ветеранів полягало в тому, що опитані хотіли би мати рівні права та умови для розвитку з усіма членами суспільства і водночас очікують визнання їхнього внеску у формі поваги. При цьому, опитані іноді по-різному сприймають повагу. Деякі хотіли б щоб повага виражалась саме на рівні суспільства, яке б мало сприймати ветерана виключно як престижний статус. У цьому випадку, вираженням поважного ставлення можуть бути невеликі буденні жести, наприклад пропустити ветерана в черзі. Інші вважають, що вдячність має транслювати саме держава завдяки певним бонусам:

“Я би не хотів до себе якогось окремішнього ставлення, бо це, типу, якось неправильно. Так, якщо хочете мене вирізнити як інваліда і ветерана, я не проти отримати пільговий кредит на купівлю якогось житла” (Респондент 12).

Також опитані згадували про підтримку як про бажаний аспект ставлення до ветеранів. Підтримка мала б стосуватись ініціатив ветеранської спільноти, ветеранського бізнесу та громадської діяльності. Підтримка також іноді може виражатись у допомозі зокрема людям з інвалідністю. Однак, респонденти наголошують на тому, що допомога має надаватись тільки за згодою ветерана або ветеранки:

“... Запропонувати, наприкладі, не людей з інвалідністю та поранених, які там у відпустці, чи людина з якимись вадами здоров'я внаслідок бойових дій, то можна підійти обережно запропонувати там, якщо людина на кріслі колісному і пандус не дуже зручний, сказати: “Друже, давай я тобі допоможу з'їхати”. Якщо скаже, що впорається сам то окей, але якщо людині дійсно потрібно, то він відповість, що дійсно потрібно” (Респондент 14).

Також ветерани очікують від суспільства відкритості до різних досвідів і прийняття поведінки відмінної від “норми”. Саме травмачутливий підхід дозволяє уникнути тригерних ситуацій у взаємодії з людьми, про чий досвід та стан люди не мають інформації:

“Якщо що там заходить бабка в трамвай, там сидить хлопець, скажімо так, йому там, я не знаю, 27 років, він сидить. Він же з чогось сидить, тобто, звичайно, що він може просто сидіти і не бажати місця бабці вступити, а людина ще може сидіти через те, що в нього щось, але його не видно. І людина може спитати, що, будь ласка, наприклад, мені важко стояти, чи могли б мені вступити в місце, наприклад. Або якщо ви не можете, то ви можете мені відмовити. А людина може сказати, що я себе погано почуваю і не можу зараз” (Респондентка 5).

При цьому, опитані чітко визначають, якого ставлення вони не хотіли б до себе, а саме жалощів та піднесення. Це означає, що повага та підтримка мають виражатись у певних межах, що не дозволятимуть цим бажаним аспектам ставлення перерости в такі, яких ветерани хочуть уникати.

Опитані ветерани та ветеранки згадують спеціальні заходи для покращення ставлення суспільства до них, які також можуть попередити формування стигми щодо ветеранів. Хоча деякі мають скептичне ставлення щодо можливостей повпливати на цивільне населення віддалене від військового досвіду, більшість бачать шляхи покращення ситуації. Одним з основних векторів діяльності, що міг б покращити досвід ветеранів у взаємодії з цивільним населенням, є трансформація поняття

“норми” та руйнування стереотипів щодо цієї категорії. Це означає, що в суспільстві має змінитись розуміння, того, що є нормальним, а що є відхиленням, в сторону більшого прийняття і розуміння досвіду тих, хто брали участь у бойових діях і меншого толерування неповаги та байдужості до таких людей. Опитані називають інформаційні кампанії, зокрема в соціальних мережах та на телебаченні, та висвітлення в культурній сфері, наприклад у фільмах, книгах та виставах, як методи досягнення цієї мети.

Іншим важливим напрямом покращення сприйняття ветеранів у суспільстві респонденти називають роботу з дітьми. Сюди можна віднести патріотичне виховання в навчальних закладах для дітей, гуртки, та власне взаємодію дітей з колишніми військовими, зокрема з інвалідністю.

Також ветерани говорять про заходи, направлені на взаємодію цивільних та військових, як дуже важливі для подолання непорозуміння між цими категоріями. Об'єднання цих категорій під час культурних, громадських або рекреаційних подій дозволить взаємно руйнувати стереотипи та долати відділеність.

Хоча ветерани бачать різних виконавців для згаданих вище заходів: медіа, громадські організації, бізнес та громади, — основну відповідальність за формування бажаного ставлення до ветеранів вони покладають на державу:

“Держава — це перша структура, яка може впроваджувати якісь програми” (Респондентка 3).

Аналіз глибинних інтерв'ю і висновки

Респонденти зазначали, як про негативне, так і про позитивне ставлення населення до ветеранів. Серед негативних емоційних реакцій відмічали, страх та агресію через стереотипне очікування деструктивної поведінки від ветеранів, зокрема при працевлаштуванні. Це нерідко є причиною приховування свого статусу ветеранами та ветеранками, аби уникнути пов'язаних з цим конфліктів, та спричиняти відокремлення ветеранів та ветеранок від решти населення. Підтвердженням є слова респондентів про те, що до кола їх спілкування переважно входять ветерани та військові, тож не завжди досвід взаємодії з цивільними взагалі був достатній, аби скласти думку про ставлення. Загалом, не було зафіксовано єдиної думки респондентів щодо позитивного чи негативного ставлення суспільства до них, оскільки усі респонденти мали різний досвід, однак всі могли назвати приклади упередженого ставлення до ветеранів.

З початком повномасштабного вторгнення ставлення до ветеранів покращилося, оскільки більшість населення до цього безпосередньо не стикалася з війною. Зараз, попри помірне зменшення довіри до ветеранів, збільшилася обізнаність про їхні проблеми. Водночас, спостерігається різниця у ставленні до ветеранів АТО та тих, хто стали ветеранами після 2022 року, адже до перших часто ставляться з меншим розумінням.

Основні стереотипи щодо ветеранів та ветеранок, з якими стикалися респондент, були: радикальний націоналізм всіх, хто долучається до оборони України, меркантильна мотивація піти на військову службу, агресія, психоемоційна нестабільність, схильність до насилля ветеранів, уявлення про ветеранів як про слабких та неагентних, а також таких, що потребують допомоги та пільг. Також зазначалося про застарілі уявлення щодо ветеранів. Як наслідок вищеперелічених стереотипів було виділено, ознаки внутрішньої стигматизації, проявом якої була зокрема відмова від психологічної допомоги. Втім, частина опитаних ветеранів усвідомлює важливість психологічної допомоги та користується нею, попри усвідомлення стигматизованості теми психічного здоров'я.

Також явищем, яке потенційно може спричинити стигматизацію, була героїзація. Попри визначення її важливості як способу формування та поширення на їхній основі суспільних ідеалів та приклади для наслідування суспільством, які в тому числі є способом вираження цивільними цінності військової служби ветерана, були зазначені й її негативні аспекти. Перш за все, за надмірної ідеалізації відбувається спотворення та перебільшена ідеалізація образу військових та ветеранів, зокрема через медіа, що спричиняє завищені очікування та, як наслідок, при особистій зустрічі потенційно розчарування та збільшення недовіри до них. Також похідними потенційними негативними наслідками надмірної героїзації може бути перекладання відповідальності громадянами з себе на військових та ветеранів а також, з іншої сторони, певне зловживання поважним статусом ветерана.

Щодо репрезентації ветеранів та ветеранок у медіа, серед респондентів не було одностайної думки. З позитивних аспектів згадували поширення інформації про життя ветеранів та ветеранок, про їх досягнення, потреби та проблеми. Це, через доступ до медіа великої кількості населення, підвищує обізнаність, і, відповідно, має сприяти зменшенню стигматизації до ветеранів. Втім, серед проблем виділялося періодичне бажання медіа отримати високі рейтинги за рахунок актуальності теми ветеранів, завдяки "клікбейтним" стереотипним заголовкам. У порівнянні з періодом до повномасштабного вторгнення, було зазначено про збільшення ме-

дійності ветеранів.

Серед проявів стигматизації до жінок-ветеранок виділяли зневагу від цивільних чоловіків, стереотипізації їх як “слабших”, “неавторитетних” та загалом “менш придатних” до військової служби, ніж чоловіки. Це проявлялося у недовірі при демонстрації посвідчення УБД для користування пільгами. Стигма ветеранок посилювалася через присутні стереотипи щодо мотивації жінок йти в армію, які зокрема призводили до внутрішньої стигматизації серед посестер. Також було зазначено про паттерналіське емоційне ставлення цивільних до ветеранок, прояви жалю та нерозуміння причин невиконання ними традиційних гендерних ролей матері та дружини на противагу бойовому досвіду. У той же час, чоловіками-ветеранами не було помічено суттєвих прикладів стигматизації до ветеранок, що свідчить про непоінформованість ними щодо проявів стигматизації до жінок та ветеранок зокрема.

До ветеранів з інвалідністю відчувається зростаюча емпатія, проте існують стереотипи, що такі люди є «передвісниками біди», адже нагадують своїм пораненням про війну, а до тих, у кого інвалідність непомітна, ставляться з недовірою. Це може призвести до дискримінації, зокрема на роботі. Посилена стигматизація проявляється через жалість, замість поваги, на яку заслуговують ветерани, та сумніви в їхній агентності та самозарадності.

Підсумовуючи, небезпеки стигматизації ветеранів можуть мати вплив не лише на них самих, а й на державу в цілому. Несприйняття їх цивільним оточенням може призвести до замкнутості, самоізоляції, зменшення бажання ветеранів користуватись програмами, які мають на меті їхню реінтеграцію, погіршення стосунків в родині, розвитку шкідливих звичок і навіть до суїцидальних наслідків. Це напряду впливатиме на економічні показники держави та її здатність до мобілізації населення. Стигматизація ветеранів та ветеранок може призвести до непорозуміння та ескалації агресії в суспільстві, соціальних конфліктів, а також потенційного розколу суспільства. Натомість, ветерани та ветеранки очікують поваги, ставлення до них, як до рівних, підтримки в розвитку власної справи, а також ефективних заходів для покращення ставлення суспільства, зокрема через трансформацію уявлень про «норму» відповідно до нових реалій.

На фото:
Владислав Аладушка

РОЗДІЛ 2.

АСПЕКТИ СТИГМАТИЗАЦІЇ У ДОСВІДІ БЛИЗЬКИХ ВЕТЕРАНІВ І ВЕТЕРАНОК

Ставлення населення до ветеранів

Думки близьких ветеранів, а саме їх партнерів, чоловіків та дружин, дозволяють доповнити інформацію, отриману в інтерв'ю, та виявити потенційні прояви стигматизації до них самих. Так, респонденти з числа близьких ветеранів та ветеранок неодноразово говорили про те, що після демобілізації левову частку близького кола спілкування складають такі самі ветерани, що є свідченням добровільного відокремлення цієї соціальної категорії, хоч і тимчасового.

Наголошення на відмінностях, яке може проявлятися у відмінному ставленні до осіб зі статусом ветерана або ветеранки респонденти у близькому оточенні спостерігали не часто, а коли ставлення змінювалось, то це скоріше було підкріплено позитивними чинниками. Так, з досвіду опитаних, ставлення близьких людей після того, як чоловік/партнер або дружина/партнерка стали ветеранами, до них в більшості випадків не змінилося, а якщо й відбулися якісь зміни, то тільки на краще: до поваги додається вдячність, співчуття, емпатія. Те ж саме стосується й ветеранів з інвалідністю — змін у ставленні не багато, а от турботи (принаймні перший час) стає більше.

Рідше, але говорять про те, що близьке оточення виказує нерозуміння. У таких випадках емоційна реакція могла бути негативною, адже люди в оточенні відчували страх, розгубленість, брак слів: “всі боялись до нього доторкнутися і щось спитати”.

Разом з тим, опитані відмічають, що в людей з'являється багато цікавості до їхніх чоловіків/дружин, які були на війні. Серед буденних питань на кшталт “як там було?”, люди часто цікавляться психічним станом ветеранів: «чи не п'є, чи не буянить...”. Рідше та обережніше, але розпитують також про пільги, які отримав ветеран.

Часто навпаки — завдяки підтримці близьких вдалося все витримати і гідно прожити цей досвід. Дружини ветеранів з 2022 року особливо наголошують на тому, що в близькому оточенні поваги та уваги до їх чоловіків стало більше, близькі проявляють співчуття, розуміння, емпатію:

“Всі поважають, всі говорять, що герой, бо він сам пішов, як [доброволець]. Ніхто нічого, всі вдячні йому” (Респондентка Б1.10).

Лише в одиничних випадках — ставлення близьких змінилося в гіршу сторону. Основна причина, яку комунікують, — заздрість:

“Можливо, хіба заздрість. У людей є, що хтось отримує якусь там пільгу, а я ні” (Респондентка Б1.6).

Говорячи про ставлення до ветеранів населення загалом, їхні близькі відмічають, що вдячність люди проявляють вже не так відверто, часто говорять про нерозуміння, як поводитися з військовими та ветеранами, що їм казати, а також про відчуття провини. Згадують, до прикладу, про те, що зараз на вулиці все частіше видно ветеранів без кінцівок. Це викликає жалість, а також дуже часто страх — емоційну реакцію, яка супроводжує стигму. Подекуди, відмічають байдужість як реакцію на цю соціальну категорію. Присутня також і відстороненість: часто люди не просто не розуміють, як контактувати з військовими та ветеранами. Іноді люди мають певні упередження та недовіру, чи дійсно перед ними “справжній військовий”, а не просто людина в піксельній формі, яка десь якось недобросовісно отримала форму і посвідчення.

Дружини ветеранів АТО жаліються, що ставлення до їх чоловіків часто на рівні “вони вже навчені воювати, тому нехай йдуть воювати зараз”. А якщо не воювали після 2022, не воюють і навіть не планують, ставлення різко негативне — значить “відсиджуються”. Подекуди оточуючі натякають, що у свій час службу десь якось відбули та отримали пільги, тому тепер саме час відпрацьовувати:

“Ой, ці АТОшники, вони ж їздять безкоштовно, в них пільги, вони ж ні за що не платять. Їм взагалі ледь не манна з неба сиплеться”. Оце від людей частенько чуєш” (Респондентка Б1.1).

Зміни у ставленні до ветеранів

Щодо зміни ставлення до колишніх військових думки представників цієї категорії та близьких ветеранів збігаються. В довшій ретроспективі, порівнюючи період війни з 2014 року до повномасштабного вторгнення, ставлення до ветеранів в цілому покращилося, на думку близьких ветеранів. Що ж до актуального ставлення до ветеранів загалом, то, на думку респондентів, воно було кращим на початку повномасштабної війни. Тоді військових та ветеранів більше поважали, захоплювалися ними, зараз ставлення спокійніше, часто навіть нейтральне та “посереднє” — початкове піднесення дещо згасло. Серед причин таких змін опитані називають: люди “втомилися” від війни та всього до неї дотичного; військових та ветеранів “забагато”, вони скрізь; людям бракує знань та навичок, як з військовими та ветеранами поводитись, що їм говорити, а про що промовчати; люди в формі асоціюються з

ТЦК, їх бояться та уникають, тощо.

Разом з тим, якщо говорити про учасників та ветеранів АТО, раніше ставлення до них було досить поляризоване, зараз вони отримали більше розуміння та визнання. Дуже часто учасники відмічають, що до 2022 року на адресу учасників АТО постійно надходили закиди на кшталт: “Чого ти туди пішов? Я тебе туди не посилав”.

У той же час, попри отримане визнання, на думку респондентів, на сьогоднішній день АТО для суспільства вже відходить на другий план — більшість поглядів прикуті до того, що відбувається зараз і, відповідно, до тих, хто до того причетний. У ході дискусій чітко прослідковується розмежування ветеранів самими респондентами. У порівнянні, те, що було до 2022 року сприймається як не таке страшне і серйозне, все що після — масштабніше та інтенсивніше:

“Просто більше людей стикнулися з тим, що вони воювали. Майже в кожній сім’ї є учасник бойових дій, який мобілізований, і для них вже це не таке щось страшне і далеке, як це було в 2014” (Респондентка Б2.2).

Відповідно, ставлення до ветеранів АТО в суспільстві, хоча й з повагою (здебільшого), але значно більш спокійне, рівне, стримане. При чому, респонденти акцентують, що різниці між ветеранами АТО та ветеранами з 2022 року немає — є тільки різні обставини та контекст.

Ставлення до близьких ветеранів

Негативне ставлення може поширюватись від тих, хто є безпосередніми носіями “ярлика”, на їхнє найближче оточення. Близькі ветеранів та ветеранок згадують не багато випадків негативного ставлення до себе через статус їхніх чоловіка/партнера або дружини/партнерки. Найчастіше говорили про проблеми з отриманням пільг згідно статусу УБД, особливо часто йшлося про проїзд в громадському транспорті та особливо в маршрутках, що перегукується з негативним досвідом взаємодії з цивільними самих колишніх військових. Також, згадували й про незадовільну якість обслуговування в медичних закладах та державних установах — треба стояти в чергах попри закон, важко отримати довідки пов’язані із статусом УБД, тощо. Цікаво, що негативні моменти часто пов’язані не з працівниками закладів, а з простими людьми, які опинились поруч і не хочуть поступатися чергою, місцем, тощо. Тобто проблемою виступає не стигма через близькість до ветерана або ветеранки, а намагання реалізувати відповідні права на пільги.

Разом з тим, часто говорять про нетактовні, некоректні та часто нав'язливі коментарі та застереження з боку оточуючих, наприклад, що після війни люди повертаються “хворі на голову”. Такі коментарі висвітлюють стереотипи та негативні упередження щодо ветеранів, що є поширеними у суспільстві. Свою реакцію на них описують як роздратування та злість:

“Мені казали, Боже, нащо він тобі треба? Ще військовий, ще в АТО був, там воно хворе на голову. Усе таке було в мене негативне” (ФГД, ветерани АТО, Захід-Центр);

“Ти що, він повернеться... А ти знаєш, що з людьми буває? Подивись на ветеранів Афганістану” (Респондентка РБ1.1).

Опитані жінки, які є дружинами або партнерками ветеранів, відмічають, що в порівнянні, ставлення до їхніх чоловіків-ветеранів поважніше, ніж ставлення до них самих і це певною мірою природньо, адже військові заслуги всі на руках в чоловіка. У свою чергу, дружина чи партнерка, яка була в тилу, поки чоловік служив, не часто сприймається як героїня, а скоріше як “приставка до чоловіка”. Суспільство взагалі вкрай мало розуміння виказує дружинам ветеранів, на їхню думку. Дружин ветеранів розуміють лише дружини таких самих ветеранів. Це може призводити до відокремлення цієї соціальної категорії за схожим механізмом, як це відбувається з колишніми військовими — так само на ґрунті нерозуміння зі сторони цивільних, віддалених від бойового досвіду. Жінок часто більше жаліють, їм дивуються — як вони все витримують: чекати, перебувати в невідомості, жити з ветераном, тощо. Разом з тим, опитані жінки відчують емоційну реакцію щодо себе: їх рідко розуміють, часто знецінюють, подекуди заздять. Відчувається, що партнерки та дружини ветеранів прагнуть більшого визнання.

У свою чергу, чоловіки/партнери ветеранок часто стикаються з упередженнями, що відправили на війну своїх жінок замість себе, щоб таким чином уникнути війни.

Випадків негативного ставлення через статус ветерана до дітей не відмічали. Одиничний приклад — проблеми з отриманням дитиною пільг на харчування згідно статусу УБД батька.

Щодо впливу досвіду близьких стосунків з ветеранами на сприйняття цивільного населення в цілому, опитані говорять, що такого скоріше немає. Однак, відчувається, що для учасників фокус-групових дискусій військові і цивільні — це дві різні категорії людей. Тобто також відчувається поділ населення на дві категорії: віддалене

від військового досвіду і близьке до нього. Як вже було згадано вище, таке сприйняття як наслідок має відокремлення категорії близьких ветеранів від цивільних, які далекі від розуміння досвіду військових.

Відповідно, у близьких ветеранів формується негативне ставлення до людей, які висловлюють байдужість щодо війни, спосіб життя яких не зазнав змін після початку повномасштабного вторгнення, та тих, хто уникають мобілізації. У тих, хто має чоловіків/партнерів з інвалідністю подекуди відчувається образа на людей, які “здорові, ходять, розважаються”.

Важливо зауважити, що більш толерантні до цивільних жінки ветеранів, які отримали цей статус після 2022 року. Вони частіше говорять про те, що не всі можуть (хочуть, вміють, тощо) воювати, і примушувати — не краща ідея, адже від таких військових на фронті більше шкоди.

Стереотипи щодо ветеранів

Учасники фокус-групових дискусій та інтерв'ю зазначають, що стереотипи щодо ветеранів або ветеранок є досить таки розповсюдженими в суспільстві. Згадують близькі ветеранів переважно ті самі стереотипи, що і самі ветерани та ветеранки: про меркантильну мотивацію долучитись до війська, психічну нестабільність, схильність до залежностей та агресивність колишніх військових:

“Мені одного разу казали: “А він тебе не б'є?” Я кажу: “А чого?” — “Ну, він же був в АТО.” Взагалі війна, вона так ламає людей” (Респондентка Б2.6).

Вони також помічають застарілість уявлень щодо ветеранів та ветеранок та відмічають нерозуміння суспільством законодавчих умов для отримання цього статусу.

Крім цього, опитані жінки стикались з стереотипом, що дружини ветеранів часто кидають своїх чоловіків, особливо якщо ті мають поранення та/або психо-емоційні розлади.

На думку респондентів, на формування стереотипів впливають такі людські якості, як заздрість, нетактовність, нетолерантність; неправдива, спотворена або прикрашена інформація зі ЗМІ (зокрема, реклама військової служби, заохочення великими зарплатами, романтизація війни, тощо); неефективна або відсутня державна політика в питаннях ветеранів та інформування суспільства; та сарафанне радіо, тобто чутки без аргументів, одиничний негативний досвід з ветеранами, який в подальшому екстраполюється на всіх.

Героїзація

Щодо героїзації військових та ветеранів, важливо відмітити, що не всім опитаним до кінця був зрозумілий сам термін. Ставлення до цього явища у респондентів близьке до того, яке висловлюють самі ветерани та ветеранки. Так, близькі ветеранів відзначають, що, з одного боку, поважне ставлення, яке дає героїзація військовим, дуже цінне, адже воно потрібне для підтримки духу та для визнання їхнього внеску.

Альтернативна думка, яку висловлює меншість, – варто до всіх ветеранів ставитися як до звичайних людей. Ані героїзувати, ані демонізувати ветеранів не варто. Це просто звичайні люди, і вони хочуть, щоб до них відносилися як до простих людей та повноцінних членів суспільства. Часто наголошують, що самі ветерани дуже скромні люди, і вони напоказ не демонструють свій героїзм. А якщо вже і робити з когось героя, то треба добре розбиратися і до всієї інформації ставитись критично.

“Той, хто насправді герой, він про це не кричить” (Респондентка Б5.2).

Респонденти здебільшого сходяться на тому, що не так потрібна героїзація, як гідне ставлення і повага, а також реальна і відчутна допомога і підтримка з боку держави.

Серед негативних аспектів героїзації опитані близькі ветеранів також називають нереалістичність героїзованих образів, що можуть призводити до розчарування у реальних ветеранах; а також маніпуляції та зловживання статусом героя, наприклад зі сторони влади. Респонденти акцентують, на тому, що державою героїзація образу військових та ветеранів може використовуватись для більш привабливого зображення військової служби, для мобілізації населення. Окремо учасники фокус-груп та інтерв'ю наголошували на тому, що наразі у медіа часто транслюється ідеалізований образ ветерана або ветеранки, який сприяє нереалістичним уявленням щодо цієї категорії в суспільстві:

“Щоб не розчаровуватися, не треба зачаровуватись. Тобто ми маємо розуміти, що засоби масової інформація інтернет і так далі, вони завжди дають такий відбілений образ людини. Тобто, ми маємо розуміти, що всі люди в реальному житті, це люди, а не якісь боги, вони мають якісь недоліки, але це ж люди, всі люди (Респондент В7).

Відтак, близькі ветеранів та ветеранок наголошують на важливості поміркованого та справедливого підходу до героїзації.

Жінки-ветеранки

Говорячи про ставлення жінок-ветеранок, їхні близькі згадували деякі стереотипи. Вони переважно перетиналися із зазначеними в інтерв'ю ветеранів: бути військовою не вписується в традиційну гендерну роль жінки, адже війна — “не жіноча справа”, про сумнів щодо їхньої безпосередньої участі у бойових діях навіть за умов мобілізації, оскільки досі присутні традиційні уявлення про розподіл “чоловік — захисник, жінка — берегиня роду”, і через уявлення, що ветераном може бути лише чоловік, присутня недовіра та здивування щодо жінок, які служать у війську на бойових посадах, а не є медикинями чи кухарями:

“Ветераном може бути чоловік, це чоловіча справа — війна, якісь такі дії пов’язані з війною. А коли жінка, то по-перше, здивування, а по-друге, все ж таки, трохи негативне є. Часто знаєте так буває, як кажуть: о ветеранка, та яка вона ветеранка, мабуть вона це собі заробила іншим шляхом, сидючи десь в штабі” (Респондент В7).

Ветерани з інвалідністю

Щодо ставлення суспільства до ветеранів з інвалідністю думки близьких ветеранів та ветеранок також збігаються з озвученими в інтерв'ю з ветеранами: попри переважну повагу до ветеранів та вдячність, цивільні нерідко демонструють співчуття, а також жалість і навіть страх. Два останніх відчуття втілюють емоційну реакцію, яка може спричинити підкреслення відмінностей, відокремлення, а також до внутрішньої стигматизації ветеранів, які спостерігають таку реакцію. Також повідомлялося про прояви байдужості до статусу ветеранів, оскільки їх присутність стає новою буденною реальністю та не викликає певної реакції. Як і в попередньо зазначених інтерв'ю, родичі ветеранів спостерігали більш поважне ставлення до ветеранів з видимими ознаками інвалідності та у формі, оскільки сприймають їх за докази активної залученості в бойових діях, відповідно відсутність цих характеристик може викликати певну недовіру:

“А як вони можуть ставитися, коли у людини дві руки, дві ноги, він звичайна людина назовні? Мій чоловік не одягає форму, він не ходить в неї. Люди не всі ж знають, що він ветеран, в нього є група” (Респондентка Б5.5).

Ще одним проявом підкресленого виділення відмінностей може бути відсутність розуміння коректної поведінки до ветеранів, з цієї причини цивільні можуть уни-

кати ветеранів, поводитися відсторонено в розмові, зокрема через потенційне відчуття провини за недостатню особисту залученість у війні.

Образ ветеранів у медіа

Зазначалося, що загалом образ ветеранів і ветеранок в українських засобах масової інформації, є здебільшого позитивним, навіть престижним, висвітлюють їх сильними, мужніми, вірними, успішними, тобто надаючи їм позитивних якостей:

“Я думаю, що образ більше позитивний. Зараз люди бачать, що туди йдуть різні люди — і робочі хлопці, які на заводах працюють, і вчителі, і лікарі, і з вищими освітами. Це люди кидають свої сім’ї і йдуть. Як почалося повномасштабне вторгнення, багато хто взяв зброю і пішов захищати країну” (Респондентка Б2.1).

Поширеними є сюжети про міцні родини ветеранів, які підтримують їх після повернення, про братерство ветеранів, про їхню внутрішню нескореність та силу духу, що загалом вказує на їх агентність, а також популяризує сімейні цінності:

“Мені здається, що такі сюжети, так, які... їх дійсно дуже-дуже багато і в Інтернеті, і по телебаченню, і по радію, це про сімейні цінності, коли дружина дуже підтримує чоловіка. І завдяки тому, що вона від нього не пішла, що вона підтримує його, доглядає регулярно, він, ну, так само старається повністю відновити своє життя, яке було до там втрати кінцівок ... що так само люблять і діти, і дружина, що все це залишається і це можливо відновити, що не треба на цьому ставити хрест, от мені це про силу духу сім’ї більше якось” (Респондентка Б6.7).

Втім, основною причиною цих наративів респонденти визначають не стільки щирю підтримку ветеранів та ветеранок, скільки використання державою позитивного образу ветеранів у медіа як засобу рекрутингу до сил оборони, а також як демонстрацію своїх ефективних ветеранських політик:

“Нам показують просто те, чого ми очікуємо, що ми хочемо побачити, а насправді просто 99% замовчується того, що відбувається в дійсності з хлопцями, з сім’ями військовослужбовців, з їхнім життям, з їхнім забезпеченням всіляким” (Респондентка Б1.3).

Разом з цим, зазначається, що бракує більш реалістичної інформації і про життя ветеранів, і про їх образ. Це підтверджується результатами останнього загальнонаці-

онального опитування, проведеного у грудні 2024 року Українським ветеранським фондом у партнерстві з соціологічною групою “Рейтинг”, згідно з яким близькі та рідні ветеранів частіше вказували на невідповідність медійному образу ветеранів та ветеранок реальності (Селянінова, Чебаненко, Кузьбіда, 2024). Зазначається, що замовчується багато проблем, з якими стикаються ветерани: відмова отримати колишню роботу та складність знайти нову, проблеми в адаптації, сімейні проблеми, відмови у безкоштовному лікуванні та протезуванні, а також поширена серед ветеранів самотність, відсутність допомоги, за якої ветеран лишається сам на сам зі своїм минулим та викликами сьогодення. Також, відповідно до вищенаведеного дослідження, родичі/близькі ветеранів та самі ветерани вище оцінюють ризик виникнення певних негативних явищ у їхньому житті після повернення. Також, через надмірну героїзацію та ідеалізацію при зустрічі з ветеранами в реальному житті в населення можуть руйнуватися очікування, виникати почуття недовіри, емоційна реакція та стереотипи, особливо, якщо ветеран проходив службу через примусову мобілізацію, а не добровільно, і не відповідає поширеному образу героя, що віддано боровся за свою державу.

Зокрема, у контексті мобілізації, коли рекрути матимуть некоректне уявлення про те, що їх чекає на службі, це потенційно може призвести до розчарування, неефективного виконання бойових завдань та навіть самовільного залишення частини. Респонденти прогнозують, що після завершення війни всі проблеми ветеранів будуть дуже актуалізовані і почнеться великий хаос, тому що зараз проблеми штучно приховуються.

Втім, деякі респонденти згадували про більш драматичні сюжети в медіа: коли сім'я залишилася без батька та чоловіка, і жінка намагається звести кінці з кінцями і на своєму шляху отримує багато перешкод та мало підтримки. Також, зазначали про випадки, коли ветерани після отримання інвалідності залишаються без зовнішньої підтримки від держави і можуть покластися лише на підтримку своїх родин. Також було відмічено, що саме такі сюжети більше вражають та краще закарбовуються в пам'яті.

“Просто, знаєте, одна якась негативна новина, вона сильніше псує уявлення людей і навіює більше негативних думок, ніж двадцять позитивних новин” (Респондентка Б2.6).

Небезпеки стигматизації ветеранів

Було виділено потенційні небезпеки, які може в собі мати таке негативне явище як стигматизація ветеранів та ветеранок для суспільства і держави. Як і опитані ветерани та ветеранки, і члени/кині ветеранських родин виділяють втрату авторитету та престижу військового та ветерана/ки серед цивільних та на рівні держави, що може призвести до подальшого зменшення мотивації до долучення до війська:

“Це буде не престижно, це буде не сучасно. Ветеран – це щось таке, на що ми не хочемо бути схожі. Для чого туди йти, щоб бути ветераном? Тобто це взагалі буде антирейтинг даної професії як військового” (Респондентка Б3.6).

Також небезпечними визначали потенційні конфлікти між військовими та цивільними на ґрунті непорозуміння, страху та дезінформації, через що населення може не бажати зрозуміти, як варто комунікувати з ветеранами, що може призвести до соціального розколу:

“Ті не будуть розуміти, що відбувається, чому до них таке ставлення, а ті будуть говорити: “Ну нам же сказали, що ви такі! Нам сказали, і ми робимо все так, як нам сказали” (Респондентка Б3.8).

Основною небезпекою стигматизації для ветеранів та ветеранок виділяють відчуття несправедливості, злість та образу з боку ветеранів, відчуття себе “списаним матеріалом”.

Аналізу глибинних інтерв'ю і висновки

Порівнюючи з періодом до лютого 2022 року, ставлення до ветеранів (в цілому та ветеранів АТО зокрема), на думку їхніх близьких, покращилося. У той же час, порівняно з початком повномасштабного вторгнення, близькими ветеранів було відмічено погіршення ставлення до них: люди часто виявляють нерозуміння, як поводитися з військовими та ветеранами, відчуття провини, жалості і страху, а також піддаються стереотипам щодо ветеранів та їх близьких, зокрема стосовно пільг, психологічного стану ветеранів, тощо.

Зокрема зауважували стереотипне ставлення до жінок-ветеранок та ветеранів з інвалідністю. До жінок-ветеранок виявляли недовіру через асоціацію професії вій-

ськових лише з чоловіками, а те, що у війську служили жінки, сприймали як порушення гендерних ролей. До ветернів/ок з інвалідністю проявляють повагу, втім, присутня необізнаність щодо коректної з ними комунікації, що спричиняє страх та відокремлення від них.

Образ ветеранів і ветеранок в українських засобах масової інформації їхні близькі загалом визначили як позитивний. Ветеран переважно змальовуються мужніми, сильними, успішними, була присутня певна героїзація. При цьому, опитані визнають, що присутні негативні аспекти даного явища, зокрема нереалістичність героїзованих образів ветеранів у ЗМІ. Державою надмірно романтизується побут ветеранів, в певній мірі навіть присутнє спекулювання та зміщення фокусу уваги від проблем, які присутні у житті ветеранів та ветеранок, для покращення іміджу державних ветеранських політик та залучення нових рекрутів до війська. Внаслідок цього, багато з проблем ветеранів замовчується: про виклики адаптації, про складнощі працевлаштування, про проблеми з відновленням втраченого здоров'я, реабілітаціями, протезуванням, про конфлікти в родині тощо.

До потенційних небезпек стигматизації ветеранів відносять втрату авторитету, навішування ярликів, потенційні конфлікти між військовими та цивільними, відчуття несправедливості та злість з боку ветеранів, страх цивільних перед ветеранами що може призвести до виділення відмінностей, відокремлення, до внутрішньої стигматизації ветеранів, що, як наслідок, може спричинити розкол в суспільстві та втрату працеспроможного людського потенціалу.

На фото:
Лілія «Хельга»

РОЗДІЛ 3.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ВЕТЕРАНІВ І ВЕТЕРАНОК В УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА

Контент-аналіз медіа як одного з джерел інформації, що формує уявлення цивільного населення про ветеранів, дозволяє виявити як потенційні прояви стигматизації, так і інформацію, що їй протидіє. На відміну від думок ветеранів та ветеранок щодо висвітлення цієї категорії у медіа, цей метод аналізу ґрунтується не на суб'єктивних оцінках, а на методології, що має на меті незалежний аналіз та категоризацію, які мають доповнити результати аналізу глибинних інтерв'ю.

Перш за все було проаналізовано описи ветеранів та ветеранок, які використовувалися в статтях, оскільки в них могла бути закладена певна оцінка тих, про кого мова. Переважно вказувалося ім'я, власне статус ветерана чи ветеранки та місто походження “Військовослужбовиця з Луцька Майя Москвич завершила службу в ЗСУ і наразі звільнена в запас” (Н-31), “Ветеран з Київщини” (Н-5), вік, з якого періоду ветеран або ветеранка долучилися до війська “...ще у 2014 році добровольцем пішов захищати Україну від росіян” (Н-27), часом зазначалося місце служби “Служив гранатометником військової частини **** 10 гірсько-штурмової бригади «Едельвейс» (Н-2), також певну відзначну характеристику — “паралімпієць” (Н-64), “учасник Революції Гідності” (Н-62), “захисника Донецького аеропорту” (Н-66), “перша жінка-учасниця Національної збірної України в міжнародних змаганнях Invictus Games” (Н-31), сфера діяльності на теперішній час : “громадський активіст” (Н-29), “засновниця торгової марки м'ясних виробів” (Н-33), “власник компанії GRIM PRINT” (Н-62). Також іноді додавалася коротка біографія ветерани чи ветеранки, що охоплювала період до початку служби, релевантна до подальшого змісту новини.

Категорії тем статей, що стосувалися ветеранів

За категорією тем, що охоплювали відібрані статті, були виділені такі: дії ветеранів для військових, інформаційні матеріали для ветеранів та ветеранок, події з життя ветеранів, думка ветеранів щодо соціальних подій, взаємодія з цивільними, адаптація до цивільного життя, а також заходи та проекти на підтримку ветеранів та ветеранок.

“Дії ветеранів для військових” стосувалися збору коштів на нагальні потреби побратимів, які воюють, підтримки в межах своєї справи або бізнесу для допомоги реабілітації після поранення, що надавали ветерани для чинних військових, а також емоційної підтримки для поранених. Ця категорія демонструвала агентність ветеранів, їх активну залученість у життя країни :

“Студія акробатики стала для Олександра не просто бізнесом, а важли-

вою частиною його нового життя. І надалі планує розвивати цю сферу та допомагати адаптовуватися військовим на протезах” (Н-8).

Наступною категорією була “корисна інформація”, яка була сформована у вигляді статті або інтерв’ю з експертом/експерткою з певної теми, яка стосувалася прав або можливостей ветеранів отримати певну підтримку — фінансову, юридичну, психологічну, з працевлаштування тощо:

“Ветерани з інвалідністю та статусом учасника бойових дій можуть отримати фінансову підтримку від держави. Така допомога одноразова, а її сума залежить від ступеня інвалідності” (Н-34).

Також було виділено категорію “події з життя ветеранів/ветеранок”, у якій висвітлювалися здобутки ветеранів у спорті (Н-10, Н-11), бізнесі, тощо, а також про подолання певних захворювань, або, на жаль, загибель (Н-2). Дана категорія несе інформаційний характер, розповідаючи про побут та повсякденне життя ветеранів та ветеранок, що дає можливість цивільному населенню провести паралелі із собою та потенційно зменшує уявлення про відмінності між ветеранами та цивільним населенням.

У категорії “думка ветеранів/ветеранок щодо подій у суспільстві” використовувалися коментарі ветеранів як експертів/ок у певній галузі (Н-14), з прямою вказівкою, що використані слова ветерана або ветеранки. Зазвичай у цьому випадку були використані їх контраверсійні твердження, що могли стати резонансними в суспільстві, тож, з одного боку, це можна вважати демонстрацією агентності ветеранів, проте також це можна розцінити як використання думки ветеранів заради “клікбейтного” ефекту задля поширення публікації, оскільки загалом новина зазвичай не стосувалася напряду ветеранів та ветеранок, а також нерідко використовувалися матеріали одного і того ж інтерв’ю різними медіа (Н-57, Н-58, Н-60, Н-63). У цьому випадку, уявлення про ветеранів у суспільстві може бути спотворений, оскільки виділяється лише одна контраверсійна думка, за якою можуть оцінювати ветеранів та ветеранок, що не завжди відповідає дійсності.

“Зокрема, ветеран війни з РФ, громадський активіст Олег Симороз назвав нагородження Труханова «соромом, ганьбою та знущенням з військових»” (Н-29).

Також була виділена категорія “взаємодія з цивільними”, у якій висвітлювалася важливість якісної взаємодії з ветеранами та залучення їх до життя суспільства для

всього населення (Н-38, Н-42, Н-45), їх позитивні (Н-8) та проблемні аспекти (Н-19).

Важливою виділеною тематичною категорією була “поранення”, яких зазнавали ветерани та ветеранки. Ця категорія висвітлює ставлення ветеранів та ветеранок до поранень, яких зазнали, описи цих поранень, таким чином поширюючи про них інформацію та унормовуючи цей досвід. оскільки це нерідко сенситивна тема і для ветеранів, і для читачів медіа, тож від коректного формулювання залежить, чи буде проявлятися емоційна реакція, страх та бажання відокремитися від ветеранів з пораненнями, зокрема ампутаціями. Некоректних формулювань не було виділено, переважно мова йшла про коротку констатацію факту певного поранення, на ньому переважно не було акценту, якщо цього не вимагала тема новини. Використовувалися позначення “люди з інвалідністю” на противагу “інвалідам”. Також в цій категорії розповідалося про побут ветеранів з інвалідністю та протезуваннями, які труднощі вони долають, загалом був зроблений фокус на агентності даної категорії, а не на жалості, що знецінювала би їхні досягнення. Втім, часом надавався деталізований опис процесу поранення, що, з одного боку, давало реалістичну картину прожитого досвіду, та, з іншого, не завжди було доречно та не відповідало темі статті, тож більше справляло враження “клікбейту”, ніж справді бажання висвітлити реальність:

“Потім, коли я відходив від машини, випала права рука. Я її викинув з рукава, відкинув убік” (Н-6).

Ще однією категорією була “адаптація до цивільного життя”, вона містила інформацію про різні практики, які використовують або можуть використовувати ветерани та ветеранки для покращення ментального здоров’я та відчуття зв’язку з цивільним життям, які якості вони мають внаслідок військового досвіду, що свідчить про їх ефективність, працездатність, що руйнує стереотипи та протидії відокремленню категорії ветеранів як неагентних, зокрема в очах працедавців:

“Ми вельми зацікавлені в тих навичках, які ветерани здобули під час свого бойового досвіду та які успішно можуть бути застосовані в цивільному житті: лідерство, винахідливість, командна робота, комплексне оцінювання ситуації, вміння ухвалювати рішення в умовах невизначеності тощо” (Н-44).

Останньою категорією була “заходи/проєкти на підтримку ветеранів”, які описували ініціативи, державні або приватні, що були впровадженні для підтримки ветеранів і якими вони можуть скористатися, а також приклади ініціатив, зокрема закор-

донних, які підтвердили свою ефективність та мають бути впроваджені в Україні:

“Відновлення гідності солдата, який має намір повернутися на службу і хоче продовжувати захищати країну, — найкраща оцінка нашої роботи, яку ми можемо отримати від пацієнтів, яким ми виготовили протези” (Н-50).

Виявлення проявів стигматизації в новинах

Наявність стигматизації виявлялася за допомогою класифікації, що виділили Лінк і Фелан. Вони виділяли складовими стигматизації підкреслене виділення відмінностей, стереотипи, відокремлення, втрату статусу та дискримінацію, владу та емоційну реакцію (в якій додатково виділено категорію паттерналізм) (Andersen, Varga, Folker, 2022, цит. Link, Yang, Phelan, Collins, 2004, с.848). Загалом проявів стигматизації було виявлено небагато, що відповідає результатам загальнонаціонального опитування, проведеного соціологічною групою “Рейтинг” у грудні цього року за ініціативи Українського ветеранського фонду, згідно з яким 64% опитаних зазначили, що образ ветеранів в українських ЗМІ є переважно позитивним, а 20% зазначили, що він є скоріше нейтральним (Рейтинг, 2024). В той же час 36% опитаних зазначили, що, на їх думку, зображений в медіа образ ветеранів та ветеранок не відповідає дійсності (Рейтинг, 2024), тож можлива наявність викривлення образу ветеранок та ветеранів у новинах, що також може спричиняти стигматизацію через незнання. Були виявлені приклади деяких видів стигматизації, окрім обмеження доступу до влади, переважно вони стосувалися неточності формулювань, про які буде йтися далі.

• Емоційна реакція

Найбільш стигматизуючі формулювання використовувалися в деяких заголовках — у бажанні стисло передати зміст подальшої статті, використовувалися клікбейтні заголовки, які викликають сильні емоції, проте не відповідають дійсності: “Викинув власні руки, які відірвало: 24-річний ветеран знайшов своє покликання” (Н-6). Такі формулювання не лише є порушенням журналістської етики, оскільки викривляють зміст статті, а й зміщують фокус уваги на травматичній події, з якою надалі асоціюється ветеран, описаний у новині, що може призвести до страху перед ветеранами та ветеранками з пораненнями, і, відповідно, їх стереотипізації та відокремлення.

• Підкреслене виділення відмінностей

Вона проявлялося у формулюванні “повноцінне життя”, до якого ветерани мають “повернутися”(Н-27, Н-50, Н-67). Дане формулювання може підкреслити “ненормованість” стану ветеранів, у якому вони перебувають одразу після звільнення зі служби, та підвищити рівень стигматизації, оскільки воно не є конкретним, проте несе певний негативний сенс, що до повернення життя ветеранів та ветеранок “неповноцінне”.

• **Стереотипи**

Вони проявлялися за ознакою віку та статі. у випадку вікових стереотипів, до прикладу, використовувалися формулювання: “Пішов на війну в 55 років, але не зламався”. Саме джерело, ймовірно, мало на меті розвінчати стереотипи про вік, проте таким формулюванням було погоджено стереотип, що старші бійці та ветерани мали би “зламатися”, а історія цього бійця — це виняток (Н-28).

Також було виділено приклади стереотипів за гендерною ознакою. При описі ветеранок часто додавалася інформація про те, як до війни жінка виконувала певні фемінні гендерні ролі, і що вона “залишила”, аби піти на фронт:

“Пішла на фронт, де вже боронив Україну її чоловік, 2015-го, залишивши вдома двох дітей. Повернулася 2019-го, будучи вагітною двійнею” (Н-33);

або певні стереотипно “жіночі” дії:

“До повномасштабного вторгнення РФ українська захисниця планувала зробити пластичну операцію, щоб покращити свою зовнішність. Але коли цього річ ... хірургічне втручання знадобилося через зовсім інші причини” (Н-20).

З іншого боку, було відмічено поширене використання фемінітивів, демонстрація агентності ветеранок (Н-30: Н-34), що свідчить про впровадження стандартів протидії гендерним стереотипам у медіа, і ветеранок оцінюють не за їх гендером, а за особистісними характеристиками:

“Руся навчилася ходити, бігати, стрибати, танцювати завдяки сильній вдачі, характеру та впертості” (Н-30).

• **Втрата статусу та дискримінація**

Було відмічено зворотній бік цього явища — протидію втраті статусу та дискримінації та заклик до впливу на явища, що негативно впливають на ветеранів та можуть

спричинити втрату статусу, зокрема зазначалася проблема зловживанням ліків, що можуть мати наркотичну дію:

“Подальше ігнорування проблеми нелегального... уживання ПАР у силах безпеки та оборони матиме серйозні наслідки як для самих військових (погіршення стану здоров'я, психічні розлади, труднощі з поверненням до цивільного життя), їхніх родин та армії, так і для суспільства загалом (зростання рівня злочинності та соціального напруження тощо)” (Н-46).

• Відокремлення

Серед відокремлення переважно зустрічалися формулювання, коли ветеранів виділяють та відокремлюють через слова “однак”, “проте”, що може створити відчуття відділення від решти суспільства, а також потенційне негативне ставлення, якщо мова про певні можливості для ветеранів та ветеранок, недоступні іншим :

“За загальним правилом, власники автомобілів зобов'язані оформляти поліс обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності... Однак для ветеранів передбачено виняток” (Н-36).

Прояви протидії стигматизації

Для виокремлення проявів протидії стигматизації у медіа було використано класифікацію, що включає такі підходи до протидії стигматизації за допомогою новинних статей: контакт, освіта та протест. Найбільше було зафіксовано проявів контакту, що передбачає висвітлювання досвіду представників стигматизованої категорії з перших вуст, наслідків стигматизації, спрямований на “знайомство” зі стигматизованою групою з метою подолання стереотипів та упереджень (Schiappa et al., 2005). У новинах це проявлялося у описі побуту ветеранів та ветеранок, труднощів, з якими вони стикаються у повсякденні. До прикладу, зазначалося про приховування болю, який ветерани не показують (Н-20), про особливості виконання певних дій внаслідок травм:

“Був час, коли я думав, що виконати ту чи іншу дію для мене – місія не-здійсненна. Наприклад, закрапувати собі очі... Це стримувало мої переміщення. Але я навчився це робити самостійно, як із протезом, так і без нього» (Н-27).

Також зустрічалася тема внутрішньої стигматизації, яку відчують ветерани — її прояви, і протидія їй. Серед проявів було виділено небажання показувати біль,

стигматизація власних поранень:

“Спочатку для мене гачок [біонічний протез] був нічним жахом, я не уявляв, як буду з ним заходити у транспорт, переміщуватися вулицею... Адже на мене всі звертатимуть увагу”(Н-27),

або шрамів, оскільки вони привертають увагу та нагадують про пережиті події (Н-28).

Освіта передбачає процес надання коригуючої інформації, яка виправляє неточні припущення і стереотипи щодо стигматизованих станів (Corrigan, Morris, Michaels, Rafacz, & Rüsch, 2012). В опрацьованих матеріалах було виділено тему протидії стереотипізації щодо можливої агресивності ветеранів, щодо психологічних проблем та щодо уявної неможливості повноцінної адаптації, де наголошувалося, що це не так:

“...Їхній досвід навпаки розвиває такі навички, як дисципліна, стійкість та командна робота” (Н-38).

Також були присутні теми протидії стереотипів щодо ветеранів з ампутованими кінцівками, важкими пораненням :

“...щоб нагадувати, що серед нас є люди, які втратили зір, але вони – такі ж повноправні члени суспільства і не повинні сидіти у чотирьох стінах” (Н-27).

Серед даної категорії були відмічені заклики до протидії патерналізму в бік ветеранів та ветеранок, щоб у суспільстві до них ставилися з повагою за їхній захист від ворога, як до здатних до дій громадян з унікальним досвідом, а не жалістю за поранення або характеристики, що асоціюються зі стигмою:

“За словами опитаних, «плюшок» може бути менше, але важливо, щоб вони були доступними на всій території країни та для усіх ветеранів. Тверде ні патерналізму” (Н-19).

Серед протидії також була присутня тема внутрішньої стигматизації психологічної допомоги та пропонуються варіанти, як її вирішити:

“Хлопцям, які потребують допомоги, але бояться звернутись, рекомендую використати максимальну кількість центрів психологічної допомоги. Можна абсолютно анонімно отримати високоякісну допомогу, не наз-

вавши навіть свого імені. Але отримати ті відповіді, які не можна знайти самому” (Н-45).

Протест, який також називають соціальним активізмом, “висвітлює несправедливість різних форм стигми і карає кривдників за їхні стереотипи та дискримінацію” (Corrigan та ін., 2012, с. 264). Цього виду вияву протидії стигматизації було зафіксовано найменше, оскільки переважно новини носили ознайомчих характер, а не викривальний, та були емоційно-нейтральними. Проте зустрічалася інформація про проведені дії щодо боротьби з певними явищами, які стигматизують або принижують гідність ветеранів або військовослужбовців/виць:

“Ми розпочали із виборювання прав жінок служити на бойових посадах у війську і ми добились цього..., і далі продовжуємо, над гідним матеріально-технічних забезпечення військовослужбовиць. Серед останніх наших проєктів — це впровадження механізму протидії сексуальним домаганням в армії, чат-бот для долучення до Сил оборони» (Н-31)

Висновок контент-аналізу

В опрацьованих матеріалах, що містили згадки про ветеранів та ветеранок, було виявлено поодинокі прояви стигматизації, зокрема за гендером, віком та через використання некоректних висловлювань, зокрема заради явища “клікбейту”, втім, були відсутні описи, що містять негативні характеристики. Траплялися емоційно забарвлені характеристики, до прикладу: “...розкажемо про мрію незламного Героя та його життєву історію” (Н-65), проте вони не носили негативний характер. У той же час, через обмежену вибірку розглянутих статей, що були опубліковані в межах місяця, не виключено загальну присутність стигматизації у медіа, проте це може бути свідченням загальної тенденції до зменшення стигматизації ветеранів та ветеранок у медіа та дотримання журналістської етики під час формування новин. Для зменшення наявності стигматизації та уникнення некоректних формулювань щодо ветеранів та ветеранок у новинах запропоновано уникати формулювання заголовків, що є викликають підвищену емоційну реакцію та не відповідають змісту статті, а також ознайомлення з рекомендаціями щодо описів ветеранів і ветеранок у медіа (Український ветеранський фонд, Міністерство у справах ветеранів, 2023). Вони були розроблені командою Українського ветеранського фонду разом з ветеранами та ветеранками, що є представниками/цями ветеранських організацій та є присутніми в медіапросторі.

РОЗДІЛ 4.

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСВІДУ ВЕТЕРАНІВ В США ТА ЕВОЛЮЦІЇ ВЕТЕРАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

Основні історичні періоди та ветеранська політика в США

Політика США щодо ветеранів розвивалася у відповідь на унікальні потреби та виклики, пов'язані з великими конфліктами в історії країни; в її межах поступово створювалася більш комплексна система підтримки, що дозволило подолати стигматизацію тих, хто служив в армії. Однак перші зусилля часто ґрунтувалися на обмеженому розумінні проблем ветеранів, що залишало багатьох із них без належної підтримки і наражало на осуд замість співчуття.

Одним із перших прикладів таких викликів був досвід ветеранів Громадянської війни в США, який продемонстрував глибокі наслідки неадекватних систем підтримки та суспільного нерозуміння. Зокрема, широке використання опіатів для лікування травм і хвороб, отриманих під час війни, призвело до того, що у багатьох ветеранів розвинулася довготривала залежність, яку суворо стигматизували як недолік характеру і самодисципліни (Jones, 2020). З огляду на обмежені ресурси та нездатність подолати залежність, незважаючи на всі зусилля, залежних ветеранів часто таврували як слабких або нестриманих. Ця стигма посилювалася поширеними медичними теоріями, які пов'язували опіатну залежність з божевіллям, що призводило до того, що багато ветеранів недобровільно потрапляли до психіатричних лікарень, що ще більше ізолювало їх від суспільства. Джонс (2020) пояснює, що такі уявлення не тільки заважали ветеранам отримати доступ до медичної допомоги, а й залишали багатьох з них наодинці з руйнівними наслідками залежності, до того ж численні випадки закінчувалися смертельними передозуваннями.

Труднощі, з якими стикалися ветерани Громадянської війни, особливо стигма, пов'язана з їхньою залежністю від опіатів, підкреслили гостру потребу в допомозі на офіційному рівні та наданні підтримки солдатам, які поверталися додому. Хоча перші системи підтримки, як-от пенсії, надавані державою будинки та допомога приватних організацій, були створені в межах таких програм, як Закон "Про пенсії" від 1789 року та "Національний притулок для інвалідів-добровольців" від 1865 року, вони часто не задовольняли ширших потреб ветеранів. Суспільна стигма, що оточує залежність, яка сприймається як вада моралі, маскулінності чи здорового глузду, залишила багатьох людей поза межами і без того обмежених систем підтримки. Ця недостатня підтримка тривала до початку 20-го століття, навіть коли Перша світова війна висвітлила потребу в комплексній допомозі. Колишній офіцер-піхотинець Роберт С. Маркс відбив це зростаюче визнання, коли після Першої

світової війни зауважив: “Чоловік не може пройти через цей конфлікт, повернутися і зайняти своє місце як нормальна людина” (Maloney, 2017), підкреслюючи зростаюче визнання глибокого і тривалого впливу війни як на розум, так і на тіло.

У міру того, як війни ставали дедалі масштабнішими та мали дедалі більші наслідки, ранні зусилля держави еволюціонували у більш структуровані програми, проте ці ініціативи залишалися під впливом панівних суспільних поглядів та фінансових обмежень того часу. Проблеми, з якими стикаються ветерани, зокрема проблеми психічного здоров'я та вживання психоактивних речовин, продовжили впливати на солдатів і в пізніших конфліктах на додаток до інших форм стигматизації. Ці питання часто впливали на реакцію громадськості та інституцій, що посилювало повторне ігнорування та нерозуміння. Спираючись на цей історичний контекст, у наступних розділах ми розглянемо, як зміна суспільних настроїв та дії держави під час Другої світової війни, Корейської та В'єтнамської воєн вплинули на підтримку та стигматизацію ветеранів. Вивчаючи ці ключові періоди, можна отримати уявлення про те, як змінювалися політика, сприйняття та інституційні заходи реагування, що дозволить винести цінні уроки для вирішення проблем, з якими стикаються сучасні ветерани.

Друга світова війна

Друга світова війна стала поворотним моментом в еволюції політики США щодо ветеранів та ставлення суспільства до них. Масштаби конфлікту змінили уявлення нації про військову службу, а також висвітлили проблеми, з якими стикаються солдати, що повертаються додому. Незважаючи на уроки Першої світової війни, недостатньо ефективні системи та неадекватна політика створили підґрунтя для проблем, з якими зіткнулися ветерани Другої світової війни, змусивши багатьох з них пережити ті ж самі випробування, що й їхніх попередників. Серед цих викликів — стигматизація через фізичні травми, психічні розлади та реінтеграція в цивільне життя, які посилювалися через нездатність задовольнити соціально-економічні та освітні потреби ветеранів. Ці стигми не були новими, а радше продовженням зневаги та хибних уявлень, з якими стикалися ветерани Першої світової війни.

Лінк та Фелан (2001) у своїй “Концептуалізації стигми” запропонували цінний інструмент, що дозволяє зрозуміти стигму, з якою стикаються ветерани, наголошуючи на шести взаємопов'язаних характеристиках, і якщо п'ять або більше з цих елементів збігаються, стигматизація, швидше за все, матиме місце. Ось ці шість характеристик: тавровані відмінності, стереотипи, відокремлення, втрата статусу та дискри-

мінація, обмеження доступу до влади та емоційна реакція. У контексті ветеранів Другої світової війни ця концепція допомагає нам проаналізувати стигматизацію, яка виникла внаслідок маргіналізації та ізоляція ветеранів (Andersen et al., 2022). Неспроможність вирішити проблеми, з якими зіткнулися ветерани Другої світової війни, підкреслила нагальну потребу в системних реформах, що призвело до змін у ставленні як держави, так і суспільства до військової служби та її наслідків (NEH, б.д.). Коли обмеження наявних систем підтримки стали більш очевидними, почали докладати зусиль, спрямованих на подолання стигматизації, пов'язаної з досвідом ветеранів, що поступово змінило ставлення до ветеранів та надання їм допомоги.

Друга світова війна та суспільне сприйняття

Наслідки Першої світової війни виявили глибоку суспільну стигматизацію ветеранів, яка вкорінилася в навішуванні ярликів, стереотипах і системному нехтуванні. Багато тих військовослужбовців, які повернулися з війни з видимими фізичними травмами і невидимими психологічними шрамами, стали символами нездатності країни передбачити і впоратися зі справжніми наслідками війни. Ці стигми посилювалися неадекватною політикою та фрагментарними системами допомоги, які не лише не підтримували ветеранів, але й поглиблювали їхню маргіналізацію.

Незважаючи на безпрецедентні масштаби конфлікту та фізичні і психологічні втрати для солдатів, держава не змогла передбачити величезні виклики реінтеграції. Така непередбаченість посилювала уявлення про залежність ветеранів від державної підтримки, перетворюючи їх на тягар, а не на людей, що роблять внесок у суспільство. Економічна реінтеграція була особливо складною, оскільки напружена повоєнна економіка залишила мільйони ветеранів без роботи. Рішення Конгресу скоротити бюджети програм зайнятості до однієї п'ятої від початкових асигнувань підкреслило їхню передбачувану видатковість. Така втрата статусу ще більше посилювалася видимим відчаєм деяких ветеранів, які вдавалися до публічного жебрацтва, стаючи об'єктами суспільного презирства, а не співчуття (DAV, 2010a).

У контексті медичної допомоги також була помітна системна стигматизація. Відсутність єдиного органу, який би піклувався про здоров'я ветеранів, змусив їх звертатися до різних служб, діяльність яких не була скоординованою і які розглядали їхні поранення як окремі проблеми, а не як частину ширшої проблеми реінтеграції. Лікарні були перевантажені, оскільки намагалися впоратися з подвійною кризою — жертвами війни та епідемією грипу, що змушувало багатьох ветеранів спати на підлозі або в коридорах, тоді як іншим відверто відмовляли в допомозі. Цей дос-

від підживлював стереотипи про ветеранів як про безпорадних людей, негідних надання належних послуг, а бюрократичні перепони, як-от надмірна паперова тяганина і перевірка матеріального становища, посилювали наратив про ізоляцію і відокремлення (DAV, 2010a; НЕН, б.д.; Rose, 2012).

Зусилля, спрямовані на забезпечення професійного навчання ветеранів-осіб з інвалідністю через Федеральну програму професійного навчання, висвітлили значні недоліки у післявоєнній системі підтримки. У зв'язку з недофінансуванням та поганим управлінням ця програма часто не давала учасникам практичних навичок або вмінь, що користуються попитом на ринку праці, через що вони залишилися без належної підготовки для отримання оплачуваної роботи. Ця неадекватність посилювала стигматизацію ветеранів, які вважалися несамодостатніми. Багато хто відчував на собі ярлик, що вони є суспільним тягарем, а не корисним активом, і це сприйняття поглиблювало їхню ізоляцію та посилювало емоційні страждання через зневагу, яку вони відчували в межах своїх громад.

Системні провали повоєнних програм також підкреслили стигматизацію ветеранів Першої світової війни як обтяжливих утриманців, а не людей, які заслуговують на визнання та підтримку. Таке кричуще нехтування свідчить про глибокий брак передбачення і координації в післявоєнному плануванні, слугуючи протверезним нагадуванням про гостру потребу в комплексних і проактивних заходах для вшанування і допомоги тим, хто пожертвував собою заради своєї країни (DAV, 2010a; НЕН, б.д.).

Друга світова війна стала найбільшим прикладом залучення жінок до збройних сил — приблизно 400 000 жінок служили в армії. Однак після війни їхня кількість значно скоротилася (Gambone, 2017, с. 44). Частково це зниження було зумовлене Законом “Про інтеграцію жінок до збройних сил” від 1948 року, який обмежив кількість жінок-військовослужбовців до рівня 2% від загальної чисельності збройних сил, що відбивало переконання про те, що їхня служба у воєнний час є аномалією (Gambone, 2017, с. 44). Сучасні американські соціальні норми також виступали суттєвим бар'єром для проходження жінками військової служби. Опитування 1943 року показало, що 41% жінок пішли на військову службу, незважаючи на опір сім'ї. Говард А. Раск, голова Медичного консультативного комітету з питань військової служби, заявив: “Було б трагедією забирати жінок з їхніх домівок”, що зміцнило суспільні очікування, що основна роль жінки — домашнє господарство (Gambone, 2017, с. 45). Жінки також стикалися з подвійними стандартами, з поширеним незнанням їхньої військової ролі та побоюваннями щодо гомосексуальності, що при-

зводило до подальшої стигматизації. Незважаючи на ці бар'єри, військова служба залишалася привабливою завдяки вищій оплаті праці та пільгам: наприкінці війни у В'єтнамі кількість жінок, які призивалися на військову службу, майже вдвічі перевищувала кількість чоловіків (Gambone, 2017, с. 45).

Виклики, з якими стикалися ветерани Другої світової війни, які повернулися додому

Хоча Другу світову війну часто романтизують як період національної єдності та колективної жертвності, цей наратив приховує складні стигми, з якими стикалися військовослужбовці як під час, так і після війни. Ці стигми виникли не лише через природу військової служби, але й через ширшу суспільну нерівність та нездатність задовольнити потреби ветеранів у реінтеграції.

Опір військовій службі висвітлив цю напруженість. Закон “Про вибіркову підготовку та службу” від 1940 року зобов'язував ставати на призовний облік, але відстрочки та звільнення, як-от поправка Тайдінгса 1942 року, підкреслювали стереотипи щодо того, кого вважати цінним кадром. Промислові лідери, наприклад, домоглися звільнення від служби майже двох мільйонів чоловіків задля збереження економічної стабільності, що сприяло формуванню уявлення про розмежування між тими, хто служить, і тими, хто захищений від служби (Blum, 1964; Kennedy, 1999).

Расова дискримінація посилювала цю стигматизацію, оскільки афроамериканцям та іншим меншинам часто відводилася нижча роль під час служби за кордоном, їх зазвичай призначали на робочі та допоміжні посади, а не на бойові ролі. Ця дискримінація не лише підкреслила ширшу суспільну нерівність, але й породила почуття відокремленості та втрати статусу. Незважаючи на значний внесок, ці військовослужбовці стикалися з постійною дискримінацією після повернення додому, де через вкорінену расову ієрархію, їм відмовляли у рівному визнанні та пільгах. Ця системна нерівність призвела до втрати певних соціальних та економічних можливостей, ще більше маргіналізуючи їхній досвід і жертви (NPS, 2019; Schneider, б.д.).

Економічні проблеми додали ще один шар стигматизації. Хоча війна пожвавила американську економіку, яка славилася як “арсенал демократії”, розподіл добробуту був нерівномірним. Багато ветеранів боялися залишитися позаду в післявоєнному суспільстві, яке цінувало самодостатність. Стигматизація, пов'язана із залежністю від державної допомоги, ставить під сумнів цінність ветеранів, створюючи їх образ як тягаря, а не людей, які роблять певний внесок. Таке сприйняття підживлювало занепокоєння щодо їхньої соціально-економічної реінтеграції, відбиваючи

глибоко вкорінені стереотипи, з якими ветеранам доводилося боротися (Kennedy, 1999).

Учасники Другої світової війни несли подвійний тягар: фізичні та емоційні наслідки служби у воєнний час і тривалу суспільну стигматизацію, що корениться у зневазі, якої зазнавали ветерани Першої світової війни. Сформовані колективною пам'яттю про попередні невдачі, ветерани Другої світової війни, які повернулися, зіткнулися зі страхом безробіття, неадекватними системами підтримки та суспільним сприйняттям, яке вважало їх залежними і погано підготовленими до реінтеграції (Kennedy, 1999b).

Економічні політики воєнного часу, як-от, наприклад, “Формула Літл Стіл” та “Генерал Макс”, були спрямовані на стримування інфляції та забезпечення стабільності на ринку праці, що підкреслювало крихкість післявоєнної економічної безпеки. За прогнозами Міністерства праці, 15 мільйонів військовослужбовців/виць після повернення зіткнулися з безробіттям, що посилювало занепокоєння щодо місця ветеранів у економіці, що швидко змінюється, та страх повторення соціально-економічних труднощів часів Великої депресії (Kennedy, 1999b; National Archives, 2021). Ці страхи перетиналися зі стигмою втрати статусу та навішуванням ярликів відмінностей, оскільки ветеранів часто стереотипно вважали такими, що не мають навичок, які можна було б передати, або недостатньо освіченими для успішного працевлаштування в мирний час.

Прийняття Закону “Про реінтеграцію військовослужбовців” (G.I. Bill) стало важливою відповіддю на виклики, з якими стикалися ветерани. Ця новаторська нормативно-правова база, за яку виступали такі ветеранські організації, як “Американський легіон” та “Американські ветерани з інвалідністю”, була спрямована на боротьбу зі стигматизацією ветеранів як тягаря для суспільства. Надаючи доступ до освіти, житла та можливостей працевлаштування, G.I. Bill переосмислив ветеранів як повноважних осіб, які здатні простимулювати післявоєнне економічне зростання. Незважаючи на ці зусилля, дебати про те, чи заслуговують ветерани на державну допомогу, продовжували підживлювати стигму щодо залежності від такої підтримки, демонструючи стійкість суспільних наративів, які ставили під сумнів їхню роль і внесок.

Політичні заходи реагування на стигматизацію

Щоб побороти стигматизацію ветеранів як залежних, некваліфікованих або нездатних до реінтеграції осіб правозахисники виступали за політичні реформи, які

переосмислювали ветеранів як гідних, здатних зробити свій внесок у суспільство. Зосереджуючись на освіті, охороні здоров'я, фінансовій допомозі та житлових програмах, ця політика мала на меті не лише задовольнити нагальні потреби ветеранів, а й змінити суспільне сприйняття та подолати стереотипи, пов'язані з військовою службою. Центральним елементом цих зусиль була освіта і розширення прав та можливостей самих ветеранів за сприяння офіцерів національної служби, які не лише представляли ветеранів, але й інформували їх про доступні пільги і шляхи до успіху (DAV, 2010b). Ці зусилля були спрямовані на подолання стереотипів, згідно з якими ветерани вважалися неповноцінними або нездатними до участі в цивільному житті, натомість вони мали на меті подолати стигматизацію та сприяти ширшому розумінню суспільством їхнього досвіду та потенціалу для успішної реінтеграції.

- **Професійна реабілітація ветеранів з інвалідністю**

Після Першої світової війни та Другої світової війни велика кількість ветеранів повернулися додому з фізичними та психологічними вадами. Понад 204 000 ветеранів були поранені в Першій світовій війні і понад 670 000 — у Другій світовій війні, що свідчить про значні втрати, понесені в цих конфліктах (CRS, 2020). Щоб запобігти повторенню проблем, з якими зіткнулися ветерани після Першої світової війни, про що свідчить історія організацій американських ветеранів-осіб з інвалідністю (DAV, 2010a), правозахисники наполягали на прийнятті Загального закону № 16, який набрав чинності у 1943 році. Цей закон був спрямований на надання послуг з професійної реабілітації ветеранам-особам з інвалідністю, визнаючи фізичні та моральні втрати, пов'язані з військовою службою. Це законодавство, яке надавало ветеранам спеціальні навчальні програми, що дозволяли їм повернутися до трудової діяльності, безпосередньо протистояло стигматизації, яка створювала образ ветеранів-осіб з інвалідністю як некорисних або залежних. Ці програми допомагали ветеранам реінтегруватися в робочу силу, сприяли самодостатності та кидали виклик суспільним поглядам, які вважали їх недієздатними або обтяжливими (Rose, 2012).

- **Надання переваги ветеранам під час працевлаштування**

Закон “Про пільги для ветеранів” від 1944 року ще більше усунув стигматизацію, пов'язану з працевлаштуванням ветеранів. Надаючи ветеранам переважне право на працевлаштування на федеральних посадах, ця політика мала на меті зруйнувати хибне уявлення про те, що військова служба робить людей непридатними для цивільної роботи. Пріоритетне призначення ветеранів на державні посади не тільки

зменшило побоювання щодо масового безробіття, але й підкреслило їхні цінні навички та здібності. Ця політика посилила тезу про те, що ветерани є цінним ресурсом в контексті робочої сили, надала їм стабільні можливості працевлаштування, щоб утримувати себе і свої сім'ї, сприяла як економічній безпеці, так і суспільному визнанню (OPM, 2018).

- **Покращення в сфері охорони здоров'я ветеранів**

Прийнятий у 1946 році Закон № 293, також відомий як Закон “Про стаціонарне лікування та медичне обслуговування ветеранів”, мав на меті вирішити проблему неадекватної системи охорони здоров'я, яка раніше стигматизувала ветеранів як таких, що не заслуговують на всебічну медичну допомогу, і натомість впорядкувати надання медичної допомоги шляхом централізації послуг під егідою Ветеранської асоціації. Цей закон усунув бюрократичні перепони, які раніше стримували ветеранів від звернення за медичною допомогою, і розширив повноваження Управління у справах ветеранів (АУВ) щодо будівництва госпіталів і надання медичних послуг спеціально для ветеранів.

Крім того, Загальний закон № 293 відіграв ключову роль у покращенні соціального забезпечення ветеранів шляхом створення Департаменту медицини та хірургії у складі Управління у справах ветеранів. На підставі цього закону були створені ключові медичні служби та був найнятий спеціалізований персонал, наприклад, лікарі-реабілітологи і терапевти (79th Congress, 1952). Це дозволило забезпечити підготовлений персонал ресурсами для вирішення проблем, пов'язаних з травмами та інвалідністю, і, отже, переосмислити проблему в очах громадськості шляхом належного інформування та документування. Бурштейн і Бріхер (1997) припускають, що те, як ми визначаємо проблему, зумовлює поінформованість інших людей і впливає на політичні рішення, розроблені для її вирішення (Purtle, 2014). Загальний закон № 293 мав на меті підвищення загального благополуччя ветеранів та передбачав комплексний, цілісний підхід до їхніх потреб у сфері охорони здоров'я шляхом централізації догляду за ветеранами в межах одного адміністративного механізму.

Окрім цих зусиль, Національним Законом “Про психічне здоров'я” від 1946 року був заснований Національний інститут психічного здоров'я, і значні кошти були виділені на дослідження психічних захворювань. Полковник Самуель Челман, заступник директора відділу нейропсихіатрії у відділі управління начальника медичної служби сухопутних військ, заявив, що цей закон був необхідним для реабілітації та

реінтеграції ветеранів у суспільство. Конгресмен Волтер Джадд підкреслив важливість цієї ініціативи, зазначивши: “Частково наша мета в межах цього законопроекту полягає в тому, щоб виправити те ставлення, яке ґрунтується на невіглавстві. Найстрашніші трагічні постаті, які повертаються з цієї війни, — це не хлопці без ніг, з вибитими очима чи зламаними спинами. Скоріше, це люди зі зламаним духом. Якщо вони отримають належну психіатричну допомогу і підтримку, а також настанови і підготовку протягом перших критичних місяців адаптації, більшість з них зможуть знову стати самодостатніми і корисними для суспільства громадянами з почуттям власної гідності” (Pitt, 2021).

- **Освіта та розширення економічних можливостей**

Закон “Про адаптацію військовослужбовців” від 1944 року (Загальний закон № 346), широко відомий як G.I. Bill, змінив післявоєнний досвід багатьох ветеранів. Він забезпечував фінансову підтримку для здобуття вищої освіти, професійної підготовки та придбання житла, дозволяючи ветеранам отримати доступ до можливостей, які б значно покращили їхній соціально-економічний статус. Завдяки передбаченим G. I. Bill субсидіям на навчання в коледжі та проживання вдалося побороти стереотипи про те, що військова служба заважає інтелектуальному та професійному розвитку (Schneider, б.д.; National Archives, 2021). Цей закон не тільки полегшив здобуття освіти, але й дав можливість ветеранам розпочати цивільну кар’єру та досягти успіху в ній, ефективно усунувши стигму обмеженого цивільного потенціалу.

Окрім освітніх переваг, G.I. Bill дозволив ветеранам купувати житло за допомогою кредитів під низькі відсотки, усуваючи стигму економічної залежності та допомагаючи їм інтегруватися в середній клас. Ця можливість стати власником житла сприяла довгостроковій стабільності та включенню в післявоєнний економічний бум.

- **Комплексні пільги для ветеранів**

Окрім освітньої підтримки, Закон № 346 (US Congress, 1944) передбачав низку пільг, спрямованих на задоволення економічних та медичних потреб ветеранів. Вона передбачала компенсацію по безробіттю, кредити для малого бізнесу та розширені медичні послуги. “Положення 52-20”, яке передбачало виплату 20 доларів на тиждень протягом 52 тижнів, відіграло важливу роль в зниженні рівня стигматизації, пов’язаної з фінансовою нестабільністю та залежністю від суспільного добробуту ветеранів, які не могли знайти роботу (Schneider, б.д.; US Congress, 1944, p. 13-14).

Крім того, Загальний закон № 346 мав на меті виправити неадекватну систему охо-

рони здоров'я, яка раніше підводила ветеранів Першої світової війни. Передбачалося, що шляхом створення більш централізованої та ефективної структури для задоволення медичних потреб ветеранів, цей закон усуне стигму нехтування та бюрократичної байдужості, яка довгий час переслідувала ветеранів у сфері охорони здоров'я (National Archives, 2021). Ці комплексні пільги не тільки пом'якшили нагальні проблеми, з якими стикалися ветерани, а й допомогли відновити їхню гідність і самоповагу, запропонувавши їм інструменти, необхідні для успішної реінтеграції в цивільне життя.

• Інші політики та системний вплив

На додаток до основних законодавчих зусиль (ініціатив) інші програми та політики, як-от розширення Федерального управління житлового будівництва, доповнювали більш широкі засади підтримки ветеранів Другої світової війни. Однак ця політика не була позбавлена недоліків, особливо щодо її виняткових наслідків для ветеранів з числа меншин. Багато програм піддавалися критиці за те, що ветерани з числа меншин не отримують достатньої підтримки через расову дискримінацію та упереджене ставлення до них, недостатнє фінансування, адміністративні обмеження і навіть насильство. Незважаючи на десегрегацію збройних сил до 1948 року, ветерани з числа меншин не могли вільно користуватися багатьма з цих політик до кінця епохи Джима Кроу, коли нові законодавчі акти замінили системну політику минулого (Editors, 2018; NPS 2019; Schneider, б.д.).

Корейська війна

Корейська війна, що тривала з 25 червня 1950 року по 27 липня 1953 року, стала важливим моментом у військовій та соціальній історії США. В конфлікті, який часто називають “Забутою війною” через те, що його затьмарили Друга світова війна та війна у В'єтнамі, брало участь покоління солдатів, сформованих під впливом Великої депресії та патріотизму, який визначав їхнє дитинство під час Другої світової війни. Багато з тих, хто служив, були ще занадто молодими, щоб брати участь у попередній війні, але вирости на очах у своїх родин і громад, які об'єдналися в колективній самопожертві — від розподілу товарів першої необхідності до підтримки воєнних зусиль шляхом організації “садів перемоги” та через облігаційні позики. Цей досвід виховав глибоке почуття обов'язку, що змусило багатьох ветеранів Корейської війни вважати свою службу продовженням жертвенних дій їхніх родин і можливість проявити себе як героїв у власному розумінні цього слова.

Незважаючи на те, що їх називали “мовчазним поколінням” за готовність підкорятися, ці ветерани проявили непохитну рішучість, прийнявши призов без протесту, і розглядали свою службу як обов’язок перед країною, ставлячи колективну відповідальність вище особистих бажань (New York Times, 1954). Однак повернення додому виявилось менш тріумфальним, ніж багато хто собі уявляв. На відміну від очевидної перемоги у Другій світовій війні, Корейська війна закінчилася крихким перемир’ям, залишивши ветеранів боротися з неоднозначністю її результатів і суспільним сприйняттям війни як менш значущої. Ці настрої сприяли стигматизації ветеранів Корейської війни, які зіткнулися з проблемами, що ускладнювалися мінливим культурним і політичним ландшафтом ранньої епохи холодної війни. Ветерани часто намагалися віднайти почуття визнання і приналежності, стикаючись зі скептицизмом і байдужістю з боку суспільства, яке дедалі більше зосереджувалося на внутрішньому процвітанні і насторожено ставилося до тривалих воєнних дій. У подальшому аналітичному матеріалі буде розглянута стигматизація, з якою стикалися ветерани Корейської війни, а також те, як ставлення суспільства, недоліки політики та культурні чинники вплинули на їхній життєвий досвід і перешкоджали їхній реінтеграції в цивільне життя.

Корейська війна та суспільне сприйняття

- **Особиста боротьба з нехтуванням**

Коли солдати поверталися з Корейської війни, багато з них очікували на героїчний прийом, який отримали їхні попередники під час Другої світової війни, але навіть під час конфлікту визнання було швидкоплинним. Війна була класифікована президентом Труменом як “операція з наведення порядку” і проводилася під егідою ООН, яка не мала права оголошувати війну (Pash, 2012, с. 94). Таке формулювання, за відсутності офіційного оголошення війни, сприяло тому, що громадськість применшувала важливість конфлікту. Солдатам США навіть дозволили носити цивільний одяг поза службою, що ще більше дистанціювало війну від уваги громадськості. Газети дедалі більше зміщували фокус уваги на внутрішні події, страйки і навіть спостереження НЛО, відсуваючи на другий план хід війни. До 1951 року, коли конфлікт все ще тривав, Корейська війна вже отримала ярлик “забутої війни”, а опитування продемонстрували, що більшість американців вважали її “абсолютно марною” (U.S. News and World Report, 1951; Gallup, 1951).

Така суспільна байдужість призвела до широкої стигматизації ветеранів. Оскільки війна розглядалася як обмежений і менш значущий конфлікт, громади не визнава-

ли глибоких змін, через які пройшли багато солдатів, що повернулися, не помічаючи фізичних та емоційних втрат, яких вони зазнали під час своєї служби. Друзі зі школи та коледжу очікували, що ветерани просто знов стануть такими, якими вони були до війни, але це було неможливо для тих, хто назавжди змінився після пережитого (Dannenmaier, 1999). Ті, хто намагався поділитися своїми історіями, часто стикалися з тим, що більшість американців не бажали або не мали можливості слухати, і це залишало ветеранів самотніми у своїй боротьбі. Сім'ї, які спочатку прагнули вітати своїх близьких вдома, швидко зрозуміли, що вони більше не можуть сприймати або ставитися до них так само, як коли ці молоді люди тільки пішли на службу (Tompkins, 1955).

- **Культурна маргіналізація**

Ця зневага вийшла за межі суспільної байдужості і переросла в культурну невидимість, оскільки засоби масової інформації та індустрія розваг значною мірою ігнорували внесок ветеранів Корейської війни. Хоча Голлівуд випустив численні військові фільми протягом 1950-х і 1960-х років, більшість з них прославляли Другу світову війну, зображуючи її битви і перемоги за участю таких зірок, як Джон Вейн і Хамфрі Богарт (Pash, 2012, с. 2). На противагу цьому фільмів, присвячених Кореї, було небагато, і часто вони були вузько зосереджені на гіпертрофованих темах, як-от комуністичне промивання мізків у таборах для військовополонених, і не вшановували значніші жертви тих, хто служив. Навіть такі популярні твори, як "MASH" — багатосерійний американський телесеріал, що знімався під час Корейської війни і показував життя армійських медиків, — більше зображали проблеми В'єтнаму, ніж реалії Кореї. Крім того, традиційні уявлення про війну і героїзм змінилися після Другої світової війни, коли такі режисери, як Джон Г'юстон, кинули виклик "міфу воїна" у таких фільмах, як "Red Badge of Courage", де битва зображувалася як джерело збентеження, особистої кризи і боягузтва (Gambone, 2017, с. 59). Цей наратив, що постійно еволюціонував, ще більше маргіналізував ветеранів Корейської війни, оскільки їхня служба не вписувалася в прославлений архетип героя Другої світової війни. Історики та науковці посилили цю культурну невидимість, створивши набагато менше праць про Корею, ніж про Другу світову війну чи В'єтнам (Pash, 2012, с. 15). В обмеженій кількості наявної літературі часто акцентували увагу на військових кампаніях або зовнішній політиці, залишаючи людські жертви конфлікту та життя його ветеранів майже недослідженими. Ця культурна маргіналізація посилила стигму, з якою стикалися ветерани Корейської війни, ще більше ізолювавши їх від суспільного визнання та зменшивши їхню роль у колективній пам'яті нації.

Це відчуття відчуження було віддзеркалене у приглушених голосах ветеранів Корейської війни, які поверталися додому. На відміну від грандіозних парадів і національних святкувань, які влаштовували для ветеранів Другої світової війни, багатьох, хто повертався з Кореї, зустрічали з байдужістю. Часто їхнє повернення відзначалося лише коротким привітанням від Червоного Хреста з кавою та пончиками і супроводжувалося незначним публічним визнанням їхніх жертв (Pash, 2012, с. 184). Відсутність пам'ятників чи національних меморіалів на честь їхньої служби поглиблювала відчуття відчуження, так само як і їхнє виключення з ветеранських заходів, де домінували учасники Другої світової війни. У наступні десятиліття увага громадськості змістилася на ветеранів В'єтнаму, ще більше посунувши на другий план тих, хто служив у Кореї. Таке нехтування назавжди вкорінило стигму, пов'язану з їхньою службою, змусивши багатьох поставити під сумнів їхнє місце в національній ідеї.

Виклики, з якими стикалися ветерани Корейської війни, які повернулися додому

- **Інституційні бар'єри та ізоляція**

Під час Корейської війни перед солдатами постали унікальні і жахливі випробування – від жорстоких боїв до екстремальних природних умов. Понад 70 відсотків військовослужбовців, дислокованих у Кореї, брали участь у бойових діях, водночас найбільших втрат зазнали службовці сухопутних військ і морської піхоти (Pash, 2012, с.102). Військово-морський і військово-повітряний персонал також стикався зі смертельно небезпечними місіями, пов'язаними з бомбардуванням, повітряними дуелями і зенітним вогнем (Chancey & Forstchen, 2000). Екстремальні погодні умови – спекотне літо, мусони і мінусові температури взимку — перетворювали виживання на щоденну боротьбу, а обмороження і замерзла зброя ускладнювали виконання навіть базових завдань (Stokesbury, 1988).

Проте, незважаючи на серйозність цих викликів, ветерани Корейської війни зіткнулися з нерозумінням і маргіналізацією. Досягнення в галузі медичних технологій і транспорту, започатковані під час війни, різко знизили рівень смертності: лише 2,5% поранених солдатів помирали порівняно з 4,5% у Другій світовій війні (Pash, 2012, с. 205). Хоча такий прогрес рятував багато життів, він також означав, що ті, хто вижив, часто поверталися додому з важкими і нетиповими травмами, зокрема з ампутованими кінцівками, сліпотою, погіршенням слуху і втратою пальців рук і ніг внаслідок обмороження. Багато з них також отримали невидимі рани від психологічних травм, як-от посттравматичний стрес, депресія та почуття провини. Як опи-

сав один ветеран, спогади про війну “досі дзвенить у (його) вухах, як після вибуху снаряда, який знищує затишний світ навколо мене”, маючи на увазі те, як травма війни ще довго переслідувала солдатів після закінчення служби (Pash, 2012, с. 199).

Незважаючи на їхні жертви, ветерани Корейської війни не отримали належного визнання та підтримки. У середині 1950-х років скорочення державного бюджету призвело до значного скорочення психіатричних служб, внаслідок чого багато ветеранів залишилися без необхідної їм психіатричної допомоги. Ті, хто вже отримував лікування, виявили, що їхні системи надання підтримки раптово припинили свою роботу (Pash, 2012, с. 201). Народжені в поколінні, яке цінувало стійкість і впевненість у собі, багато хто інтерналізував свої страждання, розглядаючи їх як особисту невдачу (Cooper, 2000). Без адекватних програм, які б допомогли їм адаптуватися, багато хто почав зловживати психоактивними речовинами, а їхня травма не отримала визнання (Tuttle & Tuttle, 1995).

Відчуження ветеранів Корейської війни ускладнювалося інституційним несприйняттям. Відсутність офіційного оголошення війни використовували як привід для того, щоб відмовити їм у допомозі та визнанні. Наприклад, у травні 1951 року один госпіталь ветеранів війни в Тусоні відмовив у лікуванні Девіду Ареллано, морському піхотинцю, який прослужив п'ять місяців і приймав участь у боях, посиляючись на відсутність офіційного оголошення війни (Pash, 2012, с. 208). Такі ветеранські організації, як-от “Американський легіон” і “Ветерани закордонних воєн (VFW)”, в яких переважають ветерани Першої та Другої світових воєн, відкинули ветеранів Корейської війни, стверджуючи, що цей конфлікт не можна вважати “справжньою” війною. Верліну Роджерсу, ветерану Корейської війни, було відмовлено у членстві в Американському легіоні з цієї причини (Pash, 2012, с. 201). Деякі ветерани зіткнулися з подальшою стигматизацією, звинуваченнями в тому, що вони відповідальні за патову ситуацію в Кореї. Стверджувалося, що Американський легіон зайшов так далеко, що звинуватив їх у нездатності досягти перемоги і зобразив їх як морально слабших і менш відданих, ніж ті, хто воював у попередніх конфліктах (Edwards, 2000). Таке неприйняття і перекладання відповідальності на інших поглибило їхнє відчуття відчуження, оскільки вони відчули, що їхня служба була менш гідною, а їхні жертви — менш значущими.

Зрештою, відсутність інституційної підтримки та суспільного визнання глибоко вплинула на ветеранів Корейської війни, змусивши їх боротися з довготривалими наслідками своєї служби, як фізичними, так і психологічними, часто без допомоги та визнання, на яке вони так заслуговували. Незважаючи на пізніші закони, що на-

дали рівні пільги на медичне обслуговування, пенсії та право на поховання, багато ветеранів зазнали багаторічної стигматизації через запізніле визнання їхніх жертв. Один ветеран зіткнувся з такою зневагою в Банку Америки (Bank of America): йому відмовили в кредиті на автомобіль через поранення, отримані на війні, і кредитний працівник запропонував йому піти до школи, знехтувавши його потребою в засобі пересування, і зауважив “Там тобі все одно не знадобиться машина”. Таке ставлення підкреслює ширшу суспільну неспроможність визнати справжню ціну їхньої служби. У відповідь багато ветеранів “спокійно повернулися до цивільного життя... і вирішили забути Корею”, змирившись з тим, що їхні жертви залишаються невизнаними і невинагородженими (Pash, 2012, с. 202).

• Економічні виклики та проблеми зайнятості

Перед ветеранами Корейської війни, які повернулися додому, постали значні проблеми працевлаштування, які часто супроводжувалися стигматизацією та опором, незважаючи на правовий захист. Право на працевлаштування відповідно до відновленого в 1951 році Закону “Про вибіркову службу” вимагало від роботодавців поновлення ветеранів на їхніх попередніх посадах, якщо тільки обставини не змінилися докорінно. Хоча деякі ветерани змогли повернутися на свою попередню роботу, багато хто зіткнувся з роботодавцями, які не бажали брати їх на роботу, незважаючи на цей закон (Pash, 2012, с.190). В межах таких програм, як “Служба зайнятості для ветеранів” (USES), надавалися консультації з питань працевлаштування та професійної орієнтації, а закони про пільги для ветеранів мали на меті підвищити їхні шанси на отримання посади в державних органах (New GI Bill, 1953). Однак ці преференції викликали обурення і спротив громадськості: дехто вважав ці закони несправедливими перевагами, а не необхідною підтримкою для реінтеграції ветеранів (Skrentny, 1996).

Хоча не всі публічні коментарі щодо ветеранів були негативними, скептицизм щодо їхньої реінтеграції зберігався. У своїй антиутопічній праці 1944 року “The Veteran Comes Back” Віллард Воллер стверджував, що “військові навички марні для життя в мирний час”, і попереджав, що американська “класова економіка” прирече ветеранів на чорну роботу, обмежуючи їхні перспективи та сприяючи суспільному розколу, подібному до того, який спричинило повернення німецьких солдатів у Веймарській Німеччині. Такі побоювання посилювали негативне сприйняття адаптивності та потенціалу ветеранів.

Навіть програми фінансової допомоги, як-от план “52/20” Управління у справах

ветеранів, що надавав 20 доларів на тиждень протягом року, зазнавали критики. Критики висміювали його як такий, що заохочує неробство, а один з авторів журналу "Ladies' Home Journal" запитував: "Ми що, робимо з солдата неробу?" і стверджував, що виплати по безробіттю підривають трудові звички ветеранів (Gambone, 2017). Інші газети та журнали опублікували статті із заголовками на кшталт "Що не правильного у Законі "Про реінтеграцію військовослужбовців"?" (Whitman, 2017). (Whitman, 2017). Гамбон (2017) пише, що до початку Корейської війни допомога по безробіттю була ще менш щедрою і надавалася лише 26 тижнів по 26 доларів на тиждень порівняно з річною підтримкою, яку отримували ветерани Другої світової війни. Таке поєднання суспільного скептицизму, небажання роботодавців і недостатньої економічної допомоги призвело до того, що багато ветеранів Корейської війни зазнавали труднощів з поверненням на ринок праці, що посилювало їхнє відчуття відчуження і вкорінювало стигму, пов'язану з їхньою службою (Pash, 2012, с. 191).

• Унікальні виклики для маргіналізованих груп

Військовополонені Корейської війни після повернення зіткнулися з глибокою та унікальною формою стигматизації, яка підживлювалася параноєю часів холодної війни та зростаючим страхом перед "червоною загрозою". Побойовання, що полонені солдати були піддані комуністичній індоктринації, призвели до того, що армія США та інші відомства розпочали широкомасштабне полювання на відьом, ретельно перевіряючи майже кожного репатрійованого військовополоненого як потенційного колабораціоніста. Багатьох з них піддали армійським слуханням і відмовили у пільгах для ветеранів війни, часто посиляючись на нечіткі або засекречені звинувачення без жодних матеріальних доказів. Наприклад, нагородженому Бронзовою зіркою Джозефу Хаммонду було відмовлено в компенсації за складні життєві обставини, а Луїс Катнер втратив пільги, передбачені Законом "Про ветеранів війни", після того, як проти нього були висунуті таємні звинувачення (Pash, 2012, с. 217). ФБР і ЦРУ допитували незліченну кількість колишніх військовополонених, а місцеві громади, замість того, щоб вітати їх, часто зустрічали їх з недовірою і чутками (Carlson, 2002). Військові попередили цих ветеранів, щоб вони мовчали про свій досвід, що ще більше ізолювало їх. Карлсон (2002) зазначає, що військовополонених розглядали не як тих, хто пережив неймовірні труднощі, а як потенційну загрозу національній безпеці, і що багато хто з них замовчував свої історії, віддаючи перевагу мовчанню перед ризиком подальшої стигматизації та відчуження.

Жінки та чорношкірі американці, які служили під час Корейської війни, зазна-

ли стигматизації, яка була відбиттям глибоко вкорінених суспільних упереджень того часу, що загострювало проблеми, з якими вони стикалися як ветерани. Жінки-військовослужбовиці, хоча іноді й прославляються у ЗМІ, часто стають об'єктом шкідливих стереотипів. Батьки-захисники і скептично налаштовані брати ставили під сумнів доцільність військового життя для своїх дочок і сестер, а хлопці часто прирівнювали службу до аморальності, заплямовуючи репутацію жінок у військовій формі (Alexander, 1999). Такий суспільний контроль зменшив визнання їхнього внеску, зображуючи жінок-військовослужбовиць не як героїнь, а як осіб, що виходять за межі традиційних гендерних норм у спосіб, який вважається неприйнятним або суперечливим. Незважаючи на це, жінки служили самовіддано, керуючись тим самим почуттям патріотизму, яке заклиало чоловіків до виконання обов'язку.

Чорношкірі американці, які служили в Корейській війні, зіткнулися з унікальною формою стигматизації як в армії, так і вдома. У сегрегованих частинах чорношкірих солдатів часто вважали некомпетентними, ненадійними і боягузливими в бою, а багатьох офіцерів відправляли в ці частини у покарання. Ці підрозділи вважалися кар'єрними тупиками, що ще більше підривало моральний дух і можливості для просування по службі (Pash, 2012, с.169). Повернувшись додому, чорношкірі ветерани зіткнулися з широкою дискримінацією під час працевлаштування, особливо на півдні країни, де їх часто обмежували низькокваліфікованою роботою. Ця несправедливість поширювалася і на посмертне визнання. У Феніксі, штат Арізона, тіло чорношкірого солдата зберігали в льоду до отримання трьох нотаріально завірених листів від ветеранських організацій, а в Айові Томасу Ріду відверто відмовили в похованні на ветеранському кладовищі, оскільки він не вважався "білим" (Pash, 2012, с. 195). Для багатьох чорношкірих ветеранів ця расова нерівність підняла болюче питання: "Де та країна, за яку я боровся?" (Mrs. Virginia Soule to President Eisenhower, б.д.).

• Політична реакція на потреби корейських ветеранів

У відповідь на унікальні виклики, з якими зіткнулися ветерани Корейської війни, політики поступово впроваджували заходи, спрямовані на подолання їхньої стигматизації та забезпечення їхньої реінтеграції в цивільне життя. Незважаючи на ці зусилля, політика часто була недостатньою, що відбивало ширшу суспільну амбівалентність у ставленні до Корейської війни та її учасників. У цьому розділі розглянуто основні законодавчі та інституційні заходи реагування на ці проблеми, висвітлено їхні успіхи та недоліки.

• Культурне визнання та вшанування пам'яті

Спочатку образ Корейської війни як “забутої війни” у засобах масової інформації, освітніх установах та історичних документах призвів до того, що в американській свідомості вона залишилася в тіні. Ця маргіналізація вкорінила брак розуміння величезних людських втрат та ширших наслідків війни. У той час суспільний дискурс часто зосереджувався не стільки на героїзмі на полі бою, скільки на питанні, чому ця війна, на відміну від Другої світової, не закінчилася повною перемогою. Ветеранів Корейської війни іноді звинувачували в тому, що війна зайшла в глухий кут, що ще більше посилювало стигматизацію, з якою вони стикалися. З часом, однак, цінність їхньої служби була нарешті визнана, особливо на тлі одночасного досягнення Південною Кореєю швидкого економічного розвитку та суттєвої демократизації наприкінці 20-го століття. Самі ветерани замислилися над ширшим значенням їхнього внеску. Хоча дехто нарікав на те, що війна не “грюкнула сильніше дверима перед комунізмом”, вони також стверджували, що їхні дії на Корейському півострові були важливими для запобігання більшим конфліктам часів холодної війни, і закликали скептиків розглянути похмуру альтернативу об'єднаної Кореї під комуністичною диктатурою (Pash, 2012, с. 225).

Зусилля, спрямовані на подолання цього культурного занедбання, передбачали такі ініціативи, як-от проект “Історії ветеранів” Бібліотеки Конгресу США (2019) та проект “Спадщина Корейської війни” (2024). Ці програми дозволили зберегти розповіді ветеранів з перших вуст і гарантувати, що їхні голоси та досвід почують майбутні покоління. Соціальна та інституційна занедбаність посилила маргіналізацію ветеранів Корейської війни, оскільки багатьом з них було відмовлено в товариській підтримці та визнанні з боку традиційних ветеранських організацій. З часом, однак, з'явилися такі групи, як-от “Асоціація ветеранів корейської війни” та “Чосінські нечисленні” (Chosin Few), які створили простір, де ветерани могли віднайти свою ідентичність і зцілитися (Pash, 2012, с. 222). Зусилля, спрямовані на увічнення їхньої служби, також набрали обертів. Хоча перші спроби створення пам'ятників зазнали невдачі через байдужість громадськості та проблеми з фінансуванням, створення Меморіалу ветеранів Корейської війни в 1995 році стало переломним моментом (Pash, 2012, с. 219). Меморіал не тільки вшанував їхні жертви, але й слугував символічним визнанням їхніх давніх заслуг, що допомогло виправити десятиліття суспільного нехтування.

Політика та програми реінтеграції

Виклики, з якими стикалися ветерани Корейської війни, що поверталися додому, були величезними і складними, особливо з погляду психічного здоров'я. Визнання психологічних наслідків війни стало першим важливим кроком у боротьбі зі стереотипом про те, що солдати можуть просто "перетерпіти". Під час конфлікту психіатричні служби недофінансовувалися, і багато ветеранів боролися з нелікованими проблемами психічного здоров'я. У відповідь на це в 1951 році Міністерство оборони запровадило політику ротації, яка дозволяла військовим заробляти бали за кожен місяць служби на передовій і повертатися додому, щойно вони наберуть 36 балів. У перші місяці війни було мало фахівців-психіатрів, тому багато солдатів, які страждали від бойової психічної травми, були евакуйовані для лікування до Японії або США. Це призвело до того, що менше половини постраждалих від бойової психічної травми повернулися до виконання службових обов'язків. Після запровадження політики ротації та покращення психіатричного лікування рівень повернення до виконання обов'язків ветеранів бойових дій значно підвищився, сягнувши 90% на пізніх стадіях війни. Дослідження, проведене майором армії Ф. Джентрі Гаррісом і його командою в Армійському госпіталі імені Волтера Ріда в останній рік війни, поглибило розуміння військовими зв'язку між бойовими діями і стресом, що сприяло розвитку підходу до лікування психічного здоров'я ветеранів (Pash, 2012).

На додаток до психічної підтримки уряд США зробив кроки, які дозволили допомогти ветеранам Корейської війни повернутися до цивільного життя. Комітет Тіга рекомендував створити новий законопроект про воєнну інтервенцію, що призвело до ухвалення 14 липня 1952 року Загального закону № 550, також відомого як Корейський G.I. Bill (Whitman, 2017). Цей законопроект передбачав пільги на освіту, професійну підготовку, компенсацію по безробіттю, виплати за мобілізацію та допомогу у працевлаштуванні ветеранів. Хоча і менш щедрий, ніж GI Bill для ветеранів Другої світової війни, Закон № 550 являв собою значні зусилля, спрямовані на вирішення економічних та освітніх проблем, з якими стикалися ветерани, що повернулися з війни.

Отже, хоча політика, спрямована на вирішення проблем, з якими зіткнулися ветерани Корейської війни, забезпечувала певний рівень підтримки, вона часто не повністю визнавала глибину їхньої боротьби. Культурна занедбаність, недостатнє фінансування служб психічної допомоги та обмежені економічні можливості спочатку перешкоджали їхній реінтеграції. Однак такі ініціативи, як-от Меморіал ветеранів Корейської війни та Корейський GI Bil, а також зусилля ветеранських організацій допомогли досягти запізненого визнання та отримати необхідні ресурси. Ці

заходи сформували більш повне розуміння їхнього досвіду, що забезпечило вшанування їхнього внеску вже сьогодні.

Війна у В'єтнамі

У своєму зверненні до Конгресу від 1947 року президент Гаррі Трумен заявив, що зовнішня політика Сполучених Штатів полягає в наданні допомоги будь-якій країні, стабільності якої загрожує комунізм — політика, відома під назвою “Доктрина Трумена”. Доктрина Трумена визначила участь США у глобальних конфліктах шляхом надання допомоги та військової підтримки країнам, що чинили опір комуністичним рухам (National Archives and Records Administration, б.д.). У В'єтнамі ця доктрина відіграла значну роль у виправданні американської інтервенції, оскільки Сполучені Штати прагнули запобігти захопленню Південного В'єтнаму комуністами Північного В'єтнаму. Це призвело до широкомасштабного військового втручання, яке тривало до 1975 року і стало одним з найбільш суперечливих і дорогих конфліктів в американській історії.

Війна у В'єтнамі мала глибокий вплив на американських ветеранів, особливо щодо стигматизації та ставлення до них у суспільстві. Як перший конфлікт, що висвітлювався на телебаченні, ця війна була дуже суперечливою, а ветерани, які поверталися з неї, часто наражалися на стигматизацію, іноді їх вважали взірцями несправедливої або невдалої війни. Ця війна підкреслила критичну важливість громадського сприйняття та висвітлення у ЗМІ у формуванні ставлення до ветеранів після їхнього повернення. Хоча було розроблено кілька стратегій і програм для задоволення потреб ветеранів В'єтнаму та подолання стигматизації, всеосяжна політика в галузі охорони здоров'я з'явилася лише через кілька років після війни. Далі буде розглянуто вплив Програми консультування з реабілітації ветеранів В'єтнаму, офіційного визнання посттравматичного стресового розладу (ПТСР) у 1980 році та програм компенсації за “Агент Оранж” для ветеранів В'єтнаму. Це ті ініціативи, що були спрямовані на вирішення унікальних психологічних, медичних та соціальних проблем, з якими стикалися ветерани після повернення.

Війна у В'єтнамі та суспільне сприйняття

Війна у В'єтнамі є ключовим конфліктом в американській історії не лише за своїми геополітичними наслідками, але й за безпрецедентним висвітленням у засобах масової інформації. Це була перша війна, яку широко транслиували по телебаченню, графічні зображення та тривожні сцени з поля бою щодня потрапляли в американ-

ські вітальні, змінюючи суспільне сприйняття та підживлюючи антивоєнні настрої. Ці трансляції часто висвітлювали жорстокі реалії бойових дій, кидаючи виклик традиційним наративам про героїзм воєнного часу і викликаючи скептицизм щодо моральності участі Сполучених Штатів у війні. Зокрема, публічні сумніви журналіста CBS Волтера Кронкайта щодо ходу війни часто називають поворотним моментом, який прискорив розчарування громадськості (Roberts, 2018).

Для ветеранів, які повернулися з війни, ця зміна громадської думки мала глибокі наслідки. Замість подяки, яку зазвичай отримують солдати, ветерани В'єтнаму зазнали стигматизації, їх часто вважали співучасниками несправедливої війни. Таке сприйняття сприяло виникненню довгострокових соціальних і психологічних проблем, ускладнюючи їхню реінтеграцію в цивільне життя (Ciampaglia, 2019). Нездатність розрізняти політиків, які керували війною, і солдатів, які виконували їхні накази, призвела до широкої ворожості та відчуження ветеранів (Arry, 1993). На ветеранів часто покладали відповідальність за невдачі війни, вони стикалися з громадським презирством, дискримінацією під час працевлаштування та соціальною ізоляцією.

Особливо шкідливим стереотипом був архетип “божевільного ветерана В'єтнаму”, який набув поширення у фільмах, засобах масової інформації та публічному дискурсі. Таке зображення пов'язувало ветеранів із насильством, психічною нестабільністю та девіантністю, зображуючи їх як жалюгідних і небезпечних. Така стигматизація поглиблювала психологічні наслідки їхнього воєнного досвіду, внаслідок чого багато ветеранів були піддані остракізму та зіткнулися з нерозумінням. Ця подвійна боротьба — на полі бою і в суспільній свідомості — зумовила стійку успадковану зневагу і стигматизацію ветеранів В'єтнаму як соціальної групи.

• **Ігнорована боротьба жінок у В'єтнамській війні**

Серед ветеранів досвід жінок, особливо медсестер і медичного персоналу, висвітлює окрему і часто не помічену форму стигматизації. Працюючи довгими виснажливими змінами в жахливих умовах, ці жінки стали свідками невпинних людських жертв війни. Шеллі Сейвелл відбила цю реальність, коли описувала операційні кімнати у В'єтнамі як переповнені “нескінченним потоком розірваних та переламаних тіл людей, що прибувають з полів битв” (Gambone, 2017, с. 82). Для багатьох така постійна травматизація, що супроводжувалася ізоляцією та повторюваними сексуальними домаганнями, залишила незгладимі шрами. Незважаючи на їхній важливий внесок, жінки-ветеранки стикалися з унікальними проблемами, зокрема з

байдужістю суспільства та системними перешкодами в отриманні допомоги.

Інституційні заходи реагування на потреби жінок-ветеранок були явно неадекватними, що зумовлено укоріненими ґендерними упередженнями. За даними Гембона (2017), дослідження показали, що до 20% медсестер, які зазнали сильного стресу в зоні бойових дій, мали симптоми посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Однак системи, покликані допомагати ветеранам, здебільшого ігнорували їхню боротьбу. Помилкові діагнози були поширеним явищем, а адміністративні перешкоди особливо ускладнювали доступ жінок до медичної допомоги. Історичні дані свідчать про нестачу прогресивності: від Омара Бредлі, який у 1946 році відкинув конкретні медичні рекомендації для жінок-ветеранок, до звіту Рахункової палати США (GAO) від 1982 року, в якому наголошується на нездатності лікарень Управління у справах ветеранів надавати комплексні фізичні та психіатричні послуги жінкам (Gambone, 2017, с. 83). Без інституційної підтримки та товариськості, які мали їхні колеги-чоловіки, жінки-ветеранки часто ставали своєрідними “непоміченими ветеранами”, їхні заслуги недооцінювали, а їхню боротьбу маргіналізували.

Стигматизація ветеранів В'єтнаму, чи то через суспільну ворожість, шкідливі стереотипи або системне ігнорування, підкреслює тривалий вплив суспільних уявлень. І для чоловіків, і для жінок війна у В'єтнамі була не лише військовим конфліктом, але й битвою за визнання та розуміння у суспільстві, не готовому примирити своє амбівалентне ставлення до війни з обов'язком перед тими, хто служив.

Виклики, з якими стикалися ветерани В'єтнаму, які повернулися додому

- **Психологічна адаптація**

Психологічні труднощі, з якими стикалися ветерани війни у В'єтнамі, ускладнювали суспільна стигматизацією та нерозуміння у медичній спільноті. Багато ветеранів повернулися додому з психологічними шрамами від бойових дій, але відсутність належної діагностичної бази призвела до ще більших страждань. Наприклад, соціальний працівник Сара Хейлі з Управління ветеранів міста Бостон зустрілася з ветераном, якого мучило почуття провини за участь його підрозділу в звірствах, і який повідомляв про такі симптоми, як безсоння і підвищена пильність (Lembcke, 1998). Без визнання посттравматичного стресового розладу (ПТСР) — терміну, який не був офіційно внесений до Діагностичного і статистичного посібника з психічних розладів (DSM) до 1980 року — таким ветеранам часто помилково діагностували важкі стани, як-от параноїдальна шизофренія. Така помилкова категоризація стигматизувала ветеранів як психічно нестабільних, що призводило до їхнього відчу-

ження від суспільства, яке і так не було готове їх прийняти.

Запізніле визнання ПТСР у DSM-III стало кроком уперед, але шкода, завдана роками помилкових діагнозів, була глибокою. Такі дослідження, як-от Національне дослідження адаптації ветеранів В'єтнаму від 1988 року (NVVRS), висвітлили глибокі психологічні рани, спричинені бойовими діями. Ветерани, які зазнали високого рівня бойового стресу, стикалися зі значно вищим ризиком ПТСР, тривоги та депресії (Kulka et al., 1988). Стигма, що оточує ці проблеми з психічним здоров'ям, створила додаткові бар'єри для надання допомоги, що посилює стереотипи про ветеранів В'єтнаму як про нестабільних і непридатних до реінтеграції.

• **Питання фізичного здоров'я**

Ветерани війни у В'єтнамі також зазнали численних проблем із фізичним здоров'ям, деякі з яких безпосередньо пов'язані з бойовими пораненнями, а інші — з впливом навколишнього середовища. Багато солдатів страждали від довготривалих наслідків поранень, отриманих у бою, зокрема від ампутації кінцівок та хронічного болю. Окрім цих безпосередніх травм, вплив “Агента Оранж” — гербіциду, який широко використовувався під час війни — призвів до масових проблем зі здоров'ям серед ветеранів, зокрема, призводив до виникнення раку, респіраторних захворювань та шкірних хвороб (Palmer, 2003). Управління у справах ветеранів (VA) визнає, що деякі захворювання, як-от ішемічна хвороба серця та діабет 2 типу, пов'язані з впливом “Агента Оранж”.

У звіті “Смертність серед ветеранів В'єтнаму після закінчення служби”, підготовленому Центром з контролю і профілактики захворювань, у якому оцінювали рівень смертності ветеранів В'єтнаму порівняно з ветеранами, які не воювали у В'єтнамі, було виявлено, що загальний рівень смертності ветеранів В'єтнаму на 17% вищий порівняно з ветеранами, які не воювали у В'єтнамі, особливо протягом перших п'яти років після закінчення служби (Boyle et al., 1987). Більшість смертей пояснювали зовнішніми причинами, якими визнавали стрес, отриманий на війні, та повоєнну адаптацію, що підкреслювало необхідність постійного моніторингу стану здоров'я ветеранів В'єтнаму з віком (Boyle et al., 1987) і було визнанням їхніх унікальних проблем зі здоров'ям, пов'язаних з впливом бойових отруйних речовин, як-от “Агент Оранж”.

• **Зловживання психоактивними речовинами**

Зловживання психоактивними речовинами стало серйозною проблемою серед

ветеранів війни у В'єтнамі, що було зумовлено інтенсивним психологічним стресом під час бойових дій та широкою доступністю наркотиків і алкоголю. Щоб підвищити пильність і витривалість під час виснажливих операцій, військові видавали стимулятори, як-от декседрин, у величезних кількостях. Між 1966 і 1969 роками лише у В'єтнамі військам було роздано приблизно 225 мільйонів доз (Gambone, 2017, с. 87). Ця практика, що сягає корінням у попередні конфлікти, як-от Друга світова війна, де як союзники, так і війська Осі використовували такі речовини, як бензедрин і метамфетаміни, щоб підтримувати солдатів у бою, відбиває намагання військових пом'якшити умови сучасних війн. Хоча ці препарати призначалися для підвищення стійкості, постійне вживання призводило до залежності та довготривалих проблем зі здоров'ям, зокрема до психологічних та фізичних проблем, які переслідували ветеранів ще довго після повернення додому.

Незважаючи на те, що основна увага приділялася вживанню наркотиків, алкоголь виявився ще більш поширеною проблемою. У звіті Комітету Сенату зі збройних сил від 1973 року зазначалося, що 73% молодших призовників були визнані такими, що зловживають алкоголем або страждають на запійний алкоголізм (Gambone, 2017, с. 87). Зловживання психоактивними речовинами було не лише механізмом пристосування до жорстоких реалій війни, але й віддзеркалювало ширші суспільні тенденції. Психологічні наслідки бойових дій у поєднанні з дезорієнтуючим поверненням до цивільного життя сприяли тому, що ветерани почали вживати алкоголь для самолікування.

Комбінований вплив психологічної травми, кризи фізичного здоров'я та зловживання психоактивними речовинами показує, наскільки глибоко стигматизація вплинула на досвід ветеранів В'єтнаму. Їхня боротьба підкреслює нездатність суспільства розрізнити дії політиків і жертви тих, кого посилають воювати. Ця повсюдна стигматизація не лише перешкоджала їхній реінтеграції, але й залишила у спадок незадоволені потреби та невирішені конфлікти, які продовжують резонувати і сьогодні.

Політичні відповіді на потреби ветеранів В'єтнаму

У відповідь на нагальні проблеми, з якими стикалися ветерани війни у В'єтнамі, було запроваджено кілька стратегій і програм, спрямованих на задоволення їхніх медичних, психологічних і соціальних потреб. Однією з перших значних ініціатив було створення у 1979 році у США Програми консультування з реадaptaції ветеранів В'єтнаму Управління у справах ветеранів (VA) (Адлер, 2021). Створення ветеран-

ських центрів стало ключовим моментом у вирішенні унікальних проблем ветеранів В'єтнаму. Ці центри надавали індивідуальну та групову терапію ветеранам, які боролися з проблемами адаптації, зокрема стикалися з труднощами в міжособистісних стосунках. Центри, укомплектовані як фахівцями з психічного здоров'я, так і іншими ветеранами В'єтнаму, мали на меті подолати розрив між традиційними послугами для ветеранів та потребами ветеранів, які почали демонструвати недовіру державі або відчували, що вона не надає їм належних послуг (Adler, 2021). Для багатьох ці центри стали рятівним колом. Ветеран В'єтнаму Ліндсі Ру розповідав, як підтримка, яку йому надавали у ветеранських центрах, допомогла йому подолати травму і реінтегруватися в цивільне життя: "Спогади, розгубленість і засвоєні звички залишилися, хоча моя дружина, сім'я і друзі казали мені викинути все це з голови... [але] завдяки участі у дискусійних групах в центрі, я зміг подолати багато своїх проблем". Ця ініціатива була сформована ширшими соціальними рухами, як-от деінституціалізація та активізм у сфері охорони здоров'я, що відбивало зростаючу відповідальність за маргіналізовані групи на федеральному рівні (Adler, 2021). Завдяки сприянню розвитку підходу на рівні громади, який враховували досвід ветеранів і ставив на перше місце їхню гідність, ветеранські центри допомогли боротися зі стигматизацією, пов'язаною з їхньою боротьбою. Замість того, щоб вкорінювати шкідливі стереотипи про ветеранів В'єтнаму як про нестабільних і небезпечних, ці центри забезпечили простір, де їхні проблеми визнавали та вирішували. Цей зсув мав вирішальне значення у боротьбі з суспільною стигматизацією, з якою стикалися ветерани, що дозволило їм звертатися по допомогу без страху, що їх назвуть слабкими або зломленими. Ініціатива не лише задовольнила нагальні психологічні та соціальні потреби, а й відіграла важливу роль у підтримці реінтеграції ветеранів у суспільство.

Переломним моментом у медичному та соціальному визнанні травми ветеранів став 1980 рік, коли Американська психіатрична асоціація (APA) офіційно визнала посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). У третьому виданні Діагностичного і статистичного посібника з психічних розладів (DSM-III) ПТСР визначено як розлад психічного здоров'я, пов'язаний з небезпечним для життя або травматичним досвідом, як-от бойові дії. Це визнання забезпечило клінічну підґрунтя, яке підтвердило психологічні травми, яких багато ветеранів В'єтнаму зазнавали протягом тривалого часу. До цього багатьом ветеранам ставили неправильні діагнози або не помічали їх, часто стигматизували як девіантних або нестабільних. Додання ПТСР до DSM-III не лише дозволило бороти цей стереотип, але й сприяло фундаментальним змінам у ставленні громадськості та інституцій до ветеранів В'єтнаму. Замість того,

щоб вважати їх зламаними особистостями, тепер їх визнали людьми, що вижили та мають реальні проблеми з психічним здоров'ям. Цей зсув допоміг прокласти шлях до політики, яка розширила доступ до пільг для ветеранів війни та послуг з охорони психічного здоров'я, а також призвів до кращого розуміння суспільством травми, що вплинуло на те, як лікували наступні покоління ветеранів та цивільних осіб зі станами, пов'язаними з психологічними травмами.

Останніми роками було докладено додаткових зусиль для подолання довгострокових наслідків війни у В'єтнамі для здоров'я людей, зокрема, наслідків впливу токсичних хімічних речовин, як-от “Агент Оранж”. У лютому 2024 року Управління у справах ветеранів розширило перелік визнаних місць і часових меж, де ветерани зазнавали впливу “Агента Оранж” та інших гербіцидів, спростивши для ветеранів процес доступу до медичної допомоги та пільг (Targeted News Service, 2024). Це оновлення стало частиною постійної агітаційно-просвітницької роботи, зокрема, під керівництвом голови Комітету у справах ветеранів Сенату США Джона Тестера, який раніше виступав за Закон “Про ветеранів В'єтнаму ВМС для операцій у Світовому океані” від 2019 року, згідно з яким пільги поширювалися й на ветеранів, які зазнали впливу “Агента Оранж” біля узбережжя В'єтнаму (Targeted News Service, 2024). Однак, хоча розширення переліку передбачуваних захворювань стало позитивним кроком уперед, ветерани із захворюваннями, які Управління у справах ветеранів ще не визнало передбачуваними, як і раніше, стикаються зі значними проблемами. Ці ветерани повинні надавати додаткові докази того, що їхні проблеми зі здоров'ям пов'язані з впливом “Агента Оранж”. Цей процес може бути стигматизацією, оскільки ветерани, які не відповідають суворим критеріям, можуть відчувати, що їхні страждання ігнорують або не вони не мають значення, що посилює вже давно наявні почуття ізоляції та розчарування. У таких випадках відсутність офіційного визнання може вкорінити відчуття, що їхню боротьбу за здоров'я не сприймають серйозно, додаючи ще один шар стигматизації до їхніх і без того складних проблем.

Поточний стан ветеранської політики в США

Після війни у В'єтнамі американські ветерани поверталися з дедалі складніших і різноманітніших конфліктів, кожен з яких тягнув за собою низку викликів і вимог. З розвитком військових дій — від операції “Щит пустелі” під час війни в Перській затоці до поточної глобальної війни з тероризмом, зокрема операції в Афганістані, Іраку та Сирії — потреби ветеранів ставали дедалі багатогранними. Цей зсув спричинив значні зміни в політиці допомоги ветеранам, оскільки законодавці намага-

лися пристосуватися до реалій сучасної війни.

Щоб задовольнити ці вимоги, було запроваджено значні законодавчі зміни. Перші реформи, як-от створення Управління з охорони здоров'я ветеранів, впровадили більш доступну систему охорони здоров'я. Цьому сприяли такі законодавчі акти, як Закон “Про реформування системи охорони здоров'я ветеранів” (1986/96). Пільги на освіту, зміни до яких були внесені законопроектом GI Bill з поправками Монтгомері (1984) і розширені законопроектом GI Bill після 9/11 (2008), забезпечили цінні можливості для кар'єрного зростання і розвитку навичок. Нещодавно прийняті Закон “Про доступ, вибір і підзвітність ветеранів” (2014) і Закон “Про місію Управління у справах ветеранів” (2018) змінили і розширили можливості охорони здоров'я, а Закон “РАСТ” (2022) вирішив питання токсичного впливу на ветеранів нещодавніх воєн. У цьому розділі ми детально розглянемо ці політики, висвітлимо, як політика допомоги ветеранам у США була адаптована до сучасних викликів, а також проаналізуємо ключові висновки, які можуть бути корисними для подальшого розвитку ветеранської політики в Україні.

Хоча американські ветерани загалом позитивно сприймаються громадськістю, і більшість американців дотримуються прихильної думки (Kleykamp, Schwam, & Wenig, 2023), проблеми все ще залишаються. Зокрема, згідно з опитуванням 2023 року 46% респондентів вважали, що існує ймовірність або висока ймовірність того, що ветеран вчинить насильницьку поведінку щодо них самих (Kleykamp, Schwam, & Wenig, 2023, с. 16). Такі постійні виклики підкреслюють необхідність стабільної підтримки та реформ у сфері допомоги ветеранам.

Особиста боротьба, постійні проблеми з охороною здоров'я та охорону психічного здоров'я ветеранів, стигма

Американські ветерани мають право на охорону здоров'я та охорону психічного здоров'я відповідно до спеціального законодавства. Останні законодавчі акти за попередні десять років — Закон “Про доступ, вибір та підзвітність ветеранів” (2014), “Закон про місію Управління у справі ветеранів” (2018) та Закон “РАСТ” (2022) — внесли зміни до можливостей охорони здоров'я для ветеранів. Закон “Про доступ, вибір та підзвітність ветеранів” (2014) дозволив ветеранам, які не мають змоги записатися на зустріч з лікарем протягом 30 днів до бажаної дати, клінічно доцільної дати або за місцем проживання, отримувати медичну допомогу у відповідних постачальників медичних послуг, які не є підзвітними Управлінню у справах ветеранів. Це розширило вже наявну систему надання допомоги ветеранам поза межами

компетенції Управління у справах ветеранів. Закон “Про місію Управління у справах ветеранів» (2018) надав ще більше можливостей для ветеранів отримувати допомогу в обхід Управління у справах ветеранів, особливо в громадах, де бракує ресурсів Управління, через Програму громадської допомоги, яка забезпечує надання стаціонарної допомоги, медичних послуг та послуг розширеного догляду за ветеранами (Woodruff, Pearson, Garrido, & Pizer, 2020). Закон також впорядкував різні політики з питань охорони здоров'я ветеранів і охопив такі сфери, як невідкладна допомога, телемедицина, надання підтримки особам, які здійснюють догляд за ветеранами, розширення інфраструктури та робочої сили Управління у справах ветеранів, збільшення обсягу послуг в регіонах з недостатнім рівнем обслуговування та запровадження нових пілотних програм (Woodruff et al., 2020). Закон “РАСТ” (2022) вирішив давню проблему неналежного надання допомоги ветеранам, які зазнали впливу токсичних хімічних речовин з різних джерел, починаючи з війни у В'єтнамі і закінчуючи війною в Афганістані, і розширив право на отримання ветеранами, які зазнали впливу токсичних речовин, статусу учасника бойових дій (United States Department of Veterans Affairs [VA], 2022). Закон “РАСТ” також дозволив відкрити 31 новий заклад для ветеранів по всій країні.

Незважаючи на ці важливі закони, перешкоди для лікування все ще залишаються, і доступ до нього є основною проблемою (Maguen & Cohen, 2010). Ще однією значною перешкодою є внутрішня стигматизація, з якою часто стикаються ветерани — вони можуть почуватися слабкими або переможеними через необхідність звертатися за лікуванням (Maguen & Cohen, 2010; Phillips, 2024; Boyd, Juanamarga, & Hashemi, 2015). Ця інтерналізована стигма є формою самостигматизації, що ускладнює доступ ветеранів до необхідної допомоги. Окрім інтерналізованої стигми, зовнішня стигма також відіграє важливу роль. Цивільні особи часто сприймають ветеранів як жертв держави, що призводить до думки, що вони травмовані, мають різні проблеми з психічним і фізичним здоров'ям (Phillips, 2024). Таке сприйняття може утворювати середовище, в якому ветеранам відверто нагадують про їхній військовий досвід і формують своє ставлення до них з огляду на цей досвід, що ще більше ускладнює їхню боротьбу за медичну допомогу. Однією з поширених тем у літературі про охорону здоров'я ветеранів є системні бар'єри, які заважають ветеранам отримати доступ до належної медичної допомоги (Maguen & Cohen, 2010; Phillips, 2024).

Іншим важливим, але часто ігнорованим чинником є розрив між містом і селом. Дослідження Монтейта та ін. (2020) висвітлює три теми в сільських громадах, які посилюють стигму навколо охорони здоров'я ветеранів: брак коштів на місцеві

програми охорони здоров'я ветеранів, обмежена обізнаність про проблеми зі здоров'ям ветеранів та небажання обговорювати проблеми психічного здоров'я ветеранів. У сільській місцевості ветерани часто вважають за краще не обговорювати своє психічне здоров'я з фахівцями або навіть членами родини, що посилює стигму і сприяє відсутності поінформованих дискусій про потреби ветеранів. Хоча ця проблема більш виражена в сільській місцевості, якщо охопити літературу з цієї теми ширше, виявляється, що стигма, як зовнішня, так і інтерналізована, залишається постійною проблемою в багатьох контекстах (Maguen & Cohen, 2010; Phillips, 2024; Boyd, Juanamarga, & Hashemi, 2015).

Суспільна зневага та постійні проблеми з працевлаштуванням ветеранів

Захист ветеранів від дискримінації під час працевлаштування забезпечують кілька урядових відомств та законодавчих актів. Закон “Про права на працевлаштування та зайнятість військовослужбовців Збройних сил США” (USERRA), прийнятий у 1994 році, є одним із ключових законодавчих актів, який забороняє цивільним роботодавцям дискримінувати працівників на підставі їхньої теперішньої, минулої або майбутньої військової служби. Метою цього закону є захист прав ветеранів, які працюють у цивільній сфері (U.S. Department of Labor Office of Federal Contract Compliance Programs, 2022; Gates et al., 2013).

Іншим важливим законом є Закон “Про допомогу в адаптації ветеранів В'єтнаму” від 1974 року (VEVRAA), який конкретно стосується дискримінації у питання працевлаштування тих ветеранів, які працюють з федеральними підрядниками. Згідно з даними Міністерства праці США, VEVRAA “забороняє федеральним підрядникам і субпідрядникам дискримінувати захищених ветеранів під час працевлаштування і вимагає від них вживати антидискримінаційних заходів під час пошуку, наймання, просування по службі та збереження посад таких осіб”. Цей захист поширюється не лише на ветеранів, а й на їхніх подружжя та будь-кого, хто, наскільки відомо підряднику, має стосунки чи зв'язки із захищеним ветераном (U.S. Department of Labor Office of Federal Contract Compliance Programs, 2022).

Ці закони, які доповнювалися різними поправками протягом багатьох років, були порівняно успішними в частині надання допомоги в разі виявлення випадків дискримінації. Наприклад, у 2023 фінансовому році Служба працевлаштування та підготовки ветеранів розглянула 1201 справу, 981 з яких були новими скаргами (Veterans' Employment and Training Service, U.S. Department of Labor, 2024, с. 11). З них 51,4% (504 випадки) стосувалися дискримінації за ознакою наявності військо-

вого обов'язку відповідно до USERRA (Veterans' Employment and Training Service, U.S. Департамент праці, 2024, с. 11 та с. 17). Однак, хоча ці цифри свідчать про певний рівень успіху у вирішенні скарг, вони також висвітлюють значне занепокоєння: випадки, про які повідомляється, становлять лише частину потенційної дискримінації, з якою стикаються ветерани на робочому місці.

Залишається незрозумілим, скільки ветеранів зазнають дискримінації, пов'язаної з їхнім ветеранським статусом, але вирішили не повідомляти про це, що вказує на прогалину в дослідженнях. У звіті за 2022 рік, в якому оцінювали ефективність VEVRAA, Рахункова палата США (GAO) рекомендувала Управління програм щодо дотримання федерального контрактного права (OFCCP) оцінити системну дискримінацію щодо ветеранів, щоб краще зрозуміти її масштаби і вирішити потенційні проблеми більш комплексно (United States Government Accountability Office, 2022).

Насамкінець, хоча USERRA та VEVRAA забезпечують правовий захист ветеранів, стигматизація на робочому місці залишається актуальною проблемою. Незважаючи на успішне вирішення багатьох справ, понад половина справ, розглянутих у 2023 році, стосувалися дискримінації за ознакою військового обов'язку, що свідчить про наявну стигматизацію. Масштаби недокументованих випадків дискримінації залишаються незрозумілими, що підкреслює прогалину в дослідженнях. Рекомендація GAO від 2022 року щодо оцінювання системної дискримінації є важливим кроком у вирішенні цих проблем та забезпеченні справедливого ставлення до ветеранів в процесі працевлаштування.

Висновок історичного аналіз досвіду ветеранів в США та еволюції ветеранської політики

Стигматизація ветеранів не є новим явищем; вона була постійною проблемою протягом всієї історії. Хоча цей звіт акцентує увагу на досвіді США як на конкретному прикладі, це питання виходить далеко за межі 20-го століття. Досвід ветеранів Другої світової, Корейської та В'єтнамської воєн висвітлює, як суспільне нерозуміння, осуд та маргіналізація можуть ускладнити їхню реінтеграцію в цивільне життя. Після Другої світової війни багато ветеранів скористалися розширеними програмами, як-от GI Bill, але навіть тоді стигматизація була перешкодою для деяких з них. Ветерани Корейської війни, часто затьмарені "найвеличнішим поколінням" до них, зіткнулися з труднощами у боротьбі за суспільне визнання. Ветерани В'єтнаму зазнали найбільш помітної стигматизації, повернувшись додому до країни, розділеної війною, що ще більше ускладнило їхню адаптацію. Ці історичні контексти вияв-

ляють повторювані закономірності: коли ветеранів стигматизують, їхній перехід до цивільного життя стає невинуватим складним, а суспільство втрачає потенційний внесок, який вони могли б зробити. Висновки в цьому звіті підкреслюють важливість вирішення цих проблем і забезпечення того, щоб ветерани отримували підтримку, на яку вони заслуговують, без осуду та маргіналізації.

Рекомендації в цьому звіті ґрунтуються на фундаменті, закладеному раніше цього року в межах звіту «Налагоджуємо мости: ветеранська політика в США та Україні». В межах цих попередніх зусиль були висвітлені ключові напрямки реформ і запропоновані цінні відомості для вирішення унікальних проблем України. Наведені тут рекомендації є розширенням цих цілей, і в них запропоновані дієві стратегії для зміцнення систем підтримки ветеранів, подолання стигматизації та розширення прав і можливостей ветеранів як цінних учасників процесу відновлення та розвитку України. Однак важливо визнавати, що успіх цих ініціатив залежить від суверенітету та політичної стабільності України.

Якщо росія отримає контроль над Україною, ситуація для українських ветеранів може кардинально змінитися. Ветерани, які воювали проти російських військ, можуть бути покарані або притягнуті до кримінальної відповідальності, що вимагатиме радикальної зміни стратегій підтримки. Централізований підхід “згори донизу”, ймовірно, стане небезпечним, що вимагатиме від низових і громадських організацій взяти на себе ініціативу. Ці групи повинні будуть діяти непомітно і акуратно, оцінюючи ризики та забезпечуючи ветеранів необхідною допомогою. Стратегії “знизу вгору”, як-от мережі взаємодопомоги, місцеві партнерства та надійні канали підтримки, стануть життєво важливими.

Зрештою, хоча цей звіт ґрунтується на баченні суверенної України, в рекомендаціях наголошується на адаптивності та стійкості. Розвиваючи системи, які борються зі стигматизацією та ставлять на перше місце гідність ветеранів та їхню інтеграцію, Україна зможе закласти фундамент, здатний протистояти як поточним викликам, так і майбутній невизначеності.

Рекомендації

На основі проведеного дослідження нашими американськими колегами було сформовано політичні рекомендації для України, направлені на зменшення стигматизації ветеранів та ветеранок. Ці рекомендації висвітлюють найважливіші цілі щодо покращення соціально-економічного, правового та психологічного благополуччя українських ветеранів, що впливатимуть безпосередньо на корінь виникнення негативних “ярликів”.

Зокрема рекомендовані заходи зосереджуються на вирішенні унікальних проблем, з якими стикаються жінки-ветерани. Виходячи з цих ширших цілей, ми надаємо такі дієві рекомендації:

Програми реінтеграції для жінок-ветеранів

Щоб забезпечити врахування конкретних потреб жінок-ветеранів, ми рекомендуємо

1. Цільові програми реінтеграції: розробляйте ініціативи, які включають консультування з питань кар'єри, служби підтримки сім'ї та програми психічного здоров'я, спеціально розроблені для жінок-ветеранів.
2. Спеціалізовані консультаційні послуги: Пропонуйте консультації щодо психічного здоров'я та травм, які стосуються унікального досвіду жінок-ветеранів, особливо щодо реінтеграції в цивільне життя.
3. Юридична підтримка: надавати юридичну допомогу жінкам-ветеранам у питаннях опіки, переслідування та дискримінації, забезпечуючи їм рівний доступ до правосуддя.
4. Адвокація політики: відстоюйте включення поглядів жінок-ветеранів у національні та місцеві політичні рішення, пов'язані зі справами ветеранів.
5. Кампанії з підвищення обізнаності громадськості: використовуйте платформи соціальних мереж, щоб висвітлити труднощі та досягнення жінок-ветеранів, сприяючи суспільному визнанню та підтримці.

Рекомендації щодо соціально-економічної політики

Щоб підтримати економічні можливості українських ветеранів і стимулювати наці-

ональне відновлення, ми пропонуємо:

1. Фонд поновлюваних позик: створіть фонд позик з низькими відсотками за підтримки Міністерства у справах ветеранів, щоб ветерани почали або розширювали бізнес. Український фонд ветеранів (УФВ) має співпрацювати з фінансовими установами для спрощення доступу до капіталу.
2. Податкові пільги: запровадити податкові пільги для підприємств, які наймають ветеранів або належать ветеранам, сприяючи економічному зростанню та працевлаштуванню ветеранів.
3. Підтримка ключових галузей: визначте та визначте пріоритети підприємств під керівництвом ветеранів у критичних секторах для відновлення України, пропонуючи цільові програми навчання та розвитку, щоб узгодити навички ветеранів із національними потребами.

Покращення доступності

Щоб покращити доступ до послуг та інформації для всіх ветеранів, ми рекомендуємо:

1. Мобільні сповіщення: налаштуйте системи SMS і мобільних сповіщень, щоб своєчасно повідомляти про послуги, терміни та можливості подання заявок.
2. Освітні засоби масової інформації: створюйте короткі, доступні відео, які допоможуть ветеранам отримати доступ до пільг і навігації в бюрократичних процесах.
3. Робота з сільською місцевістю: розмістіть мобільні підрозділи в сільській місцевості, надаючи підтримку на місці ветеранам, яким потрібна допомога з формами, інформацією та поданням заяв.

Спрощення бюрократичних процедур

Для спрощення взаємодії ветеранів з державними службами пропонуємо:

1. Інструменти відповідності: розробіть систему, у якій ветерани зможуть вводити основну інформацію онлайн, щоб миттєво визначити переваги, на які вони мають право.
2. Цифрові додатки: Зробіть усі додатки для ветеранів доступними через централізований цифровий портал, зменшивши залежність від паперових форм і фізич-

них візитів до офісу.

3. Інтегровані процеси: робота між відділами, щоб усунути зайві процедури та надати ветеранам доступ до багатьох переваг через одну програму.
4. Відстеження додатків: запровадьте онлайн-систему відстеження для пільгових додатків, надаючи оновлення в реальному часі та чіткі інструкції щодо наступних кроків.
5. Автоматичне поновлення пільг: запровадьте щорічну систему автоматичного поновлення для певних пільг, таких як медичне страхування та фінансова допомога, зменшуючи навантаження на ветеранів щодо повторної подачі заявки.

Дослідницькою командою Українського ветеранського фонду цей перелік доповнено рекомендацією щодо трансформації образу співробітників ТЦК, адже ця категорія має низький рівень довіри серед населення, що впливає на сприйняття людей в формі в цілому.

Висновки

Стигматизація ветеранів як негативне ставлення до цієї категорії на основі їхнього статусу є деструктивним явищем для нашого суспільства. Виникаючи через нерозуміння або страх, негативні ярлики здатні погіршувати добробут та самопочуття колишніх військових, водночас закладаючи підґрунтя для зростання напруги в суспільстві, конфліктів і безпекових викликів. На основі досвіду ветеранів, ветеранок та їхніх близьких було виділено аспекти стигми, відповідно до наявної класифікації (Andersen, Varga, Folker, 2022, цит. Link, Yang, Phelan, Collins, 2004):

- **Підкреслення відмінностей**

Наголошення на відмінності спостерігалось, коли ставлення близьких, знайомих чи навіть незнайомих людей до респондентів змінювалось з набуттям ними статусу ветерана або ветеранки. Однак варто зауважити, що зміна часто відбувається в кращу сторону, тобто відмінність спонукала до більш поважного ставлення, хоч були і негативні випадки. Також на відмінностях ветеранів акцентують під час конфліктних ситуацій з ними. Бувають випадки, що відмінним, більш поважним ставленням до ветеранів маніпулюють для отримання вигоди. Самі ветерани та ветеранки говорять про власну відмінність як у ставленні населення (іноді в позитивну, іноді в негативну сторону), так і у власному сприйнятті.

- **Стереотипи**

Партнерам/кам, дружинам, чоловікам ветеранів і самим представникам цієї категорії було не складно сформулювати перелік стереотипів про колишніх військових, що свідчить про їхню усталеність та поширеність у суспільстві. До основних стереотипів належать: щодо агресивності ветеранів, психічної нестабільності, схильності до залежностей, слабкості та потребі в постійній підтримці й пільгах, а також щодо їхньої мотивації до служби “заради грошей” і відповідному високому рівні життя.

До стереотипного можна також віднести героїзований образ ветеранів. Він має як плюси у вигляді поширення суспільних ідеалів, посилення поваги та вдячності до колишніх та чинних військових та мотивації; так і недоліки, наприклад нереалістичність зображуваних образів, формування завищених очікувань, створення можливостей для зловживання статусом ветерана/ки та, власне, наголошення на відмінності цієї категорії.

- **Відокремлення**

Негативний досвід взаємодії з цивільним населенням та нерозуміння спонукають ветеранів та ветеранок обмежити своє коло спілкування до людей з бойовим досвідом або наближеним до нього. Схожу тенденцію можна простежити і у близьких ветеранів, які також схильні ближче спілкуватись з людьми з подібним статусом і досвідом. Відносна однорідність найближчого кола спілкування є нормальним явищем, однак ізоляція або обмеження контактів з відмінними людьми є свідченням відокремлення стигматизованої категорії.

- **Втрата статусу та дискримінація та обмеження доступу до влади**

Проявами втрати статусу та дискримінації ветеранів в нашому суспільстві є відсутність доступу до певних послуг, неможливість вільно пересуватись, спричинена неінклюзивністю простору, відмова у прийнятті на роботу, які часто стосуються саме колишніх військових з інвалідністю. Прямих свідчень обмеження доступу до влади не було виділено, однак до цього можуть призводити попередні пункти.

- **Емоційна реакція**

Серед емоційних реакцій опитані згадували такі позитивні, як повага і вдячність; негативні - агресія, страх та жалість.

До проявів такого додаткового фактору стигматизації, як гендер, належать упередження щодо жінок-ветеранок про їхню “слабкість” та “меншу авторитетність” у військовій сфері. Також це проявляється у недовірі, наприклад, при пред’явленні посвідчення УБД для отримання пільг, особливо у громадському транспорті. Додатковий тиск створюють стереотипи щодо причин, з яких жінки обирають військову службу, що іноді призводить до самостигматизації серед самих ветеранок. Також відзначається патерналістське ставлення цивільних чоловіків — їм складно прийняти, що жінка-військова може не відповідати традиційним уявленням про роль матері чи дружини. Водночас, чоловіки-ветерани, що брали участь в дослідженні, майже не помічали проявів дискримінації щодо ветеранок, що може свідчити про їхню необізнаність щодо проблеми.

Іншим фактором, що може посилювати стигму стосовно ветеранів є інвалідність. Ставлення до ветеранів і ветеранок з інвалідністю стає більш емпатійним, проте зберігаються стереотипи. Тих, чиї поранення помітні, сприймають як нагадування про війну, що викликає змішані емоції, а тих, у кого інвалідність неочевидна, ча-

сто зустрічають з недовірою. Це може спричиняти дискримінацію, зокрема у сфері працевлаштування. Стигматизація посилюється через домінування жалю замість належної поваги, а також сумніви у здатності ветеранів і ветеранок з інвалідністю самостійно вирішувати власні проблеми та впоратися з викликами.

Хоча більшість виявлених аспектів стигматизації належать до проявів зовнішньої стигми, на прикладі ставлення ветеранів до психологічного здоров'я можна простежити її внутрішній вимір. Серед респондентів з числа ветеранів були такі, що засвоїли суспільні стереотипи та упередження щодо таких проблем з психічним здоров'ям та відчували страх бути засудженими, звернувшись по допомогу.

Образ ветеранів у медіа, було окреслено з використанням кількох методів. Контент-аналіз матеріалів, у яких згадувалися ветерани та ветеранки, виявив окремі аспекти стигматизації. Вони здебільшого стосувалися гендерних та вікових аспектів або містили некоректні вислови, часто у форматі «клікбейту». Водночас, у текстах не зустрічалось відверто негативних характеристик або стереотипів. Подекуди використовувалися емоційно забарвлені фрази, однак вони не несли негативного підтексту.

Хоча контент-аналіз виявив скоріше егалітарне, ніж стигматизоване висвітлення ветеранів у медіа, опитані ветерани та ветеранки часто згадували про внесок медіа у формування негативних «ярликів». Щодо медійної репрезентації ветеранів, серед респондентів не було єдиної думки. До позитивних аспектів зарахували висвітлення їхнього життя, досягнень, потреб і проблем, що сприяє підвищенню обізнаності суспільства та, відповідно, може допомогти зменшити стигматизацію. Водночас окремі ЗМІ, на думку учасників дослідження, намагаються привернути увагу аудиторії через використання стереотипних заголовків у стилі «клікбейту», що відповідає результатам контент-аналізу. Близькі ветеранів та ветеранок хоч і часто стикаються саме з позитивним образом ветеранів у медіа, зауважують його нереалістичність. Відтак, зафіксовано суперечливу ситуацію, за якої медіа водночас сприяють стигматизації поодиноким негативним зображенням ветеранів та ветеранок і створюють їхній нереалістично позитивний образ. Порівняно з періодом до повномасштабного вторгнення, респонденти також відзначили зростання медійної присутності ветеранів і ветеранок та підвищення якості матеріалів щодо них.

Звіт дослідження аналітичної команди Сіракузького університету дає змогу виді-

лити вже впроваджені США ефективні практики та політики, що робили внесок у дестигматизацію колишніх військових. Ще під час громадянської війни було вперше виявлено неадекватність системи підтримки ветеранів у США. У свою чергу, Друга світова війна стала каталізатором системних реформ для подолання стигматизації щодо фізичних травм, станів психічного здоров'я та реінтеграції ветеранів та ветеранок у цивільне життя. Суттєвих змін вніс закон публічний закон 346, також відомий як "G.I. Bill", який мав на меті виправити неадекватні системи охорони здоров'я, надавав фінансову підтримку з отримання вищої освіти, професійної підготовки та власності на житло, що значно покращило соціально-економічний статус ветеранів. Він затвердив статус ветеранів та ветеранок як повносправних осіб, здатних сприяти післявоєнному економічному зростанню, що суттєво змінило уявлення про ветеранів серед населення та зменшило рівень стигматизації. Також Публічні закони 293 — оптимізував надання медичної допомоги шляхом централізації послуг, та 16, що мав на меті забезпечити послуги з професійної реабілітації ветеранам з інвалідністю — прямо протистояли стигматизації, яка зображувала ветеранів, зокрема з інвалідністю, як непродуктивних або залежних. Зокрема, це відбувалося через індивідуальні програми навчання, які давали можливість ветеранам повернутися до працевлаштування, чому допоміг Закон про переваги ветеранів, що надавав їм пільги при прийомі на роботу.

Після Корейської війни, у результаті якої ветерани стикалися з знеціненням, з'явилися, попри спротив громадськості, такі ініціативи, як "Корейська асоціація ветеранів війни", встановлення Меморіалу ветеранам Корейської війни. Згодом відбулися урядові політики з ротації та покращення психіатричного лікування, публічний закон 550, що передбачав освітні пільги, професійне навчання, допомогу по безробіттю, виплати при звільненні та допомогу в працевлаштуванні.

У свою чергу війна у В'єтнамі була першою, яку широко транслювали по телебаченню, висвітлюючи жорстокі реалії бойових дій, чим викликали критику щодо їх моральності та справедливості та осуд ветеранів. Як засіб підтримки ветеранів та подолання стигматизації почали виникати центри адаптації ветеранів В'єтнаму, що надавали допомогу, зокрема індивідуальну та групову терапію. Ці центри забезпечили простір, де проблеми ветеранів визнавали та розглядали, протидіючи таким чином стигматизації ветеранів як девіантних та нестабільних, чому допомогло визнання посттравматичного стресового розладу розладом психічного здоров'я.

Наразі ветеранські законодавчі політики США спрямовані на підтримку доступних умов для охорони здоров'я та психіатричного обслуговування, можливостей для

освіти та праці, зокрема на законодавчому рівні запроваджено заборону дискримінації ветеранів при працевлаштуванні. Також вирішуються питання доступності, зокрема для ветеранів, що проживають у сільських місцевостях, та внутрішньої стигматизації самих ветеранів.

Відповідно до цього, рекомендаціями для покращення сприйняття ветеранів суспільством є такі, що підвищують їхній добробут та адаптацію в цивільному житті. До таких заходів належать: інформаційно-просвітницькі заходи, покращення у сфері соціальної політики, покращення доступності та спрощення бюрократичних процедур.

Список літератури

Бондар, В., Допіра, М. (2007). Розгляд методу контент-аналізу з погляду кількісно-якісних технік проведення. Наукові записки. Соціологічні науки, 70, 17–26. <https://core.ac.uk/download/pdf/149247424.pdf>

Верховна Рада України. (1993, 22 жовтня). Закон України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" № 3551-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

Верховна Рада України. (2012, 06 вересня). Закон України "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні", № 5207-VI.

Костенко Н., Іванов В. (2003). Досвід контент-аналізу: Моделі та практики, Центр вільної преси.

Представництво МОМ в Україні у співпраці з Міністерством у справах ветеранів України. (2022). Соціологічне дослідження «Життя після конфлікту: опитування щодо соціально-демографічних та соціально-економічних характеристик ветеранів конфлікту на сході України та їхніх сімей» https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/VETERANS%E2%80%99%E2%80%90REINTEGRATION%20IN%20UKRAINE_UKR-NEW.pdf

Селянінова, А., Кузьбіда, В., Хоменко, Я., (2024). Соціологічне дослідження "Роль держави у соціальній реінтеграції ветеранів та ветеранок". Український ветеранський фонд Міністерства у справах ветеранів. <https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/Rol-derzhavy-u-sotsialniy-reintehratsii-veteranivi-veteranok.pdf>

Селянінова, А., Чебаненко, Д., Кузьбіда, В., (2024). Соціологічне дослідження "Аналіз потреб та проблем ветеранів та ветеранок за 2024 рік". Український ветеранський фонд Міністерства у справах ветеранів. <https://veteranfund.com.ua/analitics/analiz-potreb-ta-problem-veteraniv-ta-veteranok-za-2024-rik/>

Селянінова, А., Чебаненко, Д., Кузьбіда, В., (2024). Соціологічне дослідження "Образ ветеранів в українському суспільстві". Український ветеранський фонд Міністерства у справах ветеранів. <https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2024/12/Obraz-veterana.pdf>

УВФ (2023). Соціологічне дослідження "Відсутність можливостей для працевлаштування ветеранів з інвалідністю" https://veteranfund.com.ua/analitics/vidsutnist_mozhlyvostei_dlia_pratsevlashtuvannia_veteraniv_z_invalidnistiu/

УВФ. (2023). Соціологічне дослідження "Дискримінація різних соціальних груп у ЗСУ: погляди військових та цивільних громадян". <https://veteranfund.com.ua/analitics/social-group-discr>

"The New GI Bill: Who gets what?" (1953). *Changing Times*, 7(5), 21-22.

79TH Congress (1952). Public Law 293, 79th Congress: Establishing a Department of Medicine and Surgery in the Veterans Administration, with Amendments Prior to May 22, 1952. <https://department.va.gov/wp-content/uploads/2022/06/public-law-79-293.pdf>

Adler, J. L. (2021). Help Without Hassles: Instituting Community-Based Care for U.S. Veterans after the War in Vietnam. *Bulletin of the History of Medicine*, 95(4), 528–557. <https://doi.org/10.1353/bhm.2021.0056>

Alexander, G. S. (1999, January 20). Interview by Hermann J. Trojanowski. Women Veterans Historical Project, Oral History Collection, University of North Carolina at Greensboro, 10-11. (WVHP, OHC, UNCG).

Andersen M., Varga S., Folker A. (2022). On the definition of stigma. *J Eval Clin Pract.* ; 28: 847-853. doi:10.1111/jep.13684

Andersen, M. M., Varga, S., & Folker, A. P. (2022). On the Definition of Stigma. *Journal of Evaluation in Clinical Practice*, 28(5), 847–853. <https://doi.org/10.1111/jep.13684>

Blum, A. A. (1964). The Farmer, the Army and the Draft. *Agricultural History*, 38(1), 34–42. <http://www.jstor.org/stable/3739943>

Boyd, J. E., Juanamarga, J., & Hashemi, P. (2015). Stigma of taking psychiatric medications among psychiatric outpatient veterans. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 38(2), 132–134. <https://doi.org/10.1037/prj0000122>.

Boyle, C. A., Decoufle, P., Delaney, R. J., DeStefano, F., Flock, M. L., Hunter, M. I., Joesoef, M. R., Karon, J. M., Kirk, M. L., Layde, P. M., McGee, D. L., Moyer, L. A., Pollock, D. A., Rhodes, P., Scally, M. J., & Worth, R. M. (1987). Postservice Mortality Among Vietnam Veterans. Centers for Disease Control, U.S. Department of Health and Human Services.

Burstein, P., & Bricher, M. (1997). Problem definition and public policy: Congressional

committees confront work, family, and gender, 1945–1990. *Social Forces*, 76, 135–168.
doi:10.1093/sf/76.1.135

Carlson, L. H. (2002). *Remembered prisoners of a forgotten war: An oral history of the Korean War POWs* (1st ed.). St. Martin's Press.

Chancey, J. E., & Forstchen, W. R. (Eds.). (2000). *Hot shots: An oral history of the Air Force combat pilots of the Korean War* (pp. 237–238). HarperCollins.

Ciampaglia, D. A. (2019, March 29). How Vietnam War veterans were treated. HISTORY. <https://www.history.com/news/vietnam-war-veterans-treatment>

Cooper, R. T. (2000, January 19). Vets still conflicted over Korea. *Los Angeles Times*.

Corrigan, P. W., Morris, S. B., Michaels, P. J., Rafacz, J. D., Rüsche, N. (2012). Challenging the public stigma of mental illness: a meta-analysis of outcome studies. *Psychiatric services* (Washington, D.C.), 63(10), 963–973. <https://doi.org/10.1176/appi.ps.201100529>

CRS (2020). *American War and Military Operations Casualties: Lists and Statistics*. CRS Report - Congressional Research Service.

Cypel, Y. S., Katon, J. G., Schure, M. B., & Smith, S. (2020). Food Insecurity in US Military Veterans. *Food and Nutrition Bulletin*, 41(4), 399–423. <https://doi.org/10.1177/0379572120963952>

Dannenmaier, W. (1999). *We were innocents: An infantryman in the First Division, World War II*. University of Illinois Press.

DAV (2010a). *Wars and Scars: Chapter 1. Disabled American Veterans*.

DAV (2010b). *Wars and Scars: Chapter 4. Disabled American Veterans*.

Department of Veterans Affairs. (2014). *Veterans Access, Choice, and Accountability Act of 2014*. Retrieved from [https://registrar.ku.edu/sites/registrar/files/documents/Residency/choice-act-summary\(4\).pdf](https://registrar.ku.edu/sites/registrar/files/documents/Residency/choice-act-summary(4).pdf)

Editors, History. com (2018). *Jim Crow Laws*. History; A&E Television Networks. <https://www.history.com/topics/early-20th-century-us/jim-crow-laws>

Edwards, P. G. (n.d.). *To acknowledge a war: The Korean War in American memory*. Bloomsbury Publishing.

Gallup. (1951). The Gallup Poll, 1019.

Gates, S. M., McGovern, G., Waggoner, I., Winkler, J. D., Pierson, A., Andrews, L., & Buryk, P. (2013). APPENDIX A: USERRA History. In *Supporting Employers in the Reserve Operational Forces Era: Appendixes* (pp. 1–16). RAND Corporation. <http://www.jstor.org/stable/10.7249/j.ctt5hhtm0.7>

Hall, Melinda C.(2019) Critical Disability Theory, The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/ENTRIES/disability-critical/>

Hankivsky, O., (2014.) Intersectionality 101. The Institute for Intersectionality Research & Policy, SFU. (PDF) Intersectionality 101 (researchgate.net)

Hicks, L., Weiss, E. L., & Coll, J. E. (Eds.). (2017). *The civilian lives of U.S. veterans : issues and identities*. Praeger, an imprint of ABC-CLIO, LLC. https://web.p.ebscohost.com/ehost/ebookviewer/ebook/ZTAWMHhuYV9fMTQxNDU0M19fQU41?sid=3c79f86e-35ef-43b9-a30a-57b310338188@redis&vid=0&format=EB&lpid=lp_2-iii&rid=0

Hipes, C., & Gemoets, D. (2018). Stigmatization of War Veterans with Posttraumatic Stress Disorder (PTSD): Stereotyping and Social Distance Findings. *Society and Mental Health*, 9(2), 243–258. <https://doi.org/10.1177/2156869318801889>.

Jones, J. S. (2020). Opium slavery: Civil War veterans and opiate addiction. *The Journal of the Civil War Era*, 10(2), 185–212. <https://doi.org/10.1353/cwe.2020.0025>

Kennedy, D. M. (1999). Freedom from fear: the American people in depression and war, 1929- 1945, p. 618; 632-637; 640. In *ACLS Humanities EBook*. Oxford University Press. <https://hdl.handle.net/2027/heb00664.0001.001>

Kleykamp, M., Schwam, D., & Wenig, G. (2023). What Americans think about veterans and military service: Findings from a nationally representative survey. RAND Corporation. Retrieved from https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA1363-7.html

Korean War Legacy Project. (2024) Korean War Legacy Foundation, accessed 10 December 2024. <https://koreanwarlegacy.org/>.

Kulka, R. A., Schlenger, W. E., Fairbank, J. A., Hough, R. L., Jordan, B. K., Marmar, C. R., Weiss, D. S., & Grady, D. A. (1990). *Trauma and the Vietnam War Generation: Report of Findings from the National Vietnam Veterans Readjustment Study* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315803753>

Library of Congress (2015). The American Expeditionary Forces. The Library of Congress. <https://www.loc.gov/collections/stars-and-stripes/articles-and-essays/a-world-at-war/american-expeditionary-forces/>

Library Of Congress & Veterans History Project, U. S. (2019) Veterans History Project: Website Overview . Washington, D.C.: Library of Congress, -10-23. [Video] Retrieved from the Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/2024696679/>.

Link and Phelan, Major, B., Dovidio, J., Link, B. (2018). The Oxford Handbook of Stigma, Discrimination, and Health, Oxford University Press. <https://books.google.com.ua/books?id=aOw9DwAAQBAJ>

Maguen, S., Cohen, G., Cohen, B. E., Lawhon, G. D., Marmar, C. R., & Seal, K. H. (2010). The role of psychologists in the care of Iraq and Afghanistan veterans in primary care settings. *Professional Psychology: Research and Practice*, 41(2), 135–142. <https://doi.org/10.1037/a0018835>.

Major, B., Dovidio, J., Link, B. (2018). The Oxford Handbook of Stigma, Discrimination, and Health, Oxford University Press. <https://books.google.com.ua/books?id=aOw9DwAAQBAJ>

Maloney, W. (2017, December 21). World War I: Injured veterans and the disability rights movement. Library of Congress. <https://blogs.loc.gov/loc/2017/12/world-war-i-injured-veterans-and-the-disability-rights-movement/>

Michael D. Gambone. (2017). *Long Journeys Home : American Veterans of World War II, Korea, and Vietnam*. Texas A&M University Press.

Mrs. Virginia Soule to President Eisenhower. (n.d.). Central Files, General Files, GF 124-A-1 1957 (4), Box 913. Dwight D. Eisenhower Library.

National Archives (2021). Servicemen's Readjustment Act (1944). National Archives. <https://www.archives.gov/milestone-documents/servicemens-readjustment-act>

NEH (n.d.). How the GI Bill Became Law in Spite of Some Veterans' Groups. The National Endowment for the Humanities.

New York Times. (1954, August 28). A generation on trial. *New York Times*, p. 14.

NPS (2019). The American Home Front After World War II: The End of the War and Its Legacies. U.S. National Park Service. [Nps.gov](https://www.nps.gov/).

OPM (2018). Vet Guide for HR Professionals. U.S. Office of Personnel Management. <https://www.opm.gov/policy-data-oversight/veterans-services/vet-guide-for-hr-professionals/>

Palmer, M. G. (2003). Healing the Wounds of War? A Discussion of Agent Orange Compensation Programmes in the United States and Vietnam. *International Journal of Comparative Sociology*, 44(3), 266–279. <https://doi.org/10.1177/002071520304400304>

Pash, M. L. (2012). *In the shadow of the greatest generation: The Americans who fought the Korean War*. NYU Press.

Pattyn, Verhaeghe, Sercu, Bracke (2014). Public Stigma and Self-Stigma: Differential Association With Attitudes Toward Formal and Informal Help Seeking, *American Psychiatric Association* https://doi.org/10.1176/appi.ps.201200561open_in_new

Pitt, J. (2021, July 23). American Masculinity After World War II. The National WWII Museum | New Orleans. <https://www.nationalww2museum.org/war/articles/american-masculinity-after-world-war-ii>

Purtle, J. (2014). The Legislative Response to PTSD in the United States (1989-2009): A Content Analysis. *Journal of Traumatic Stress*, 27(5), 501–508. <https://doi.org/10.1002/jts.21948>

Roberts, S. (2018, May 25). Did the news media, led by Walter Cronkite, lose the war in Vietnam? *The Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/national/did-the-news-media-led-by-walter-cronkite-lose-the-war-in-vietnam/2018/05/25/a5b3e098-495e-11e8-827e-190efaf1flee_story.html

Rose, S. F. (2012). The Right to a College Education? The G.I. Bill, Public Law 16, and Disabled Veterans. *Journal of Policy History: JPH*, 24(1), 26-52.

Schneider, G. (n.d.). The G.I. Bill: Bill of Rights Institute. Emporia State University. <https://billofrightsinstitute.org/essays/the-gi-bill>

Schwartz, C. G. (1956). The stigma of mental illness. *Journal of Rehabilitation*, 22(4), 7–29.

Skrentny, J. D. (1996). *The ironies of affirmative action: Politics, culture, and justice in America*. University of Chicago Press.

Stokesbury, J. L. (1988). *A short history of the Korean War* (p. 21). Harper & Row.

Tompkins, H. J. (1955). Korean veterans with psychiatric disabilities. *Military Medicine*,

117(1), 35.

Tuttle, W. M. (1995). *Daddy's gone to war: The Second World War in the lives of America's children* (1st ed.). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195049053.001.0001>

Tyler, I., & Slater, T. (2018). Rethinking the sociology of stigma. *The Sociological Review*, 66(4), 721-743. <https://doi.org/10.1177/0038026118777425>

U.S. Department of Labor Office of Federal Contract Compliance Programs, U.S. Department of Labor Veterans' Employment and Training Service, U.S. Department of Justice Civil Rights Division, & U.S. Equal Employment Opportunity Commission. (2022). *Protections against employment discrimination for service members and veterans*. Retrieved from <https://www.eeoc.gov/protections-against-employment-discrimination-service-members-and-veterans#:~:text=The%20Uniformed%20Services%20Employment%20and,past%2C%20and%20future%20military%20service>

U.S. News and World Report. (1951, October 5). *Korea: The forgotten war*. U.S. News and World Report, 21.

United States Department of Veterans Affairs. (2022). *PACT Act Overview 101*. Retrieved from https://www.va.gov/files/2023-08/PACT%20Act%20Overview%20101_v11.7.22%20%281%29.pdf

United States Government Accountability Office. (2022). *Equal Employment Opportunity: Better assistance and data use could improve oversight of veterans' federal contractor employment*. GAO. Retrieved from <https://www.gao.gov/assets/gao-22-104599.pdf>

US Congress (June 24, 1944). *Public Law 346 78th Congress: «Servicemen's Readjustment Act of 1944.»* Provided by Hardin-Simmons University Library to the Portal to Texas History, University of North Texas Libraries. <https://texashistory.unt.edu/ark:/67531/metaph1397220/>

VA Moves to Expand Agent Orange Veterans Benefits Using Authorities From Tester PACT Act. (2024, Feb 13). Targeted News Service <https://libezproxy.syr.edu/login?url=https://www.proquest.com/wire-feeds/va-moves-expand-agent-orange-veterans-benefits/docview/2925474048/se-2>

Veterans' Employment and Training Service, U.S. Department of Labor. (2024). *FY 2023*

USERRA Annual Report to Congress. Retrieved from <https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/VETS/files/USERRA-Annual-FY2023.pdf>

Von den Hoff, Ralf et al. (2013). Helden – Heroisierungen – Heroismen. Transformationen und Konjunkturen von der Antike bis zur Moderne. Konzeptionelle Ausgangspunkte des Sonderforschungsbereichs 948. helden. heroes. héros 1. 1 : 7-14. DOI 10.6094/helden.heroes.heros./2013/01/03 .34-libre.pdf (d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net)

Whitman, D. (2017, January 24). Truman, Eisenhower, and the First GI Bill Scandal. The Century Foundation. <https://tcf.org/content/report/truman-eisenhower-first-gi-bill-scandal/>

Woodruff, A., Pearson, E., Garrido, M., & Pizer, S. (2020). The VA MISSION Act and Community Care Program. Partnered Evidence-Based Policy Resource Center. Retrieved from https://www.peprec.research.va.gov/PEPRECRESEARCH/docs/Policy_Brief_8_Mission_Act.pdf

Додаток А

Таблиці респондентів

Таблиця 1. Респонденти глибинних інтерв'ю ветерани та ветеранки

Респо- ндент	Вікова група	Стать	Регіон	Тип населеного пункту	Період війни, коли служили	Наявність інвалідності	Тип рекрутингу
P1	18-26	Жіноча	Київська	Обласний центр	з 22-го року	ні	база УВФ
P2	27-35	Жіноча	Київська	Обласний центр	з 14-го року	ні	база УВФ
P3	50+	Жіноча	Чернігівська	Обласний центр	з 14-го року	ні	база УВФ
P4	50+	Жіноча	Івано-Франківська	Село/селище	з 14-го року	так	база УВФ
P5	50+	Жіноча	Одеська	Село/селище	з 14-го року	ні	база УВФ
P6	27-35	чоловіча	Хмельницька	Обласний центр	з 14-го року	ні	база УВФ
P7	27-35	чоловіча	Рівненська	Обласний центр	з 14-го року	так	база УВФ
P8	50+	чоловіча	Дніпропетровська	Обласний центр	з 95-го року	так	база УВФ
P9	36-49	чоловіча	Полтавська	Село/селище	з 22-го року	ні	база УВФ
P10	36-49	чоловіча	Одеська	Обласний центр	з 22-го року	так	база УВФ
P11	36-49	чоловіча	Волинська	Село/селище	з 22-го року	ні	база УВФ
P12	36-49	чоловіча	Львівська	Обласний центр	з 14-го року	так	Снігова куля
P13	36-49	чоловіча	Сумська	Село/селище	з 22-го року	ні	база УВФ
P14	27-35	чоловіча	Харківська	Інше місто області	з 14-го року	ні	Снігова куля
P15	18-26	чоловіча	Запорізька	Обласний центр	з 22-го року	так	Снігова куля

Таблиця 2. Респонденти фокус-груп з числа сімей ветеранів

ФГД	№	Вік	Область	Населений пункт
1.Дружини/партнерки ветеранів АТО, які не служать Захід-Центр	РБ1.1	32	Львівська	Львів
	РБ1.2	30	Львівська	м.Жовква
	РБ1.3	33	Київська	Київ
	РБ1.4	37	Київська	Київ
	РБ1.5	38	Рівненська	Рівне
	РБ1.6	35	Рівненська	Рівне
	РБ1.7	45	Житомирська	Житомир
	РБ1.8	23	Житомирська	Житомир
	РБ1.9	50	Черкаська	м.Корсунь-Шевченківський
	РБ1.10	52	Хмельницька	Хмельницький
2.Дружини/партнерки ветеранів АТО, які не служать Південь-Схід	РБ2.1	45	Сумська	с. Верхнє Піщане
	РБ2.2	48	Сумська	Суми
	РБ2.3	53	Дніпропетровська	Дніпро
	РБ2.4	38	Дніпропетровська	м. Павлоград
	РБ2.5	38	Одеська	Одеса
	РБ2.6	36	Одеська	Одеса
	РБ2.7	58	Запорізька	Запоріжжя
	РБ2.8	45	Запорізька	Запоріжжя
3.Дружини/партнерки ветеранів з 2022 року, які не служать Захід-Центр	РБ3.1	52	Львівська	Львів
	РБ3.2	59	Львівська	Львів
	РБ3.3	44	Київська	Київ
	РБ3.4	35	Київська	Київ
	РБ3.5	64	Рівненська	Рівне
	РБ3.6	39	Рівненська	м. Березне
	РБ3.7	24	Житомирська	Житомир
	РБ3.8	30	Житомирська	Житомир
	РБ3.9	46	Черкаська	м. Корсунь-Шевченківський
	РБ3.10	35	Хмельницька	Хмельницький

4.Дружини/партнерки ветеранів з 2022 року, які не служать Південь-Схід	PБ4.1	40	Сумська	Суми
	PБ4.2	34	Сумська	с.Сад
	PБ4.3	48	Харківська	Харків
	PБ4.4	30	Харківська	Харків
	PБ4.5	35	Дніпропетровська	Дніпро
	PБ4.6	38	Дніпропетровська	Дніпро
	PБ4.7	31	Одеська	Одеса
	PБ4.8	51	Одеська	Одеса
	PБ4.9	39	Запорізька	Запоріжжя
	PБ4.10	28	Запорізька	Запоріжжя
5.Дружини/партнерки ветеранів АТО, які не служать і мають інвалідність внаслідок війни	PБ5.1	41	Львівська	Львів
	PБ5.2	42	Сумська	Суми
	PБ5.3	39	Київська	Київ
	PБ5.4	61	Харківська	Харків
	PБ5.5	34	Дніпропетровська	Дніпро
	PБ5.6	28	Житомирська	с-ще Романів
	PБ5.7	48	Одеська	Одеса
	PБ5.8	39	Запорізька	Запоріжжя
	PБ5.9	53	Черкаська	м. Корсунь-Шевченківський
6.Дружини/партнерки ветеранів з 2022 року, які не служать і мають інвалідність внаслідок війни	PБ6.1	40	Львівська	Львів
	PБ6.2	36	Сумська	м.Конотоп
	PБ6.3	42	Київська	Київ
	PБ6.4	33	Харківська	Харків
	PБ6.5	47	Дніпропетровська	Дніпро
	PБ6.6	38	Рівненська	с.Дядьковичі
	PБ6.7	41	Житомирська	Житомир
	PБ6.8	53	Одеська	Одеса
	PБ6.9	25	Запорізька	Запоріжжя
	PБ6.10	38	Хмельницька	Хмельницький

Таблиця 3. Респонденти глибинних інтерв'ю чоловіки ветеранок

ГІ	№	Вік	Область	Населений пункт
1.Чоловіки/партнери ветеранок АТО, які не служать	PВ1	55	Одеська	Одеса
	PВ2	32	Житомирська	Житомир
	PВ3	62	Одеська	Одеса
	PВ4	32	Запорізька	Запоріжжя
2.Чоловіки/партнери ветеранок з 2022 року, які не служать	PВ5	42	Рівненська	Рівне
	PВ6	43	Київська	м.Ірпінь
	PВ7	47	Київська	м.Бровари
	PВ8	43	Запорізька	Запоріжжя

Додаток Б

Методологія контент-аналізу

У межах контент-аналізу було відібрано та опрацьовано 66 новинних статей, що стосуються подій з життя ветеранів та ветеранок російсько-української війни. Даний метод був обраний, оскільки він надав змогу оцінити, чи є прояви стигматизації в медіа, адже до них має доступ велика кількість населення, тож вони формують суспільну думку щодо ветеранів та ветеранок, потенційно позитивну або негативну. Були відібрані новини, що стосуються подій з життя ветеранів та ветеранок російсько-української війни, їх коментарі, за кодовими словами: «Ветеран», «Ветеранка», «Ветеран з інвалідністю», «Реінтеграція ветеранів», «Психологічна допомога ветеранам», «Реабілітація ветеранів», «Ветеран АТО», «Ветеран ЗСУ». Новини відбиралися за критеріями “останні 30 днів”, “найбільш відповідне”, оскільки саме цей показник стоїть по дефолту під час пошуку у браузері, також за умов дублювання однакового тексту новини різними новинними ресурсами відбирався той, що стояв першим хронологічно. Джерела відбиралися в проміжку з 24 по 28 жовтня 2024 року. В ході аналізу було категоризовано опрацьовані новини за темами, які в них висвітлювалися, з’ясовано, чи наявна стигматизація відповідно до виділеної дослідниками Лінком та Фелан класифікації, а також виявлено, чи використовувалися методи подолання стигматизації новинними ресурсами, сформовані групою дослідників Норфвестенського університету (Corrigan, Morris, Michaels, Rafacz, & Rüsch, 2012). Також в результаті були сформовані рекомендації з уникнення стигматизації ветеранів та ветеранок в новинах.

Кодові слова:

«Ветеран», «Ветеранка», «Ветеран з інвалідністю», «Реінтеграція ветеранів», «Психологічна допомога ветеранам», «Реабілітація ветеранів», «Ветеран АТО», «Ветеран ЗСУ»

Таблиця 1. Категорія кодування:

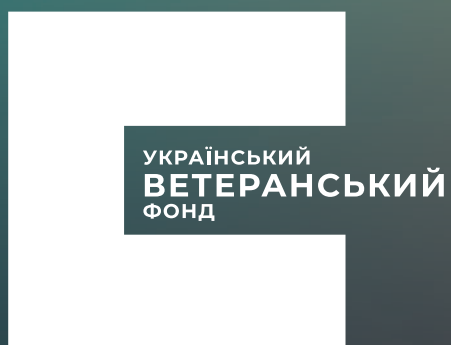
Категорія кодування	Підкатегорія 1	Підкатегорія 2
Опис	Опис дій	Прояв агентності
	Опис ветеранів/ок	
Стигматизація	Внутрішня стигматизація	
	Відмінності	
	Обмеження доступу до влади	Патерналізм
	Відокремлення	
	Втрата статусу та дискримінація	Гендерна дискримінація
	Стереотипи	
Протидія стигмі	Контакт	
	Освіта	
	Протест	
Тематика новин	Ветеран/ки для військових	
	Корисна інформація для ветеранів/ок	
	Події з життя ветеранів/ок	
	Думка ветеранів/ок	
	Взаємодія з цивільними	
	Поранення	
	Адаптація до цивільного життя	
	Заходи/проєкти на підтримку ветеранів/ок	

Для нотаток

[illegible]

Для нотаток

[illegible]

м. Київ, провулок Музейний, 12
+380 (98) 009 48 72
info@veteranfund.mva.gov.ua

На обкладинці: Роман «Спайк» Афанасьєв
Верстка звіту: Артем Остапюк